

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**EZ-ZEBÎDÎ'NİN *İ'TİLÂFU'N-NUSRA* ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE
BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ NAHİV TARTIŞMALARI**

Doktora Tezi

**Hazırlayan
Mahfuz GEYLANİ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ramazan DEMİR**

Çanakkale-2018

TAAHHÜTNAME

Doktora tezi olarak sunduğum “EZ-ZEBİDİ’NİN İ’TİLÂFU’N-NUSRA ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ NAHİV TARTIŞMALARI” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01.02.2018

Mahfuz GEYLANI

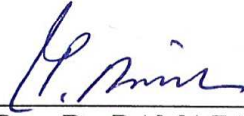

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Mahfuz GEYLANI' ye ait EZ-ZEBİDİ'NİN İ'TİLÂFU'N-NUSRA ADLI ESERİ
ÇERÇEVESİNDE BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ NAHİV
TARTIŞMALARI

adlı çalışma, jürimiz tarafından TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı,
ARAP DİLİ VE BELAGATI Bilim Dalında
DOKTORA TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

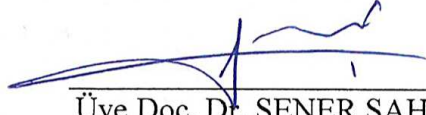

Üye Doç. Dr. HÜSEYİN GÜNDAY

Üye Doç. Dr. RAMAZAN DEMİR

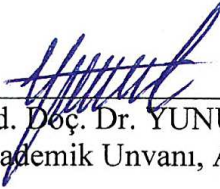
(Danışman)

Üye Doç. Dr. ŞENER ŞAHİN

Üye Yrd. Doç. Dr. MEHMET YILMAZ

Üye Yrd. Doç. Dr. YUNUS AKYÜREK
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Tez No : 10175434
Tez Savunma Tarihi : 01/02/2018

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü
15.02./2018

ÖZET

EZ-ZEBÎDÎ'NİN EZ-ZEBÎDÎ'NİN *İ'TİLÂFU'N-NUSRA* ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ NAHİV TARTIŞMALARI

İslâmî fetihler sonucu günlük konuşma dilinde “lahn”ın ortaya çıkması üzerine dönemin âlimleri Arap dilini lahn tahribatından kurtarmak için çeşitli çalışmalar içerisine girmişlerdir. Bu amaca yönelik olarak ilk gramer çalışmaları önce Basra’da başlatılmış, sonrasında ise Kûfe’de devam ettirilmiştir. Arap dili daha çok bu iki merkez tarafından şekillendirilmiş, neticede gramer konusunda iki farklı ekol ortaya çıkmıştır. Bazı nahiv meselelerinde farklı görüşlere sahip olan ve farklı ıstılahlar geliştiren Basra ve Kûfe dil ekolleri temel gramer kurallarının ve nahiv ıstılahlarının oluşturulmasında önemli rol oynamışlardır.

ez-Zebîdî’nin *İ’tilâfu’n-nusra* adlı eserini merkeze alan bu çalışma temelde Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında ihtilâf arz eden nahiv konularını mukayeseli bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmayı ve müellifin söz konusu hususlarla ilgili görüşlerini yansıtmayı amaçlamaktadır. Eserin dilbilimsel açıdan incelenmesi Basra ve Kûfe dil ekollerinin kullanmış oldukları terminolojiyi bilme, takip ettikleri metodolojiyi ve sahip oldukları görüşleri anlama bakımından önem arz etmektedir.

Bu araştırma giriş, üç bölüm ve sonuçtan ibarettir.

Giriş kısmında çalışmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi, sınırlandırılması ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde nahvin anlamı, konusu, isimlendirilmesi konusundaki rivayetler, gramer ekolleri ve önde gelen temsilcileri gibi çalışmayla direk ilintili hususlar değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

İkinci bölümde müellifin hayatı ve eserinde izlemiş olduğu üsluba değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise nahiv konusunda Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki ihtilâflı meseleler izah edilmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise ele alınan konularla ilgili kısa bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nahiv, Lahn, ez-Zebîdî, Hilâf, Basra, Kûfe, Bağdat, Endülüs ve Mısır Dil Ekolleri.

ABSTRACT

SPEECH CRITICS BETWEEN BASRA AND QUFA ECHOLES WITHIN THE FRAMEWORK OF *Ī'TĪLĀFUN-NUSRA* OF EZ-ZEBĪDĪ.

As a result of the Islamic conquests and the use of “Lahn” afterwards, the muslim scholars began to struggle against the harms of lahn inside the Arabic language. For this purpose, the first grammar studies were performed in Basra and continued in Qufa respectively. The Arabic language was shaped mostly by these two centres. This led to two basic and original echoles which had their own ideas. These echoles had different views in some speech critics and developed different solutions. The Basra and Qufa echoles played important roles to create grammar rules and speech critics.

The main target of this work is to compare the controversial matters between Basra and Qufa language echoles on the speech topics taking the *Ī'tilāfu'n-nusra* of ez-Zebîdî into the centre and to reflect the author's view about the relevant matters. The examine of the work in grammar point of view is of great importance to get to know the terminology that Basra and Qufa language echoles used, the methodology they followed and to understand their views.

This study covers an entry, three chapters and conclusion. In the entry part, the selection the topic of the work, the aim, methods, sources and its importance are given. In the first chapter, the meaning of speech, its subject, rumours about its name, grammar echoles and their leading actors are explained. In the second part, the life of the author and the method he followed in the work is given. And in the third part, the controversial matters between Basra and Qufa language echoles on speech tried to be explained. In the conclusion part, a short evaluation is done about the issues examined.

Key Words: Syntax, Grammatical Error, ez-Zebîdî, Opposite, Basra, Qufa, Baghdad, Andalus and Egypt language Echoles.

ÖNSÖZ

Arap dili ile ilgili ilk çalışmalar Ebu'l-Esved ed-Duelî ile başlamış bunun akabinde Basra ve Kûfe dil ekolleri meydana gelmiştir. Bir süre sonra iki ekol arasında önemli ihtilâflar baş göstermiştir. İki ekol arasında meydana gelen ihtilâfların sonucunda Bağdat, Endülüs ve Mısır gibi yeni ekoller de ortaya çıkmıştır. Arap gramerinin oluşmasında söz-konusu ekollerin büyük katkıları olmuştur.

Çalışmamıza başlamadan önce yaptığımız araştırma neticesinde ülkemizde nahiv konusunda Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki ihtilâflı meseleleri ele alan çalışmaların sınırlı olduğunu tespit ettik. Doğrudan nahiv konusunda Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki ihtilâflı meselelere değinmeseler de kapsamlarında gramer ekollerine yer veren bazı çalışmalar tespit ettik. Bunlardan biri Zafer Kızıklı'nın "*Arap Gramer Ekolleri*" adlı Doktora çalışmasıdır. Ne yazık ki buna ulaşma imkânımız olmadı. Ancak kendisinin "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış" ve "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış" adlı makalelerine ulaşabildik. Buna ilaveten kısmen de olsa çalışma alanımızı ilgilendiren diğer bir çalışma da Mehmet Efe'nin "*Ebu'l-Berekat İbnu'l-Enbarî'nin el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*" adlı Yüksek Lisans çalışmasıdır. Bu çalışmaya da ulaşamadık.

Arap gramerinin oluşumunda Basra ve Kûfe ekolü önemli rol oynamışlardır. İki ekolün nahiv konusundaki ihtilâflı görüşlerinin tespitine yönelik ülkemizde şu ana kadar akademik düzeyde ez-Zebîdî'nin *İ'tilâfu'n-nusra* adlı eseri özelinde müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması bizi bu çalışmaya sevk etmiştir.

Çalışmamıza konu olan eserin müellifi Abdullatîf ez-Zebîdî hicrî 747/1346 yılında Yemen'in Zebîd kasabasında dünyaya gelmiştir. ez-Zebîdî, Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki ihtilâflı görüşlerin anlaşılması açısından geride *İ'tilâfu'n-nusra fî'htilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra* adında kıymetli bir eser bırakmıştır. Basra ve Kûfe dil ekollerine nispet edilen görüşlerin günümüze ulaşmasına vesile olması ve ilk elden kaynaklık etmesi açısından hilâf ilmine dair yazılmış özlü ve sistematik eserlerden biridir. Bizler de "ez-Zebîdî'nin *İ'tilâfu'n-nusra* adlı eseri çerçevesinde Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki nahiv tartışmaları" konulu tezimizi bu tespitler ve gerekçeler doğrultusunda çalışmaya değer bulduk. ez-Zebîdî'nin *İ'tilâfu'n-nusra* adlı eserini merkeze alan bu çalışma temelde Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında ihtilâf arz eden nahiv konularını mukayeseli bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmayı, müellifin söz konusu hususlarla ilgili görüşlerini yansıtmayı, ese-

rin özelliklerine dikkat çekerek onu kendi dilimizde tanıtmayı ve bu alanda yapılacak olan diğer çalışmalara mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi, sınırlandırılması ve kaynakları üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde nahvin lügat ve ıstılah anlamı, nahvin ortaya çıkışında etkili olan faktörler, nahiv ilminin tarihî süreç içerisinde geçirdiği aşamalar ve bunun neticesinde ortaya çıkan Basra, Kûfe, Bağdat, Endülüs ve Mısır dil ekollerinin karakteristik özellikleri ve önde gelen temsilcileri hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümü Abdullatîf ez-Zebîdî'nin hayatı ve *İ'tilâfu'n-nusra* adlı eserine tahsis edilmiştir. Bu bölümde ez-Zebîdî'nin hayatı ve ilmî kişiliği ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde ez-Zebîdî'nin eserini telif etme sebebi, eserin muhtevası, eserinde izlenmiş olduğu metot gibi konulara da yer verilmiş olup eser dilbilimsel açıdan incelenmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise ez-Zebîdî'nin eserinde yer verdiği Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki isim, fiil ve harf ile ilgili 224 ihtilâflı mesele ele alınmıştır. Çalışmamız sonuç ve kaynakça bölümleriyle son bulmuştur.

Sonuç bölümünde çalışmamızda ele alınan konularla ilgili kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Kaynakça bölümünde ise çalışma süresince istifade edilen kaynaklar, müellifleri, neşir yerleri ve tarihleri belirtilmiştir.

Gerek tez konusunun seçiminde ve gerekse çalışmanın başından tamamlanmasına kadarki süre içerisinde değerli fikir ve önerileriyle rehberliğinden faydalandığım danışman hocam Sayın Doç. Dr. Ramazan Demir'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmasının çeşitli aşamalarında çalışmamı okuyarak tezin akademik usullere göre tamamlanmasında tecrübelerinden istifade ettiğim tez izleme komitesi üyeleri kıymetli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yılmaz ve Yrd. Doç. Dr. Yunus Akyürek'e ve bu meşakkatli çalışma süresinde sabırlı ve fedakâr davranıp manevi desteğini esirgemeyen aileme teşekkür ederim. Araştırmam sırasında bana zengin kaynaklarıyla destek olan İSAM Kütüphanesinin değerli personeline de ayrıca gönülden şükranlarımı sunarım. Gayret bizden tevfiğ Allâh'tandır.

Mahfuz GEYLANİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I

NAHİV İLMİNİN TARİHİ GELİŞİMİ, GRAMER EKOLLERİ VE TEMSİLCİLERİ

1. NAHİV İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHİ GELİŞİMİ.....	6
1.1. Nahvin Lügat ve İstilah Anlamı.....	6
1.1.1. Lügat Anlamı.....	6
1.1.2. İstilah Anlamı.....	8
1.2. Nahvin İsimlendirilmesi ve Konusu.....	9
1.2.1. İsimlendirilmesi.....	9
1.2.2. Konusu.....	10
1.3. Nahiv İlminin Doğuşuna Etki Eden Faktörler.....	10
1.3.1. Lahn Olgusu.....	11
1.4. Nahiv İlminin Kurucusu.....	20
1.5. Nahiv İlminin Tarihi Gelişimi.....	23
1.6. Nahiv İlminin Gayesi ve Önemi.....	24
2. GRAMER EKOLLERİ VE ÖNDE GELEN TEMSİLCİLERİ.....	25
2.1. Basra Dil ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri.....	26
2.1.1. Halîl b. Ahmed (v. 170/786).....	30
2.1.2. Sîbeveyh (v. 180/ 796).....	32

2.1.3. Ahfeş el-Evsad (v. 211/ 826).....	33
2.1.4. Muberrred (v. 285/898).....	34
2.1.5. Zeccâc (v. 311/923).....	34
2.2. Kûfe Dil Ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri.....	35
2.2.1. Ebû Ca‘fer er-Ruâsî (v. 187/803).....	36
2.2.2. Kisâî (v. 181/797).....	37
2.2.3. Ferrâ (v. 207/822).....	39
2.2.4. Sa‘leb (v. 291/904).....	40
2.3. Basra ve Kûfe Dil Ekolleri Arasındaki Metot Farklılıkları.....	41
2.3.1. Semâ‘ ve Kıyâs Metodu Konusundaki Farklılık.....	41
2.3.2. Kullandıkları İstılah Konusundaki Farklılık.....	42
2.4. Bağdat Dil Ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri.....	45
2.4.1. Ebû Alî el-Fârisî (v. 377/987).....	46
2.4.2. İbn Cinnî (v. 392/1002).....	47
2.4.3. Zemahşerî (v. 538/1143).....	47
2.5. Endülüs Dil Ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri.....	48
2.5.1. İbn Madâ’ (v. 592/1196).....	50
2.5.2. İbn ‘Uşfûr (v. 663/1270).....	50
2.5.3. İbn Mâlik (v. 672/1274).....	51
2.6. Mısır Dil Ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri.....	51
2.6.1. İbnu’l-Hâcib (v. 646/1249).....	52
2.6.2. İbn Hişâm (v. 761/1360).....	53
2.6.3. Suyûtî (v. 911/1505).....	54

BÖLÜM II
ABDULLATÎF EZ-ZEBÎDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE
İ'TİLÂFU'N-NUSRA ADLI ESERİ

1. ABDULLATÎF EZ-ZEBÎDÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	55
1.1. İsmi ve Lakabı.....	55
1.2. Doğum Yeri, Tarihi ve Nisbesi.....	55
1.3. Vefatı.....	56
1.4. İlmî Hayatı.....	56
1.4.1. Tahsil Hayatı.....	56
1.4.2. Hocaları.....	57
1.4.2.1. Fıkıh Hocaları.....	57
1.4.2.2. Hadîs ve Tefsîr Hocaları.....	57
1.4.2.3. Nahiv Hocaları.....	57
1.4.3. Eserleri.....	58
1.4.4. Mezhebi.....	58
2. ABDULLATÎF EZ-ZEBÎDÎ'NİN <i>İ'TİLÂFU'N-NUSRA</i> ADLI ESERİ.....	59
2.1. Eserin Adı.....	59
2.2. Eserin Baskısı.....	59
2.3. Eserin Yazmaları.....	59
2.4. Eserin Abdullatîf ez-Zebîdî'ye Âidiyeti.....	59
2.5. Eserin Muhtevası.....	61
2.6. Eserin Yazılış Amacı.....	61
2.7. Abdullatîf ez-Zebîdî'nin Eserinde Takip Ettiği Metot.....	62
2.7.1. Mukaddimeye Yer Vermesi.....	62
2.7.2. Basra ve Kûfe Dil Ekollerinin Görüşlerine Yer Vermesi.....	62
2.7.3. Görüşler Arasında Tercih ve Değerlendirmede Bulunması.....	80

2.7.5. Meseleleri İzah Ederken Anlaşılır Bir Dil Kullanması.....	81
2.7.6. Okuyucuyu Düşünceye Sevketmesi.....	82
2.7.7. Şevâhidlerden Yararlanması.....	82
2.7.7.1. Kur'an-ı Kerîm Ayetleri ile İstişhâdı.....	82
2.7.7.2. Hadîs-i Şerîf ile İstişhâdı.....	83
2.7.7.3. Şiir ile İstişhâdı.....	84
2.7.7.4. Kalıplaşmış Arap Sözlere İle İstişhâdı.....	85
2.7.8. Kendisinden Önce Telif Edilen Hilâf Kitaplarından Yararlanması.....	85
2.8. ez-Zebîdî'nin <i>İ'tilâfu'n-nusra</i> ve İbnu'l-Enbârî'nin <i>el-İnsâf</i> Adlı Eserlerinin Metot ve İçerik Yönünden Karşılaştırılması.....	85
2.8.1. Benzerlikler.....	86
2.8.2. Farklılıklar.....	87
2.9. Eserin İlmî Değeri.....	89

BÖLÜM III

NAHİV KONUSUNDA BASRA VE KÛFE DİL EKOLLERİ ARASINDAKİ İHTİLÂFLI MESELELER

1. "İsim" Konusundaki İhtilâflı Meseleler.....	90
1.1. Meseleler (133 Mesele).....	90
2. "Fii'l" Konusundaki İhtilâflı Meseleler.....	140
2.1. Meseleler (35 Mesele).....	140
3. "Harf" Konusundaki İhtilâflı Meseleler.....	155
3.1. Meseleler (56 Mesele).....	155
SONUÇ.....	183
KAYNAKÇA.....	184

KISALTMALAR

bkz.	:	Bakınız
<i>a.g.e.</i>	:	Adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	:	Adı geçen makale
<i>a.g.mad.:</i>	:	Adı geçen madde
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
<i>DİA</i>	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
s.	:	Sayfa
s. a. v.	:	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
sy.	:	Sayı
t.s.	:	Tarihsiz
thk.	:	Tahkîk
tsh.	:	Tashîh
v.	:	Vefat Tarihi
b.	:	İbn veya bin
h.	:	Hicrî
Yay.	:	Yayınları
trt.	:	Tertîb eden
y.y.	:	Yayın Yeri Yok
Fak.	:	Fakültesi
Üniv.	:	Üniversitesi

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Fetih hareketleriyle birlikte İslâm toprakları genişlemiş, farklı inanç, dil ve kültüre sahip birçok kimse İslâm'a girip Arapça'yı konuşmuşmaya başlamışlardır. Bu durum Arap dili üzerinde olumsuz bir takım etkilere sebep olmuş, zamanla Arap dilinde lahn ortaya çıkmıştır. Dönemin âlimleri Arap dilini "lahn"ın tahribatından kurtarmak için çeşitli çalışmalar içerisine girmişlerdir. Bu amaca yönelik olarak ilk dil çalışmaları Basra'da sonrasında ise Kûfe'de gerçekleşmiştir. Bu durum zamanla kendilerine özgü görüşleri olan iki farklı ekolün doğmasına neden olmuştur.

Basra ve Kûfe ekollerinin dil kurallarını ortaya koymak için gösterdiği çabalar Arap gramerinin olgunlaşmasında önemli rol oynamış; Bağdat, Mısır ve Endülüs gibi ekollerin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Ancak nahiv ilmi daha çok Basra ve Kûfe dil ekolleri diye anılan iki ana ekol tarafından temsil edilmiştir. Her iki dil ekolü farklı görüşlere sahip olmuş ve kendi görüşünü desteklemek için değişik deliller öne sürmüştür. Basra dil ekolünü temsil eden Sîbeveyh ile Kûfe dil ekolünü temsil eden Kisâî arasında Arap dili kaynaklarında "Zünbûriyye Meselesi" diye bilinen tartışmadan sonra Basra ve Kûfe dil ekollerinin kullandıkları metot ve terminolojiler belirginleşmeye başlamıştır. Kûfe dil ekolü oluşumunu tamamladıktan sonra Basra dil ekolünün kullanmış olduğu ıstıhlara karşılık yeni ıstıhlalar geliştirmiştir.

Mukayeseli çalışmalar ilmî olarak tanımlanan hilâf ilmi, nahiv alanında kendisini göstermiş ve bu alanda da hilâfiyyât türü eserler yazılmıştır. Hilâf ilminin konusu dil ekolleri arasındaki ihtilâflı görüşlerin karşılaştırma ve tercih etme yoluyla ele alınmasıdır. Abdullatîf ez-Zebîdî tarafından yazılan *İ'tilâfu'n-nusra fi'htilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra* adlı eser de hilâf ilmi alanında kaleme alınan eserlerin farklı bir örneğini teşkil eder. Müellifin söz konusu eseri ihtilâflı meselelerin fazla ayrıntıya girilmeden sistematik bir tarzda ele alınması cihetiyle türünün güzel bir örneğini oluşturur.

Ülkemizde akademik camiada nahiv konusunda Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında tartışma konusu olan meselelere dair ez-Zebîdî'nin *İ'tilâfu'n-nusra* adlı eseri özelinde müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir. Bundan hareketle ilgili konu seçilmiştir. Çalışma konumuzu ihtiva eden eser nahiv konusunda Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki ihtilâflı konuları içerir. Tezin konusu ez-Zebîdî'nin

İ'tilâfu'n-nusra adlı eseri çerçevesinde nahiv konusunda Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki ihtilâflı görüşlerin incelenmesidir.

2. Araştırmanın Önemi

Abdullatîf ez-Zebîdî'nin hilâf ilmi alanında telif ettiği bu eser, ilk dönem dil bilginlerinin ihtilâflı görüşlerini sonradan gelen nesillere ulaştırması açısından önemli bir yere sahiptir. Eser hilâf alanındaki önemli kaynak eserlerden biri olarak kabul görmüştür. Bu yönüyle söz konusu eserin incelenmesi Basra ve Kûfe dil ekollerinin kullanmış oldukları terminolojiyi bilme, takip ettikleri metodolojiyi tanıma ve benimsedikleri görüşleri anlama açısından önem arz etmektedir.

3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada esas gaye söz konusu eser bağlamında Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki ihtilâflı konuları mukayeseli bir şekilde ortaya koymak ve müellifin ihtilâflı meselelerdeki görüşünü yansıtmaktır. Bu yönüyle çalışma, ez-Zebîdî'nin *İ'tilâfu'n-nusra fi'htilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra* adlı eserinin dilbilimsel açıdan incelenmesi ve eserde yer verdiği Basra ve Kûfe dil ekollerinin görüşlerini mukayeseli olarak tahlil edilmesini içermektedir. Çalışmamızın ana bölümünü “Nahiv Konusunda Basra ve Kûfe Dil Ekolleri Arasındaki İhtilâflı Meseleler” başlığını taşıyan üçüncü bölüm oluşturmaktadır. Çalışmamızda iki ekolün farklı ıstılahlar kullanmasının arkasında yatan sosyal ve kültürel etkenler ayrıca irdelenmiş, araştırma boyunca aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır.

1. Nahiv ilminin ilk olarak Basra'da ortaya çıkmasında etkili olan faktörler nelerdir?
2. Nahiv ilminin tarihî gelişim süreci nasıl olmuştur?
3. Basra ve Kûfe dil ekollerinin kullandıkları farklı metot ve terminolojiler nelerdir?
4. Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında nahiv konusunda hangi tür tartışmalar yaşanmıştır?

4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda bilgilerin elde edilmesinde ve değerlendirilmesinde bilimsel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. ez-Zebîdî'nin söz konusu eseri metot, terminoloji, nahiv ve sarf

açısından değerlendirilerek Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki görüş ayrılıkları ortaya konulmuş ve eser dilbilimsel açıdan incelenmiştir. Bu çalışmada işletilen yöntem karşılaştırmadır. Eser karşılaştırılmalı bir okumaya tabi tutulmuş, nahiv konusunda Basra ve Kûfe dil ekollerinin görüşleri mukayeseli olarak delilleriyle birlikte verilmeye çalışılmıştır. Kendisinden önceki nahiv âlimlerinin etkisinde kalıp kalmadığını tespit etmek amacıyla ez-Zebîdî'ye ait çalışma konusu eseri ile İbnu'l-Enbârî'nin *el-İnsâf*'i ileride etraflıca değinileceği üzere metot ve içerik yönünden karşılaştırılarak her iki eserde görülen benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. İhtilâflı meselelerin sıralanmasında ez-Zebîdî'nin yaptığı sıralamaya sadık kalınmış, benzer veya muhalif görüşte olan nahiv âlimlerinin görüşlerine de yer verilmiştir.

5. Araştırmanın Sınırlandırılması

Nahiv konusunda Basra ve Kûfe dil ekollerine ait görüş farklılıkları klâsik kaynakların birçoğunda az da olsa yer almıştır. Konu tabiatı gereği çok kapsamlıdır. Ancak bu araştırma, ez-Zebîdî'nin her iki ekole dair kitabında yer verdiği görüş ayrılıklarıyla sınırlı tutulmuştur. Eserde yer almayan Basra ve Kûfe dil ekollerine ait diğer görüşlerin yanısıra Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekollerinin nahiv konusundaki görüşleri çalışmanın dışında bırakılmıştır. Bütünlüğün sağlanması açısından konu gereksiz ayrıntı ve bilgilerden uzak tutulmuştur.

6. Araştırmanın Kaynakları

Öncelikle konuyla ilgili gerekli incelemeler ve kaynak taraması yapılarak çalışılmaya başlanılmıştır. Çalışmamızda konuyla ilgili klasik kaynaklar taranarak incelenmiş, ayrıca bu alanda ülkemizde ve Arap dünyasında kaleme alınmış çağdaş kaynaklara da müracaat edilmiştir. Çalışmamızda yararlandığımız kaynakların tamamı Kaynakça'da belirtilmiştir.

Çalışmamız nahiv ilminin kapsamına girmektedir. Bu sebeple öncelikle nahvin lügat ve ıstılah anlamını, kapsam ve muhtevasını belirlemek üzere Hâlîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn*, er-Râzî'nin *Muhtâru's-Sihâh*, İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab*, Abdullâh el-Fâkihî en-Nahvî'nin *Şerhu Kitâbi'l-hudûd fi'n-nahv*, Ahmed Rızâ'nın *Mu'cemu metni'l-luğa* ve Fîrûzâbâdî'nin *Mu'cemu'l-kâmûsi'l-muhît* gibi ansiklopedik sözlüklere müracaat edilmiştir. Ayrıca çağdaş kaynakların bu konudaki verilerine de yer verilmiştir.

Nahiv ilminin doğuşuna etki eden faktörler, kurucusu ve isimlendirilmesi konuları ele alınırken konuyla ilgili malumat bulduğumuz İbnu'l-Enbârî'nin *Nuzhetu'l-elibbâ' fî tabakâti'l-udebâ'*, İbnu'n- Nedîm'in *el-Fihrist*, Muhammed et-Tantâvî'nin *Neş'etu'n-nahvi ve târihu eşheri'n-nuhât*, Ebu't-Tayyîb el-Luğavî'nin *Merâtibu'n-nahviyyîn*, Ebû Bekr ez-Zubeydî'nin *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğâviyyîn*, Mufaddal et-Tenûhî'nin *Târihu'l-'ulemâi'n-nahviyyîn*, Taşköprüzâde'nin *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzu'âti'l-'ulûm*, Saîd el-Afğânî'nin *Min târihi'n-nahv*, Muhammed Hayr el-Hulvânî'nin *el-Mufassal fî târihi'n-nahvi'l-'Arabî*, Ahmet Suphi Furat'ın *Arap Edebiyatı Tarihi* ve Ignace Goldziher'in *Klâsik Arap Literatürü* adlı eserleri sıklıkla taranarak tespitler yapılmıştır.

Nahiv ilminin tarihî gelişiminden bahsederken Muhammed et-Tantâvî'nin *Neş'etu'n-nahvi ve târihu eşheri'n-nuhât*, İbn Haldûn'un *Mukaddime* ve Corcî Zeydân'ın *Târihu'l-luğati'l-'Arabiyye* adlı eserlerinden faydalanılmıştır.

Basra, Kûfe, Bağdat, Endülüs ve Mısır dil ekollerinin ortaya çıkışı ve bu ekollerin karakteristik özellikleri ele alınmıştır. Bu bağlamda Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târihu Bağdâd*, Suyûtî'nin *Husnu'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, Ahmed el-Makarrî'nin *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endulusi'r-ratîb*, Humeyd Sirâc Câbir'in *Basra fî lisâni'l-'Arab li'bni Manzûr*, Abduhu'r-Râcihî'nin *Durus fî'l-mezâhibi'n-nahviyye*, Ebû Bekr ez-Zubeydî'nin *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğâviyyîn*, Carl Brockelmann'ın *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, Mehdî el-Mahzûmî'nin *Medresetu'l-Kûfe ve menhecuhâ fî dirâseti'l-luğa ve'n-nahv*, Muhammed el-Muhtâr Veled Ebbâh'ın *Târihu'n-nahvi'l-'Arabî*, Mahmûd Huseynî Mahmûd'un *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nahvi'l-'Arabî*, Abdul'âl Sâlim Mekram'ın *el-Medresetu'n-nahviyye fî Mısır ve's-Şâm*, Abdalbâkî b. Abdilmecîd el-Yemânî'nin *İşâretu't-ta'yîn fî terâcimi'n-nuhâti ve'l-luğaviyyîn*, İbn Tağriberdî'nin *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısra ve'l-Kâhire*, Şevkî Dayf'ın *Târihu'l-edebi'l-'Arabî 'asru'd-duveli ve'l-imârât Mısır eş-Şâm*, Abdul'âl Sâlim Mekrâm'ın *el-Medresetu'n-nahviyye fî Mısra ve's-Şâm fî'l-karneyni es-sâbi' ve's-sâmin mine'l-hicre* adlı eserleri konu hakkında kapsamlı bilgilere yer verdiği için dolayı önemli başvuru kaynakları olmuştur.

Basra ve Kûfe dil ekollerinin kullandığı farklı metot ve ıstılahlar konusu ele alınmış bu konuda Suyûtî'nin *Hem'u'l-hevâmi'*, Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'an*, İbnu'l-Enbârî'nin *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, İbn Ya'îş'in *Şerhu'l-Mufassal* ve Şevkî Dayf'ın *el-Medarisu'n-nahviyye* adlı eserlerine başvurulmuştur.

Gramer ekollerinin önde gelen temsilcilerinin kısa biyografik hayatları ele alınırken ez-Zehebî'nin *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, ez-Zehebî'nin *Târihu'l-İslâm*, Carl Brockelmann'ın *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, ez-Ziriklî'nin *el-'A'lâm kâmusu terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-musta'rebîn ve'l-musteşrikîn*, el-Kıftî'nin *İnbâhur-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, İbn Nedîm'in *el-Fihrist*, Ömer Rızâ Kehhâle'nin *Mu'cemu'l-muellifîn terâcimu musannifi'l-kutubi'l-'Arabiyye*, es-Suyûtî'nin *Kitâbu't-tahaddus bini'metillâh*, Mustafa Muhammed eş-Şek'a'nın *Celâluddîn es-Suyûtî mesîretuhu'l-'ilmiyye ve mebâhi-suhu'l-luğaviyye* ve İbrâhim Muhammed Abdullâh'ın *İbnu'l-Hâcib en-Nahvî* adlı eserleri temel referanslarımızı oluşturmuştur.

ez-Zebîdî'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti ele alınırken İbnu'l-İmâd'ın *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, Suyûtî'nin *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, İbn Hacer el-Askalânî'nin *İnbâu'l-ğumur bi ebnâi'l-'umur*, İsmâil Paşa el-Bağdâdî'nin *Hediyetu'l-'ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, Kâtip Çelebi'nin *Sullemu'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, ez-Ziriklî'nin *el-'A'lâm* ve es-Sehâvî'nin *ed-Davu'l-lâmu' li-ehli'l-karni't-tâsi'* adlı eserleri müellifin hayatı ile ilgili bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır.

ez-Zebîdî'nin *İ'tilâfu'n-nusra* ve İbnu'l-Enbârî'nin *el-İnsâf* adlı eserlerinin metot ve içerik yönünden benzer ve farklı yönleri ortaya konulurken İbnu'l-Enbârî'nin *el-İnsâf fi mesâili'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* adlı eserinden faydalanılmıştır. Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki 224 ihtilâflı mesele açıklığa kavuşturulmuş bunun için çalışmamıza kaynaklık eden ez-Zebîdî'nin *İ'tilâfu'n-nusra fi'htilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra* adlı eserinden yararlanılmıştır.

Bunun yanısıra çalışmanın daha zengin bir içeriğe sahip olmasını sağlamak amacıyla burada zikredilmeyen fakat Kaynakça'da belirtilen diğer eserlerden de istifade edilmiştir.

BÖLÜM I

NAHİV İLMİNİN TARİHİ GELİŞİMİ, GRAMER EKOLLERİ VE TEMSİLCİLERİ

1. NAHİV İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHİ GELİŞİMİ

Bu bölümde nahiv kelimesinin lügat ve ıstılah anlamı, nahiv ilminin ortaya çıkışı ve tarihî gelişimi, nahvin isimlendirilmesi, konusu, kurucusu, dil ekolleri ve önde gelen temsilcileri konuları ele alınacaktır.

1.1. Nahvin Lügat ve İstılah Anlamı

1.1.1. Lügat Anlamı

Kök olarak “نَحَا- يَنْحُو- نَحْوًا” fiilinden müştâk/türemiş olan nahiv kelimesi lügatte, şu anlamlara gelmektedir:

a. “Taklit ve Meyil” anlamında

نَحَوْتُ نَحْوَكُ أَي قَصَدْتُ قَصْدَكَ “Seni örnek aldım, sana meylettim”¹

b. “Çeşit” anlamında

عِنْدِي ثَلَاثَةٌ أَنْحَاءٍ مِنَ الطَّعَامِ “Üç çeşit yemeğim var”²

c. “Miktar” anlamında

¹ Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, (thk.: Mehdi el-Mahzumî, İbrahim es-Sâmurrâî, tsh.: Es'ad et-Tayyîb), III, t.s., s. 1767; Abdülkerîm Muhammed el-Es'ad, *Makâlâtun muntehibe fi 'ulûmu'l-luğa*, s. 262, 263; er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muh-târu's-Sihâh*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1431/2010, s. 559; İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânu'l- 'Arab*, (tsh.: Emîn Muhammed Abdulvehhâb, Muhammed es-Sâdık el-Ubeydî), Beyrût, 1428/1997, XIV, s. 76; es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fi 'ilmi usûli'n-nahvi*, (thk.: Ahmed Suphi Furat), Mektebetu Kulliyeti'l-Âdâb, İstanbul, 1395/1975, s. 7; Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Ya'îş es-San'ânî, *et-Tehzîbu'l-vasit fi'n-nahv*, (thk.: Fahr Sâlih Suleymân), Beyrût, 1411/1991, s. 19; es-Sabbân, Muhammed b. Alî, *Hâşiyetu's-Sabbân Şerhu'l-Eşmûni 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk.: Tâhâ Abdurrâ'ûf Sa'd), el-Mektebetu't-Tevfikîyye, t.s.; s. 49; Abdullâh b. Ahmed el-Fâkihî en-Nahvî, *Şerhu Kitâbi'l-hudûd fi'n-nahv*, (thk.: Ramazân Ahmet ed-Demîrî), Mektebetu Vehbe, Kâhire, 1414/1993, s. 51.

² İbn Manzûr, XIV, 77; Muhammed b. Abdîrrahîm el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğni*, 1390, s. 2, 3; es-Sabbân, a.g.e., s. 49; en-Nahvî, a.g.e., s. 51.

”³ “Sayıları bin kişi kadar olan ordu geldi ” جاءَ الْجَيْشُ وَهُمْ نَحْوُ أَلْفٍ مِقْدَارٍ

d. “Benzeme” anlamında

”⁴ “Sana benzeyen bir adamın yanından geçtim ” مررتُ بِرَجُلٍ نَحْوِكَ أَيِ مِثْلِكَ

e. “Çevirme” anlamında

”⁵ “Gözümü sana çevirdim ” نَحَوْتُ بَصَرِي إِلَيْكَ

f. “Taraf ve Yön, -e doğru” anlamında

” Falancanın evine doğru yürüdüm ” سِرْتُ إِلَى نَحْوِ دَارِ فُلَانٍ

”⁶ “Temîmoğulları yönüne baktım ” نَظَرْتُ إِلَى نَحْوِ بَنِي تَمِيمٍ

g. “Yanında” anlamında

”⁷ “Zeyd, Amr’ın yanındadır ” زَيْدٌ نَحْوَ عَمْرٍو أَيِ عِنْدَهُ

çoğunu ihtiva ettiği söylenmiştir.

نَحُونَا نَحْوَ دَارِكَ يَا حَبِيبِي... لَقِينَا نَحْوَ أَلْفٍ مِنْ رَقِيبٍ

تَمَنُّوْنَا مِنَّا نَحْوًا مِنْ رَزِيبٍ... وَجَدْنَا هُمْ مَرِيضًا نَحْوَ كَلْبٍ

وَهُمْ مِنْ نَحْوِ عَبَادِ الصَّلِيبِ... نَحَوْتُ خَلْدِي فِيكَ يَا حَبِيبِي

“Ey Sevgili! Evine doğru yöneldiğimiz vakit/Sayıları bin kadar olan gözetleyiciyle karşılaştık.

Bizden bir çeşit kuru üzüm isterlerken/Onları köpek gibi hasta halde bulduk.

Onlar, putlara tapan kabilelere mensuptular/Ey Sevgili! Kalbimi sana çevirdim.”⁸

³ İbn Manzûr, XIV, 77; el-Meylânî, a.g.e., s. 2, 3; es-Sabbân, a.g.e., s. 49; en-Nahvî, a.g.e., s. 51.

⁴ İbn Manzûr, XIV, 77; el-Meylânî, a.g.e., s. 2, 3; es-Sabbân, a.g.e., s. 49; en-Nahvî, a.g.e., s. 51.

⁵ İbn Manzûr, XIV, 77; el-Meylânî, a.g.e., s. 2, 3.

⁶ İbn Manzûr, XIV, 77; el-Meylânî, a.g.e., s. 2, 3; es-Sabbân, a.g.e., s. 49; en-Nahvî, a.g.e., s. 51.

⁷ İbn Ya’iş, Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Ya’iş es-San’ânî, *el-Tehzibu’l-vasîtu fi’n-nahv*, (thk.: Fahr Sâlih Suleymân), Beyrût, 1411/1991, s. 19.

⁸ en-Nahvî, a.g.e., s. 51; el-Meylânî, a.g.e., s. 2, 3. Bu dizeler, *Şerhu’l-Muğnî* adlı eserin etrafında yazılan haşiyede yer alır.

1.1.2. İstılah Anlamı

Nahiv kelimesinin ıstılah yönünden anlamına gelince bu hususta çeşitli tanımlar yapılmıştır. el-Cevherî (v. 393/1003), nahvin ıstılahî anlamını “Arap kelâmının i‘râbı” şeklinde açıklarken⁹ İbn Cinnî’nin (v. 392/1002) yaptığı tanım ise “Tesniye, cemi‘, ism-i tasgîr, izâfet, nisbet, terkîb vs. gibi durumlarda Arap kelâmının bir kısmına yönelmek” şeklindedir.¹⁰

Nahiv kelimesinin ıstılah anlamı konusunda serdedilen diğer bazı tarifler de şöyledir:

a. Suyûtî (v. 911/1505)’ye göre nahiv “Arap dilindeki kelimelerin ve kelime sonlarının değişimindeki ölçüyü bilmek veya Arapça cümle yapısının iyi bir araştırmayla tespit edilen ve cümle yapısını meydana getiren parçalarına ait hükümlerin bilinmesini sağlayan bir ilimdir.”¹¹

b. Seyyid Şerîf el-Cürçânî (v. 816/1413)’ye göre ise “Kelime sonlarının i‘râb ve binâ cihetiyle bilinmesini sağlayan kurallar ilmidir.”¹²

Nahiv kelimesinin çoğulu “نَحْوٌ”¹³ ve “أَنْحَاءٌ”¹⁴ şeklinde gelir. Nahiv kelimesi “نَحْوٌ نَحِيَّةٌ” şeklinde müennes olarak kullanıldığında ise “دَلْوٌ ذَلِيَّةٌ” vezninde ‘lügat/sözlük’ anlamına gelir.¹⁵

Bu ilimle uğraşanlara “nahviyyûn نَحْوِيُّونَ” denilmiştir.¹⁶ Nitekim Yunanlılar da kelime yapısını inceleyen ilmi (sarf/morphology) nahiv ismiyle isimlendirip bu ilimle uğraşan kişiler hakkında “كَانَ فُلَانٌ مِنَ النَّحْوِيِّينَ” “Falanca nahiv âlimlerindendi” şeklinde ifadeler kullanarak o şahsın dil ilimleriyle meşgul olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kullanımdan dolayı olmalı ki Yunan lügatının inceliklerine vakıf olan Yuhannâ el-İskenderî, Yahya en-Nahvî olarak isimlendirilmiştir.¹⁷

⁹ er-Razî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru’s-Sihâh*, Beyrût, 1431/2010, s. 559.

¹⁰ İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, (thk.: Muhammed Alî en-Neccâr), I, Beyrût, Dâru’l-Kutubi’l-Arabiyye, Beyrût, t.s., 34; es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 7.

¹¹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 7; es-Sabbân, *a.g.e.*, s. 48.

¹² el-Meylânî, *a.g.e.*, s. 3; en-Nahvî, *a.g.e.*, s. 52, 53.

¹³ Ahmed Rızâ, *Mu‘cemu metni’l-luğa*, Beyrût, 1380/1960, V, 419; İbn Manzûr, XIV, 76, 77; el-Fîrûzâbâdî, *Mecduddîn Muhammed b. Ya‘kûb, Mu‘cemu’l-kâmusi’l-muhît*, (trt.: Halîl Me’mûn Şeyhâ), 1430/2009, s. 1269.

¹⁴ Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, III, s. 1767; İbn Manzûr, XIV, 76, 77; Ahmed Rızâ, V, 419.

¹⁵ Ahmed Rızâ, V, 419.

¹⁶ el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 1269; İbn Manzûr, XIV, 76, 77; Ahmed Rızâ, V, 419.

¹⁷ İbn Manzûr, XIV, 76, 77.

“Nahiv” sözcüğü önceleri masdar olarak kullanılırken daha sonraları gramer konularından bahseden ilme isim olmuştur. Başka ilim dallarında da bu türlü kullanımlara rastlamak mümkündür. Örneğin fıkıh kelimesi **فَقِه** “Anladı” fiilinin masdarı olarak kullanılırken daha sonraları helal ve haram konularını açıklayan ilim dalına isim olmuştur.¹⁸

Kadim dilciler nahvi geniş manasıyla gramer karşılığı olarak ele almışlardır. Günümüze ulaşan en eski nahiv çalışması olan Sîbeveyh’in *el-Kitâb* adlı eserinde de nahiv sözcüğü bu şekilde kullanılmıştır. Bu eserde nahiv ve sarftan başka, imâle, i’lâl, idğâm gibi meseleler, kıraat ve lehçe farkları, bazı edebî ve belâğî anlatımlar iç içedir. Bu anlayış sonraki yüzyıllarda Muberrred’in Muktedâb’ı, Zemahşerî’nin Mufasssal’ı ve İbn Mâlik’in El-fıyye’si gibi eserlerde de devam ettirilmiştir. Ancak İbnu’s-Serrâc ve İbn ‘Usfûr gibi dilciler nahvi “İlmu’l-‘Arabiyye” ile eş anlamlı kabul ederek alanını daha da genişletmiş, nahiv, sarf, lügat, iştikâk, inşâ, meânî, beyân ve hat gibi dilin bütün yönlerini kapsayan bir ilim şeklinde algılamışlardır.¹⁹

1.2. Nahvin İsimlendirilmesi ve Konusu

1.2.1. İsimlendirilmesi

Nahiv isminin kaynağı ile ilgili değişik rivayetler vardır. Bu rivayetler maddeler halinde şu şekilde açıklanabilir:

a. Bir rivayete göre Ebu’l-Esved ed-Duelî’nin (v. 67/686) Arap dilinin bir takım kurallarını koyarken **انْحُوا نَحْوَهُ** “Bunun benzerini takip edin”²⁰, bir başka rivayette **انْحُوا نَحْوَهُ** “Bunun gibi yapın”²¹ deyişinden dolayı bu ilim nahiv ismiyle isimlendirilmiştir.²²

b. Bir başka rivayette Alî b. Ebî Tâlib’in (v. 40/661) kelimenin kısımları ve tanımlarını kapsayan bir varakı/sayfayı Ebu’l-Esved verdikten sonra kendisine **انْحُ هَذَا النَحْوُ** “Bu

¹⁸ İbn Manzûr, XIV, 76, 77; es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 7; es-Sabbân, *a.g.e.*, s. 48, 49.

¹⁹ Durmuş, İsmail, “Nahiv”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 300-306.

²⁰ İbn Manzûr, XIV, 76, 77.

²¹ Halîl b. Ahmed, III, s. 1767; İbn Manzûr, XIV, 76.

²² İbn Manzûr, XIV, 76, 77.

minvâl üzere devam et” ifadesinin bu şekilde isimlendirilmesinde etkili olduğu söylenmiştir.²³

c. Yine Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin *وَاسْتَأْذَنَتْهُ أَنْ أَصْنَعَ نَحْوَ مَا صَنَعَ* “Yaptığının benzerini yapmam için Alî b. Ebî Tâlib'den izin istedim” ifadesinin bu isimlendirmede etkili olduğu söylenmiştir.²⁴

d. Ebu'l-Esved ed-Duelî yaptığı bazı çalışmaları Alî b. Ebî Tâlib'e sununca Alî b. Ebî Tâlib kendisine *مَا أَحْسَنَ هَذَا النَّحْوِ الَّذِي قَدْ نَحَوْتَ أَنْ هَذَا النَّحْوِ* “İzlediğin bu yöntem ne kadar güzel! Bu minvâl üzere ilerle!” der. Alî b. Ebî Tâlib'in bu ifadesinden dolayı nahiv ilmine bu ismin verildiği günümüze ulaşan rivayetler arasındadır.²⁵

e. Kur'an okutanlarla muallimlerin bir ifade konusundaki düzgün örneği belirtmek üzere “Bu hususta Arapların uygulaması şöyledir” gibi klişeleri sıkça tekrar edişlerinin de bu terimleşmede rol oynadığı kabul edilmiştir.²⁶

1.2.2. Konusu

Nahiv ilminin konusuna gelince her ilimde olduğu gibi nahiv ilminin de müstakil bir mevzuu vardır. Nahiv ilmi terkip ve cümlelerin kuruluşu, öğeleri, çeşitleri, i'râb olgusu, 'âmiller, ma'mûller, i'râb alametleri, mu'rab ve mebnîler gibi meseleleri kapsar.²⁷

1.3. Nahiv İlminin Doğuşuna Etki Eden Faktörler

Her ilimde olduğu gibi nahiv ilminin de doğuşuna etki eden bazı faktörler söz konusudur. Dilde görülen lahn (hatalı okuyuşlar) ve Kur'an'ın doğru okunmasına duyulan ihtiyaç bu faktörlerin başında gelir. Dil üzerinde yaygınlık kazanan lahn ile birlikte Kur'an'ın

²³ İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fi tabakâti'l-udebâ'*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kâhire, t.s., s. 5; es-Sabbân, *a.g.e.*, s. 50; en-Nahvî, *a.g.e.*, s. 52; Muhammed Hayr el-Hulvânî, *el-Mufasssal fi târihi'n-nahvi'l-'Arabî*, I, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1399/1979, 15.

²⁴ İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, (thk.: Mustafâ eş-Şuveymî), 1405/1985, Tûnus, s. 190.

²⁵ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 5; Abdülkerîm Muhammed el-Es'ad, *Makâlâtun muntehibe fi 'ulûmi'l-luğa*, Dâru'l-Mi'râcu'l-Devliyye, t.s., s. 262, 263; Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-nahvi ve târihu eşheri'n-nuhât*, 1412/1991, Dâru'l-Menâr, s. 18.

²⁶ Durmuş, İsmail, *a.g.mad.*, XXXII, 300-306.

²⁷ Durmuş, *a.g.mad.*, XXXII, 300-306.

okunuşunda hataların görülmeye başlanması dil ile ilgili bazı nahiv kurallarının konulmasını zorunlu hale getirmiştir.

1.3.1. Lahn Olgusu

Bu başlık altında nahiv kurallarının şekil alma aşamasında lahn²⁸ olgusunun beraberrinde getirdiği etki üzerinde durulacak, ardından dilde ve Kur'an okuyuşlarında dikkat çeken bazı somut lahn örneklerine yer verilecektir.

İlk gramer çalışmalarını tetikleyen en önemli faktör, Kur'an'ın doğru okunması ve yabancı ulusların Araplarla kaynaşması sonucunda yaygınlık kazanan lahn olgusudur.²⁹

İslâmî fetih hareketleri neticesinde Arap olmayan unsurların İslâm dinini kabul edip³⁰ Araplarla evde, çarşıda, pazarda ve camide bir arada bulunmaları sonucu³¹ Arap dili bozulma ve sadeliğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.³² Bu durum, "lahn"ın Arap diline girmesine ve Arap dilinin bozulmasına neden olmuştur.³³ Arap kelâmında ilk bozulma ve öğrenme ihtiyacı i'râb ile başlar.³⁴ Basra'da duyulan ilk "lahn"ın لَعَلَّ لَهَا عُذْرٌ وَأَنْتَ تَلُومُ "Sen (kendisini) azarlıyorsun, umulur ki bir özrü/mazareti vardır"³⁵ ifadesi olduğu günümüze ulaşan rivayetler arasındadır. Dolayısıyla nahiv kaidelerinin ortaya konulmasına ve tasnif

²⁸ Lahn, kelimelerin telaffuzunda vezin ve manalarında, cümle terkip ve düzeninde ölçüyü aşmaya, i'râba muhalefet etmeye, konuşma dilindeki gramer hatalarına denir. Lahn ezdad kelimelerden olup hata etmek, yanlışlık manasına olduğu gibi bunun zıddı olan isabet etmek, doğru olmak anlamlarına da gelir. Açıklama için Bkz.: Karadavut, Ahmet, "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu", *Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl: 1997, sy. 7.

²⁹ Bakırcı, Selami; Demirayak, Kenan, *Arap Dili Gramer Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, Erzurum, 2001, s. 17.

³⁰ Ergüven, Şahabettin, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2007/1, c. 6, sy.11, s. 155-183; Saïd el-Afġânî, *Min târihi'n-nahv*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1398/1978, s. 8.

³¹ el-Hulvânî, I, 27; Karadavut, Ahmet, "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu", *Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl: 1997, sy. 7, s. 325-350.

³² Sa'îd el-Afġânî, *Min târihi'n-nahv*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1398/1978, s. 8; Ergüven, *a.g.m.*, s. 155-183.

³³ el-Hulvânî, I, 27; Karadavut, *a.g.m.*, s. 325-350.

³⁴ Ebu't-Tayyîb el-Luġavî, Abdolvâhid b. Alî el-Halebî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kâhire, t.s., s. 5; el-Afġânî, *a.g.e.*, s. 5.

³⁵ İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Abdillâh el-Mısrî, *Muġni'l-lebîb*, (thk.: el-Fâhurî), Beyrût, 1411/1991, I, 471. İfadenin doğrusu لَعَلَّ لَهَا عُذْرٌ وَأَنْتَ تَلُومُ olmalıydı.

edilmesine kapı aralayan ilk saik dil üzerinde gittikçe yaygınlaşan “lahn” olgusudur.³⁶ Nitekim ez-Zubeydî (v. 379/989) bu bağlamda şunları söyler:

“Câhiliye Arapları, fasîh Arapça konuşuyorlardı. Yeni yerlerin fethedilmesiyle birlikte insanlar İslâm dinine girdiler. Böylece Araplar şehirlerde farklı dillere sahip insanlarla bir arada yaşamak zorunda kaldılar. Bu durum Arap dilinde bozulmalara yol açtı.”³⁷

Lahn, ilk olarak şehir hayatında günlük konuşmalarda görülmeye başlar, giderek ilim meclislerine, devlet erkânına ve daha sonra da çöle kadar sıçrar.³⁸ Öyle ki en-Nâbiğa ez-Zubyânî (v. 18/604), Hassân b. Sâbit (v. 60/680), Cerîr (v. 110/728) ve el-Farazdak’ın (v. 112/730) dahi konuşmalarında lahn yaptıkları söylenir.³⁹ Bu durum ileride zikredileceği üzere Kur’an’dan bazı ayetlerin yanlış okunmasına kadar gider.⁴⁰

Arap dilinde “lahn”ın hızla yayılması karşısında fasîh dilin korunması amacıyla dilbilimciler tarafından çeşitli tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda genel olarak Arapça’nın kural ve kâideleri tespit edilmiş, devlet divanlarının hazineye ait hesap defterleri arapçalaştırılmış, fasîh dile sahip olunması için çocuklar çöllerde yaşayan bedevî kabilelere gönderilmiş ve dili fasîh olan bedevî kabilelerden kız alınmıştır.⁴¹ Şehirdeki dil bozulmalarının önüne geçmek için dilbilimciler, çöllerde kalıp kelime dahi toplamışlardır.⁴² Ayrıca halk dilinde hatalı kullanılan kelime, terkip ve deyimler derlenip eserler meydana getirilmiştir. Bu tür eserlere *Lahnu’l-âmmе, Galatu’l-avâm, Mâ talhanu fihi’l-âmmе, İslâhu’l-mantık* vb. isimler verilmiştir.⁴³

Arap dili kaynakları nahiv ilminin ortaya çıkışına neden olan pek çok hatalı kullanıma yer verir. Nahiv ilminin ortaya çıkmasına sebep olan söz konusu hatalı kullanımlar bazı örneklerle somutlaştırılacaktır.

Kaynaklarda yer alan lahn örneklerini dilde ve Kur’an-ı Kerim okuyuşlarında dikkat çeken lahn türleri olmak üzere iki başlık altında değerlendirmeye tabi tutmak mümkündür:

³⁶ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 8; Ahmed Emîn, *Duhâ’l-İslâm*, II, Beyrût, t.s., 252.

³⁷ Ebû Bekr ez-Zubeydî, Muhammed b. el-Hasan, *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-luğâviyyîn*, (thk.: Muhammed Ebu’l Fazl İbrâhim, Kâhire), 1373/1954, s. 1, 2.

³⁸ Karadavut, *a.g.m.*, s. 325-350.

³⁹ Cemil ‘Alûş, *İbnu’l-Enbârî ve cuhûduhu fi’n-nahvi*, Tûnus, 1981, s. 303.

⁴⁰ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 8; Emîn, II, 252.

⁴¹ Ergüven, *a.g.m.*, s. 155-183.

⁴² Karadavut, *a.g.m.*, s. 325-350.

⁴³ Ergüven, *a.g.m.*, s. 155-183.

a. Dilde Görülen Lahn Örnekleri

Dilde görülen lahn türlerine şu örnekleri vermek mümkündür:

1. Bir adam Hz. Peygamber'in huzurunda lahn yapar. Hz. Peygamberimiz (s.a.v), orada bulunanlara: **أَرشِدُوا أَخَاكُمْ فَإِنَّهُ قَدْ ضَلَّ** “Kardeşiniz hata etti, hatasını düzeltiniz” buyurur.⁴⁴

2. Ebû Mûsa el-Eş‘ârî, Hz. Ömer’e lahn içerikli bir mektup gönderir, mektubun baş tarafında Arap dil gramerine aykırı gelecek biçimde **“مِنْ أَبِي مُوسَى”** yazılı bir ifade bulunmaktadır. İfadenin doğru biçimi **مِنْ أَبِي مُوسَى** “Ebû Mûsâ’dan...” şeklinde olmalıdır. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebû Mûsâ’ya “Kâtibini kamçıla⁴⁵ ve ücretini de bir sene geciktir”⁴⁶ diyerek kâtibin cezalandırılmasını emreder.

Yine Hz. Ömer bir gün ok atan iki kişinin yanından geçer. Bu sırada şahıslardan biri diğerine **“أَصْبَتَ”** yerine **“أَسْبَتَ”** diyerek ifadede **“ص”** yerine **“س”** harfini kullanır. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Dildeki yanlışlık kötü atıştan daha beterdir.” diyerek dildeki “lahn” ın vehametine işaret eder.⁴⁷

Hz. Ebû Bekir’in de bu anlamda “Bazı kelimeleri hafzederek okumam lahn yapmak suretiyle hatalı okumamdan daha iyidir.” dediği rivayet edilmiştir.⁴⁸

3. Ebu’l-Esved ed-Duelî’nin kızı bir gün babasına **ما أَحْسَنُ السَّمَاءِ** “Gökyüzünün en güzel şeyi nedir?” diye sorunca Ebu’l-Esved de, “Yıldızlardır” cevabını vermiştir. Bu cevap karşısında şaşırان kızı babasına, “Ben bunu kasetmedim, ben gökyüzünün güzelliği karşısında duyduğum hayranlığı ifade etmek istedim” deyince Ebu’l-Esved, kızına öyleyse **ما أَحْسَنَ السَّمَاءِ**

⁴⁴ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 5; Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, II, İstanbul Üniv. Yayınları: 4673, İstanbul, 2007, 199; Fahr Sâlih Suleymân Kudâre, *Mesâilü hilâfiyye beyne’l-Halîl ve Sibeveyh*, Ürdün, 1410/1990, s. 7; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 7; Emîn, II, 252; el-Hulvânî, I, 22.

⁴⁵ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 7; Emîn, II, s. 252; Kudâre, *a.g.e.*, s. 7, 8.

⁴⁶ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 6; Bakırcı; Demirayak, *a.g.e.*, s. 18.

⁴⁷ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 10; el-Hulvânî, I, 21.

⁴⁸ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 5; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 8, 9; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 7; el-Hulvânî, I, 22; Bakırcı; Demirayak, *a.g.e.*, s. 18.

“Gökyüzü ne güzel!” biçiminde söylemesini istemiştir.⁴⁹ Bu olaydan sonra Ebu'l-Esved'in nahiv ilminin temellerini oluşturduğu⁵⁰ ve ilk olarak da ta'accub konusunu ele aldığı rivayet edilmiştir.⁵¹

4. Yine Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin kızı bir gün babasına *ما أشدَّ الحرَّ* “Sıcağın en şiddetli olduğu zaman nedir?” şeklinde bir soru yöneltir. Ebu'l-Esved cevabında, “Kızım yazın sıcağın en şiddetli olduğu zamandır ki biz şimdi o günlerde bulunuyoruz” der. Kız, amacının soru sormak değil havanın sıcaklığı karşısında şaşkınlığını dile getirmek olduğunu söyler. Ebu'l-Esved, “O halde *ما أشدَّ الحرَّ* şeklinde söylemen gerekir” der.⁵² Bu olaydan sonra Ebu'l-Esved ed-Duelî, Alî b. Ebî Tâlib'e gider ve şöyle der:

“Mü'minlerin Emiri! Arap dili kaybolmaya yüz tuttu. Üzerinden uzun zaman geçince ben Arap dilinin bütünüyle ortadan kaybolmasından korkuyorum.”

Alî b. Ebî Tâlib, Ebu'l-Esved'e bu durumun sebebini sorar. Ebu'l-Esved kızıyla arasında geçen diyalogu aktarır. Bunun üzerine Alî b. Ebî Tâlib, Ebu'l-Esved'e içinde şu bilgilerin yer aldığı bir sahife verir: “Söz, isim, fiil ve harften oluşur.”⁵³

5. Irak valisi Ziyâd b. Ebîh'in oğlu 'Ubeydullâh, çocukluğunu İranlı bir ailenin yanında geçirmiştir. O bakımdan 'Ubeydullâh İranlılar gibi hâ'ları “he” şeklinde telaffuz etmektedir. Dahası, bir seferinde 'Ubeydullâh, *سَلُّوا سِيُوفَكُمْ* “Kılıçlarınızı sıyırın” yerine “*أَفْتَحُوا سِيُوفَكُمْ*” der ve ifadeyi yanlış kullanması sebebiyle halk arasında alay konusu edilir. 'Ubeydullâh'ın Arap dilini İranlılar gibi yanlış kullanıyor olması Muaviye'nin de dikkatini çeker ve Ziyâd'a “Oğlunun lisanını düzelt” ihtarında bulunur.⁵⁴

⁴⁹ Mufaddal b. Muhammed b. Mis'âr et-Tenuhî, *Târihu'l-'ulemâi'n-nahviyyîn*, (thk.: Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), 1412/1992, s. 168; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 10; Ebû Sa'îd el-Hasan b. Abdillâh es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyîn el-Basriyyîn*, (thk.: Muhammed İbrâhim el-Bennâ), Kâhire, 1405/1985, s. 36; Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafâ, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzu'âti'l-'ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1405/1985, s. 142; Emîn, I, 245; el-Kıfî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasan Alî b. Yûsuf, *İnbâhur-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), I, Kâhire, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1374/1955, s. 51; Fahr Sâlih Suleymân Kudâre, *a.g.e.*, s. 11.

⁵⁰ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 10; Ebu'l-Ferec el-İsbehânî, Alî b. el-Huseyin, *Kitâbu'l-eğânî*, XII, Dâru'l-Kutub, Mısır, t.s., s. 299.

⁵¹ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 10; el-İsbehânî, XII, 299; et-Tenuhî, *a.g.e.*, s. 170; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 14; el-Kıfî, I, 51.

⁵² et-Tenuhî, *a.g.e.*, s. 167; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 37; el-Hulvânî, I, 34; el-İsbehânî, XII, 298; el-Kıfî, I, 51.

⁵³ Muhammed el-Muhtar, *Târihu'n-nahvi'l-'Arabî fi'l-maşrik ve'l-mağrib*, 1996/1417, s. 19; el-İsbehânî, XII, 298.

⁵⁴ Furat, II, 199.

6. Ebu'l-Esved ed-Duelî, Basra'ya Ziyâd b. Ebîh'in yanına gelir. Ebu'l-Esved Ziyâd b. Ebîh'e Arapların acemlerle kaynaştığı ve Arapçanın artık bozulmaya yüz tuttuğu yolunda serzenişte bulunur. Ebu'l-Esved ed-Duelî Ziyâd b. Ebîh'den Arapların dillerini koruyacağı ve düzeltereceği bazı kâideler oluşturması ve bu amaçla bir eser yazması için izin ister. Ziyâd b. Ebîh başlangıçta Ebu'l-Esved'e böyle bir eser yazmasına izin vermez. Ne var ki Ziyâd b. Ebîh'e bir şahıs gelir ve şöyle der: أَصْلَحَ اللَّهُ الْأَمِيرَ نُؤْفَى أَبَانَا وَتَرَكَ بَنُونَا “Allâh emiri doğrudan ayırmasın, babamız vefat etti ve ardından çocuklar bıraktı.” Ziyâd b. Ebîh, şahsın lahn yaparak alışılanın dışında Arapça dil kurallarını gözetmeden konuştuğunu görünce Ebu'l-Esved ed-Duelî'yi çağırır ve bazı nahiv kaideleri oluşturması için kendisine izin verdiğini söyler.⁵⁵

İfadeden de anlaşılacağı üzere yanlışlık “أبَانَا” ve “بَنُونَا” kelimelerindedir. Nitekim ifadede yer alan “أبَانَا” kelimesi esmâi hamse'dendir. Dolayısıyla burada “تُؤْفَى” mazi fiili meçhuldür ve naib-i fâile isnat edildiğinden Arapça dil kurallarına uygun düşecek biçimde “تُؤْفَى أَبُونَا” şeklinde gelmesi gerekir. İfadede yer alan “بَنُون” lafzı ise cemi müzekker salime ilhak edilen lafızlardan olduğundan burada “بَنِين” şeklinde gelmesi gerekir. Zira söz konusu lafız “تَرَكَ” fiilinin mef'ûlun bih'i olduğundan nasb konumundadır.

7. Sa'd adında İranlı bir şahıs beraberinde atı olduğu halde yaya olarak Ebu'l-Esved ed-Duelî'ye gelir. ed-Duelî, şahsa ata niçin binmediğini sorar. Sa'd, Arapça dil bilgisi kurallarına uygun gelecek biçimde اِنَّ فَرَسِي ظَالِعٌ “Atım topallıyor” demesi gerekirken lahn yapar ve اِنَّ فَرَسِي ظَالِعًا der. Olaya tanıklık eden kimseler Sa'd'ın cevabına gülerler. ed-Duelî ise bu durum karşısında tepkisini şu ifadelerle dile getirir:

“Arap olmayan bu yabancılar İslâm dinini seçip kardeşimiz oldular. Keşke onlara lahn yapmadan dili doğru şekliyle kullanmayı öğretsek.”

ed-Duelî, tanık olduğu hatalı kullanımdan sonra Arap dilinde fâil ve mef'ûl ile ilgili bazı kâideler ortaya koyar.⁵⁶

⁵⁵ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 14; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 10; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 35, 36; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XII, Matbû'âtu Dâri'l-Me'mûn, Mısır, 35; el-Kıftî, I, 50; el-Hulvânî, I, 34.

⁵⁶ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 15; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 191, 192.

8. Hz. Ömer, beraberinde olduğu gruptan bir şahsın “إنا قوم متعلمون” demesi gerekirken lahn yaptığını ve “إنا قوم متعلمين” dediğine tanık olur. Hz. Ömer, bu şahsın “متعلمون” lafzını raf okuması gerekirken “متعلمين” şeklinde nasb yapacak kadar yanlış okumasına tepki gösterir ve orada bulunanlara şöyle der:

“Kullanmakta olduğunuz ifadelerde bu denli fahiş lahn yapıyor olmanız bana isabetsiz ok atışınızdan daha ağır geldi.”⁵⁷

Sözün doğrusu إنا قومٌ مُتَعَلِّمُونَ “Biz öğrenen bir kavimiz” şeklinde olmalıdır. Çünkü “مُتَعَلِّمُونَ” sözcüğü “قَوْمٌ” sözcüğüne sıfat olarak geldiğinden i‘râb bakımından mevsûf’un i‘râbına tabidir.

9. Bir şahıs Ziyâd b. Ebîh’in meclisinde إِنَّ أَبَانَا وَإِنَّ أَحِينَا غَصَبْنَا مِيرَاتَنَا مِنْ أَبَانَا “Babamız öldü ve kardeşimiz, babamızdan kalan mirasımızı gasbetti” der. Bunun üzerine Ziyâd b. Ebîh, adama “Şahsiyetinizden olan ziyanınız malî kaybınızdan çok daha fazla olmuş, senin gibi bir evlat bıraktığı için Allâh babana rahmet etmesin” diyerek yapılan fahiş lahn karşısında tepkisini dile getirmiştir.⁵⁸ Zira söz konusu ifadede birden çok lahn yapılmıştır. Şöyle ki

Arapça dil gramerinde esmâî hamse’den sayılan “أبو” lafzı burada “إِنَّ” nin ismi olduğundan nasb yapılmalı ve “أَبَانَا” şeklinde yazılmalıdır.

Yine Arapça dil gramerinde esmâî hamse’den sayılan “أخو” lafzı da “إِنَّ” nin ismi olduğundan “أَبَانَا” gibi nasb yapılmalı ve “أَخَانَا” şeklinde yazılmalıdır.

Ayrıca ifadenin sonunda yer alan “أَبَانَا” ifadesi “من” harfi cerrinden sonra geldiğinden ve esmâî hamse’nin cer konumundaki irabına tabi olduğundan “من أبينا” şeklinde yazılmalıdır.

⁵⁷ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 9; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 7.

⁵⁸ Bakırcı, Demirayak, *a.g.e.*, s. 19.

10. Sıradan halkın lahn yaparak “هذه عصاي” sözcüğü yerine “هذه عصاتي” sözcüğünü kullanması⁵⁹, “حيّ على الصلاة” yerine de “حيّ على الصلاة” deyişi (yani “ى” harfini kesre ile okuması)⁶⁰, bir müezzinin ezanı “أشهد أنّ محمداً رسولَ الله” şeklinde hatalı okuyuşu (yani “ل” harfini fetha ile okuması) “lahn”e örnek gösterilmiştir.⁶¹

11. Hz. Ebû Bekir elbise satan bir adama gelir ve “Bu elbiseyi satar mısın?” der. Adam: لا عافاك الله “Allah iyiliğini vermesin” ifadesiyle karşılık verir. Hâlbuki adam “Allah iyiliğini versin” demek istemektedir. Bu durum karşısında Hz. Ebû Bekir, adamdan cümleyi Arapça dil bilgisi kurallarına uygun düşecek biçimde لا، وعافاك الله “Hayır, satmıyorum. Allah iyiliğini versin” şeklinde kurmasını ve hatasını düzeltmesini ister.⁶²

b. Kur’an-ı Kerim Okuyuşunda Görülen Lahn Örnekleri

Kur’an-ı Kerim okuyuşunda görülen lahn türlerine ise şu örnekleri vermek mümkündür:

1. Nahiv ilmini ortaya çıkaran sebep olarak Ali b. Ebî Tâlib’in huzurunda bir bedevi tarafından لا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ⁶³ ayetinin لا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئِينَ şeklinde yanlış okunması gerekçe gösterilir.⁶⁴

2. Hz. Ömer’in huzurunda bir şahıs رَسُوْلُهُ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ وَ رَسُوْلُهُ⁶⁵ ayetini yanlış okur. Şöyle ki söz konusu şahıs ayette yer alan “رسوله” lafzını mecrur yapmış ve ayetin anlamını değiştirmiştir. Bu durumu gören Hz. Ömer, lügat ilmini bilmeyen kimselere Kur’an okumayı yasaklamıştır.⁶⁶

⁵⁹ el-Es’ad, *a.g.e.*, s. 269; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 8; Emîn, II, 252.

⁶⁰ el-Es’ad, *a.g.e.*, s. 269.

⁶¹ el-Es’ad, *a.g.e.*, s. 269; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 7.

⁶² Bakırcı; Demirayak, *a.g.e.*, s. 18.

⁶³ Hakka, 69/38. “Onu günahkârlardan başkası yemez.”

⁶⁴ İbnu’l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 8; Emîn, I, 245; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 12; el-Hulvânî, I, 35.

⁶⁵ Tevbe,9/3. “Muhakkak ki Allah ve Resülü müşriklerden berîdir (uzaktır).”

⁶⁶ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 9, 10; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 13.

3. Cemaatle namaz kılan bir imam ⁶⁷ولا تنكحوا المشركين حتى يؤمنوا ayetini yanlış okur ve lahn yapar. Nitekim imam “تنكحوا” lafzındaki “ت” harfinin dammesini fetha ile değiştirmiştir. Cemaat içerisinde bir bedevi bu duruma bir anlam veremez ve “Subhânallâh! Bu eylem zaten İslâm’dan önce çirkin iken İslâm’dan sonra nasıl iyi olur” diyerek şaşkınlığını dile getirir. Bedeviye durum izah edilir ve imamın lahn yaptığı bildirilir. Allah kelamının imam konumundaki bir kimse tarafından yanlış okumasını yadırgayan bedevi: “Allâh onun belasını versin! Bir daha bu şahsı imam yapmayın. Zira bu şahıs Allâh’ın haram kıldığını helal kılmaktadır.” diyerek ayetlerde lahn yapılmasını şiddetle kınar.⁶⁸

4. Hitâbet, belâgat ve fesâhat alanlarında temâyüz eden Haccâc da, ⁶⁹قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ayetini yanlış okur. Nitekim Haccâc ayette yer alan “أَحَبَّ” sözcüğündeki “ب” harfini fethalı okuması gerekirken dammeli okur ve lahn yapar.⁷⁰

5. Irak valisi Ziyâd b. Ebîh, Ebu’l-Esved ed-Duelî’yi yanına çağırır ve şöyle der:

“Ey Ebu’l-Esved! Yabancılar çoğaldılar ve Arap dilini bozdular. Şayet bir şeyler yazarsan insanlar yazdıklarıyla dillerini düzeltirler ve Allah’ın kitabını okurken hataya düşmezler.”

Başlangıçta Ebu’l-Esved valinin bu teklifini olumsuz karşılar. Bunun üzerine Ziyâd b. Ebîh, adamlarından birine şu emri verir:

“Ebu’l-Esved’in geçeceği yola otur, tam yanından geçerken Kur’an’dan bir ayeti bilerek yanlış oku.”

Adam verilen görevi hemen hayata geçirir. Şöyle ki Ebu’l-Esved ed-Duelî yoldan geçerken adam yüksek sesle ⁷¹إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ ayetini okur. Ancak adam “ورَسُولُهُ” sözcüğündeki lam harfini “ورَسُولُهُ” şeklinde zamme yerine kesra yapar. Bunu duyan

⁶⁷ Bakara, 2/221. “İman etmedikçe putperest erkekleri evlendirmeyin.”

⁶⁸ Bakırcı, Selami; Demirayak, Kenan, *a.g.e.*, s. 21.

⁶⁹ Tevbe, 9/24. Deki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve O’nun yolundan cihattan daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin.”

⁷⁰ Şevkî Dayf, *el-Medârisu’n-nahviyye*, Dâru’l- Ma’ârif, Kâhire, 2797/1976, s. 12; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 42.

⁷¹ Tevbe, 9/3. “Şüphesiz ki Allah ve Peygamberi müşriklerden beridir.”

ed-Duelî, “Allah, peygamberinden berî olmaktan yücedir” der ve oradan uzaklaşır. Ebu'l-Esved, Ziyâd b. Ebîh'in huzuruna çıkar ve kendisine yaptığı teklifi kabul ettiğini söyler.⁷² Ebu'l-Esved, Ziyâd b. Ebîh'ten kendisine yardımcı olacak otuz adam vermesini ister. Ziyâd b. Ebîh, Ebu'l-Esved'in isteğini yerine getirir ve Ebu'l-Esved'e yardımcı olmaları için otuz adam tahsis eder. Ebu'l-Esved otuz kişi arasından on tanesini seçer. Akabinde on kişi arasından Abdu'l-Kays kabilesine mensup bir kişi seçer ve ona şöyle der:

“Eline bir mushaf ve siyahın dışında bir boya al. Ben dudaklarımı açtığım zaman harfin üzerine bir nokta koy. Dudaklarımı yumduğumda noktayı harfin yanına, dudaklarımı kapattığımda ise noktayı harfin altına koy. Eğer bu hareketlerden birini üst üste yaparsam iki nokta koy.”

Ebu'l-Esved böylelikle mushafı sonuna kadar noktalar⁷³ ve daha sonra bir muhtasar kaleme alır.⁷⁴ Böylece nahiv ilminin ilk temelleri atılmış olur.⁷⁵

Felsefe çıkışı olan Yunan dil çalışmalarının aksine Arap dilbilim çalışmaları din eksenlidir. İlk dil çalışmaları, din dili olan Arapça'yı bozulmadan korumaya ve yeni dinin metinlerini anlamaya yönelik olmuştur. Bu açıdan Arap dil biliminin başlangıcı İslâmiyetin ilk dönemine kadar geriye götürülebilir.⁷⁶

Bazı oryantalistler, Yunan ve Süryânî dil gramerlerinin mantık ilmi yoluyla Arap nahvi üzerinde etkili olduğunu öne sürerler. Söz gelimi Litmann, nahvin Arap menşeli olduğu, Arapların Süryânîler vasıtasıyla Irak'ta Yunan felsefesi öğrendikleri ve Yunan nahiv gramerinden esaslar aldıkları yolunda görüş beyan eder. Litmann bu duruma delil olarak felsefede geçen bazı taksim şekillerinin nahiv ilminde de yer alıyor olmasını öne sürer.⁷⁷

Bir başka oryantalist Carl Brockelmann ise nahiv ilminin Aristo mantığından hareketle Araplar tarafından tesis edildiği görüşünü benimser.⁷⁸ Öte yandan Şevkî Dayf da, Araplar tarafından yapılan bilimsel çalışmalarda Yunan felsefesinin yanısıra diğer yabancı kültürlerden yararlanıldığı ve bu çerçevede Arap dili nahiv kuralları oluşturulduğu düşüncesini benimsemektedir.⁷⁹ Görüleceği

⁷² İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 9; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 166, 167; el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 11; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 34, 35.

⁷³ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 9; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 166, 167; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 190, 191; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 35.

⁷⁴ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 9; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 166, 167; el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 8; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 34, 35.

⁷⁵ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 8; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 34, 35.

⁷⁶ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, (Çev.: Azmi Yüksel, Rahmi Er), İmaj Yayınları, 1993, s. 72.

⁷⁷ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 10, 11.

⁷⁸ Bakırcı, Demirayak, *a.g.e.*, s. 26, 27.

⁷⁹ Dayf, *a.g.e.*, s. 20.

üzere Şevki Dayf tarafından öne sürülen söz konusu düşünce Litmann'ın görüşüyle benzerlik arz etmektedir.

Yapılan izahlardan da anlaşılacağı üzere nahiv ilmi İslâm toplumunda bazı ihtiyaçlar sebebiyle ortaya çıkmış ve ilmî metotlarını kendine has kurallar geliştirmek suretiyle şekillendirmiştir. Dilde yaygın hale gelen lahn tahribatının önüne geçmek amacıyla Ebu'l-Esved ed-Duelî tarafından başlatılan Kur'an'ın i'râb edilmesi faaliyetini müteakip Alî b. Ebî Tâlib'in de yol göstermesiyle nahiv ilmine ilk temellerin atıldığı kuvvetle muhtemeldir. Zira mantık ve felsefe ilimlerine has bazı terimlerin nahiv ilminde de kullanılıyor olması, aralarında benzerlik olması, aynı taksim şekillerinin bulunması nahiv ilminin Aristo mantığından veya Yunan felsefesinden esinlenerek oluşturulduğu anlamına gelmeyeceği gibi Arapların farklı kültürlerden etkilenmeleri de dilin kurallarını söz konusu kültürlerden aldıkları anlamına gelmez. Nitekim Kur'an dili olan Arapça'nın bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını gören nahiv âlimleri tarafından Arap dilindeki sâfiyeti korumak adına dilin tabii seyri içerisinde bazı kuralların ve söz konusu kuralları konu edinen bir ilim dalının ortaya konulduğu muhakkaktır. Dolayısıyla nahiv âlimlerinin ilk etapta Kur'an'ın okuyuşundaki tashiflerin önüne geçmek için çaba sarf ettikleri daha sonra elde ettikleri ilmî birikim ve tecrübeyle bu ilmi ileri bir noktaya taşıdıkları varsayılabilir.

1.4. Nahiv İlminin Kurucusu

Nahiv ilminin ortaya çıkışıyla ilgili farklı görüşler öne sürülse de erken dönem Arap dili kaynaklarının çoğunda ilk temellerin Alî b. Ebî Tâlib'in yönlendirmesiyle Ebu'l-Esved ed-Duelî tarafından atıldığı aktarılır.⁸⁰

Arap kelâmının sâfiyetinin bozulup hatalı okuyuşların yaygınlaştığı bir dönemde⁸¹ Alî b. Ebî Tâlib, dil üzerinde "lahn"ın yaygınlaştığını görünce Ebu'l-Esved'den raf, nasb ve cerr halleriyle ilgili bazı harfler oluşturmasını ister.⁸²

⁸⁰ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 8; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 166, 167; el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 6; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 13, 14; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 190, 191; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 33; es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fî 'ilmi'l-usûl*, (thk.: Ahmet Suphi Furat), İstanbul, 1395/1975, s. 112; Kızıklı, Zafer, "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 35, 2008, s. 197-212.

⁸¹ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 13.

⁸² el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 6.

Ebu'l-Esved de bu talep üzerine fâil, mef'ûl, muzâf, nasb, cerr ve cezm ile ilgili bir takım kâideler ortaya koyar.⁸³

İbnu'n-Nedîm, bu bilgilerin te'yidi sadedinde konu ile ilgili olarak Muhammed b. İshâk'ın şu sözünü aktarır:

“Âlimlerin çoğu nahiv ilminin Ebu'l-Esved ed-Duelî tarafından oluşturulduğunu, Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin de bu ilmi Alî b. Ebî Tâlib'ten aldığı iddia etmiştir.”⁸⁴

Dil bilginlerinden Ebû Hâtim es-Sicistânî ve Ebû 'Ubeyde Ma'mer el-Musennâ da Ebu'l-Esved'in nahiv ilmini Alî b. Ebî Tâlib'ten aldığı yönünde görüş beyan etmişlerdir.⁸⁵ Ebu'l-Esved de kendisine *من أين لك هذا النحو* “Nahiv ilmini nereden aldın?” şeklinde sorulan soruya *لَقَّضْتُ حَدُودَهُ مِنْ أَبِي طَالِبٍ* “Nahiv ilminin temellerini Alî b. Ebî Tâlib'ten aldım” cevabını vermiştir.⁸⁶ Ebu'l-Esved gramer çalışmalarını öğrencilerinden oluşan bir ekiple yürütmüştür. Bu ekipte Abdurrahmân b. Hurmuz, Nasr b. 'Âsım,⁸⁷ Yahya b. Ya'mer, 'Anbese b. Ma'den el-Mehrî ('Anbesetu'l-Fîl olarak bilinir)⁸⁸ ve Me'mun el-Akren⁸⁹ gibi dil âlimleri yer almıştır.

İbnu'l-Enbârî (v. 577/1181) ve es-Suyûtî (v. 911/1505), Ebu'l-Esved ile Alî b. Ebî Tâlib arasında geçen diyalogu bize şu şekilde aktarır:

“Ebu'l-Esved ed-Duelî, Alî b. Ebî Tâlib'in yanına vardığında kendisini düşünceli bulur. Ebu'l-Esved, düşünceli oluşunun sebebini sorunca Alî b. Ebî Tâlib, kendisine “Sizin beldenizde lahn işittim. Arap dilinde bir kitap yazmak istiyorum” cevabını verir. Ebu'l-Esved ed-Duelî bu cevaptan hoşnut kalır ve ona böyle bir çalışmanın kendilerini ihya edeceklerini söyler. Ebu'l-Esved ed-Duelî, üç gün sonra Alî b. Ebî Tâlib'in yanına gelince Alî b. Ebî Tâlib kendisine şu bilgilerin yer aldığı bir ta'lika/sahife verir:

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Söz, isim, fiil ve harften oluşur. İsim adlandırıldığı şeyi (musemmâyı) bildirir. Fiil, musemmânın davranışlarını bildirir. Harf ise fiil ve isimde olmayan bir manayı ifade eder.”

⁸³ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 13.

⁸⁴ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 189.

⁸⁵ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 8, s. 10.

⁸⁶ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 11; el-İsbehânî, XII, 299; el-Kıftî, I, 50; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 13; el-Hulvânî, *a.g.e.*, I, 43; Abdulkâdir Râhim el-Hittî, *Hasâisu mezhebi'l-Endulusi'n-nahvî*, Bingâzi, 1993, s. 34.

⁸⁷ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 11.

⁸⁸ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 11; Taşköprüzâde, *a.g.e.*, s. 144.

⁸⁹ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 11.

Alî b. Ebî Tâlib, sahifeyi Ebu'l-Esved ed-Duelî'ye verdikten sonra kendisine تَتَّبِعُهُ "Bu tarz üzere devam et ve sen de oluşacak yeni bilgileri de buna ekle"⁹⁰ dedikten sonra kendisine şu şekilde hitap eder:

"Ey Ebu'l-Esved! Şunu bil ki eşya üç şeyden ibarettir. İsim, zamîr, ne isim ve ne zamîr olan."

Ebu'l-Esved de topladığı bilgileri kendisine sunar. Kendisine sunduğu bilgilerin içinde nasb harfleri de (كَانَ, لَعَلَّ, لَيْتَ, أَنْ, إِنَّ) yer alır. Ancak Ebu'l-Esved "لَكِنَّ" harfini zikretmeyince Alî b. Ebî Tâlib, "لَكِنَّ" harfinin de nasb harflerinden olduğunu ve bu harflere eklemesini kendisinden ister."⁹¹

İbnu'l-Mukebbirî olarak bilinen nahiv âlimi Ebû İshâk İbrâhim b. 'Akîl en-Nahvî, Alî b. Ebî Tâlib'in Ebu'l-Esved'e verdiği ta'lika'nın kendisinde mevcut olduğunu söyler. On satırdan ibaret olan bu ta'lika Ebû İshâk İbrâhim tarafından on sayfaya tamamlanmış ve Zeccâcî'nin *el-Emâlî* isimli eserinin baş taraflarında yer almıştır.⁹²

İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist* adlı eserinin bir başka yerinde bu hususla ilgili şu tespit ve değerlendirmelerde bulunur:

"el-Hâdise şehrinde Muhammed b. el-Huseyn adında İbn Ebû Ba're diye tanınmış bir kitapçı vardı. Kendisine ait bir kütüphanesi olup bu kütüphanede daha önceden kimsede görmediğim kitaplar buldum. Bu kütüphanede Ebû 'Amr b. el-'Alâ, Ebû 'Amr eş-Şeybânî, el-'Asma'î, İbnu'l-'Arâbî, Sîbeveyh, Ferrâ ve Kisâî'nin hatlarıyla nahiv ve lügat ilimlerinde yazılmış el yazması kitapların yanısıra ayrıca nahvin Ebul'-Esved ed-Duelî'den alındığını kanıtlayan kitabı da gördüm. Bu kitap Çin kâğıdıydı ve zannımca dört sahifeden ibaretti. Bu kitapta Yahyâ b. Ya'mer hattıyla Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin fâil ve mef'ûl hakkında yazmış olduğu bir konu yer alıyordu."⁹³

Nahiv ilminin kurucuları arasında Nasr b. 'Âsım (v. 89/707)⁹⁴ ve Abdurrahmân b. Hurmuz'un (v. 117/735)⁹⁵ isimleri de geçmiştir. Ancak İbnu'l-Enbârî, bu iki şahsın nahiv ilmini Ebu'l-Esved'den aldığını ve nahiv ilminin sınırlarının Ebu'l-Esved'e Alî b. Ebî Tâlib tarafından çizildiğini söyleyerek bu görüşü zayıf görmüştür.⁹⁶

Carl Brockelmann, nahiv ilminin kuruluşunu Ebu'l-Esved'e nispet eden rivayetleri efsane kabilinden görmüş ve kaynak göstermeden nahiv ilminin İbn Ebû İshâk ile Halîl b.

⁹⁰ es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, I, (thk.: 'Abdul'âl Sâlim Mekram) 1406/1985, Beyrût, 12-14; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 5; el-Es'ad, *a.g.e.*, s. 262, 263.

⁹¹ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, I, 12-14; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 4, 5; el-Muhtar, *a.g.e.*, s. 44; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 12.

⁹² es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, I, 13, 14.

⁹³ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 192-194; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 14, 15.

⁹⁴ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 21; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 189; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 11; el-Es'ad, *a.g.e.*, s. 269, 270; es-Sirâfî, *a.g.e.*, s. 40; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 13; Emîn, II, s. 286.

⁹⁵ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 189; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 11; el-Es'ad, *a.g.e.*, s. 269, 270; es-Sirâfî, *a.g.e.*, s. 40; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 20; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 13; Emîn, II, s. 286.

⁹⁶ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 11.

Ahmed ve Sîbeveyh'in hocası İsâ b. Ömer es-Sekâfi zamanında oluştuğunu öne sürmüştür.⁹⁷ Nahiv ilminin temellerinin Alî b. Ebî Tâlib'in emriyle Ebu'l-Esved tarafından atıldığı konusunda neredeyse icma hâsıl olmuşken bir kaynağa dayanmayan Carl Brockelmann'ın bu iddiasının ilim ehli nazarında kabul görülen bir durum olmadığı ortadadır.

Diğer taraftan Ahmed b. Fâris nahvin kadîm olduğunu, 'Arab-ı 'âribe'nin nahiv terimlerini bildiğini ancak bu alandaki müktesebatın zamanla zayıflamasından sonra Ebu'l-Esved'in elinde yeniden canlandığı şeklinde farklı bir fikir ortaya koymuştur.⁹⁸

1.5. Nahiv İlminin Tarihi Gelişimi

Nahiv ilmi ilk olarak Irak'ta (Basra ve Kûfe'de) ortaya çıkmış ve burada gelişimini tamamlayarak bir ilim dalı haline gelmiştir. Irak'ın yabancılarla karışmanın ve dolayısıyla dilin bozulmasının en yoğun yaşandığı yer olması dil ve gramer çalışmalarının burada ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ayrıca Irak halkının ilim ve araştırma karakterine sahip medeni milletlerin nesillerinden geliyor olması da diğer ilimlerde olduğu gibi nahiv ilminin de kendisinde gelişmesinde diğer beldelerden önde olmasını sağlamıştır.⁹⁹ Nahiv ilmi Emevîler döneminde müstakil bir ilmî disiplin halini almış¹⁰⁰ daha sonra Abbâsîler döneminde Basra ve Kûfe dil ekolu mensuplarının katkılarıyla olgunlaşmıştır.¹⁰¹

Nahiv ilmi tarihî süreç içerisinde önemli merhaleler kaydetmiştir. Nahiv ilminin kuruluş ve gelişimi dört safhada ele alınmıştır. et-Tantâvî, bu dönemleri sırasıyla şu şekilde özetlemiştir.¹⁰²

a. Birinci Dönem: Kuruluş ve Oluşum Dönemi (Basra Dönemi)

Bu dönem nahvin kurucusu Ebu'l-Esved ed-Duelî (v. 67/686) ile başlar, Halîl b. Ahmed (v. 170/786) zamanına kadar devam eder.

⁹⁷ Durmuş, *a.g.mad.*, XXXII, 300-306; Bakırcı; Demirayak, *a.g.e.*, s. 26.

⁹⁸ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 9; el-Es'ad, *a.g.e.*, s. 270; Durmuş, *a.g.mad.*, XXXII, 300-306.

⁹⁹ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 10, 37, 38.

¹⁰⁰ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁰¹ Corcî Zeydân, *Târihu 'l-luğati 'l-'Arabiyye*, I, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût, 1983, 419.

¹⁰² et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 19, 20, 22, 26, 27, 33, 111.

b. İkinci Dönem: Gelişme ve İlerleme Dönemi (Basra ve Kûfe Dönemi)

Bu dönem Basralı Halîl b. Ahmed (v. 170/786) ve Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan er-Ruâsî (v. 187/803) devrinde başlar, Basralı Mâzinî (v. 249/863) ve Kûfeli İbnu's-Sikkît (v. 244/858) zamanına kadar devam eder. Bu dönemde nahiv, Basra ekolünü temsilen Halîl b. Ahmed ve Kufe ekolünü temsilen de Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan er-Ruâsî'nin elinde şekillenmiştir. Bu dönemde yazılan nahiv eserlerinde sarf konuları da işlenmiş ve nahiv ismi ikisine de şamil olacak şekilde kullanılmıştır.

c. Üçüncü Dönem: Olgunluk Dönemi (Basra ve Kûfe Dönemi)

Bu dönem Basralı Ebû Osmân el-Mâzinî ve Kûfeli Ya'kûb b. es-Sikkît döneminden başlar, Basralı Muberrred (v. 285/898) ve Kûfeli Sa'leb'in (v. 291/904) zamanına kadar devam eder. Nahiv ilmi bu dönemde kemale ermiştir. Nahiv kâideleri bu dönemde Basralı Muberrred ve Kûfeli Sa'leb tarafından tamamlanmıştır. Bu dönem hicrî üçüncü yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir.

d. Dördüncü Dönem: Tercih ve Eserlerin Tasnif Edildiği Dönem (Bağdat, Endülüs, Mısır ve Şam dönemi)

Bu dönem tercih dönemi olup Bağdat dil ekolü ile başlamıştır. Bu dönemde Basra ve Kûfe dil ekolünün görüşleri arasında mukayese yapılmış ve tercih edilen görüş alınmıştır.

Bu dönem üçüncü yüzyılın sonlarında başlamış Bağdat ekolünün çözüldüğü dördüncü yüzyılın ortalarında sona ermiştir.¹⁰³

1.6. Nahiv İlminin Gayesi ve Önemi

Her ilimde olduğu gibi nahiv ilminin de kendine göre bir faydası ve gerçekleştirmek istediği bir gayesi vardır. Nahiv ilminin te'sisi "lahn"ın ortadan kaldırılması ve Kur'an'ın doğru bir şekilde okunması için yapılan çalışmaların en önemlisi ve en etkilisi olmuştur. Nahiv ilmi sayesinde dil bozulmaktan, Kur'an da okuyuş hatalarından ve manasının tahrîf edilmesinden korunmuştur.¹⁰⁴

İbn Haldûn, nahiv ilminin önemi ve gayesi hakkında şu bilgileri kaydeder:

¹⁰³ Durmuş, *a.g.mad.*, XXXII, 300-306.

¹⁰⁴ Bakırcı, Demirayak, *a.g.e.*, s. 29.

“Nahiv ilmiyle cümlelerin ifade etmek istediği anlam anlaşılır. Nahiv ilmi vasıtasıyla fâ‘il mef‘ûl’den, mubtedâ haber’den ayırt edilir. Şayet bu ilim olmazsa konuşan kişinin karşısındaki insana anlatmak istediği ifade anlaşılmaz olur.”¹⁰⁵

Suyûtî, bir müfessirin bilmesi gereken ilim dallarını sayarken müfessirin nahiv ilmini de bilmesi gerektiğini şu sözleriyle ifade eder:

“İ‘râbın değişmesiyle birlikte anlam da değişir. Bu itibarla anlamın doğru anlaşılabilmesi için i‘râb konusunun bilinmesi gerekmektedir.”¹⁰⁶

Hz. Ömer, *تَعَلَّمُوا الْفَرَائِضَ وَالسَّنَةَ وَاللَّحْنَ كَمَا تَعَلَّمُونَ الْقُرْآنَ* “Kur’an’ı öğrendiğiniz gibi ferâiz, sünnet ve “lahn”ı öğreniniz”¹⁰⁷, *تَعَلَّمُوا الْعَرَبِيَّةَ* “Arap gramerini öğreniniz”¹⁰⁸ şeklindeki sözleriyle nahiv ilminin öğrenilmesinin gerekliliğine işaret eder. İshâk b. Halef el-Bahrânî de nahiv ilminin diğer ilimler içerisindeki konumunu şu dizeleriyle dile getirir:

النَّحْوُ يَبْسُطُ مِنْ لِسَانِ الْأَلْكَنِ ... وَالْمَرْءُ تُكْرِمُهُ إِذَا لَمْ يَلْحَنْ
وَ إِذَا طَلَبْتَ مِنَ الْعُلُومِ أَجْلَهَا ... فَأَجَلُهَا مِنْهَا مُقِيمُ الْأَلْسِنِ

“Nahiv, dili tutuk olan kişinin dilini açar/Kişi lahn yapmadığında sen kendisine saygı duyar-sın. İlimlerin en yücesini talep etmek istersen/İlimlerin en yücesi dildeki hatayı gideren ilimdir.”¹⁰⁹

2. GRAMER EKOLLERİ VE ÖNDE GELEN TEMSİLCİLERİ

Arap grameri üzerine yapılan çalışmalar Irak’ın fethinden sonra kurulmuş olan Basra ve Kûfe’de aynı anda devam ettirilmiştir.¹¹⁰ Irak denilince akla Basra ve Kûfe gelir.¹¹¹ el-Luğavî (v. 351/962) bu iki şehir için *العراقين* “İki Irak (Basra ve Kûfe) şehri” tabirini kullanır ve bu iki kentin ilmî üstünlüğünden şu şekilde bahseder:

¹⁰⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, (Çev.: Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 1983, 1318, 1319; el-Es’ad, *a.g.e.*, s. 289.

¹⁰⁶ es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî ‘ulumi’l-Kur’an*, (thk.: Fevâz Ahmed Zemerlî), Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrût, 1432/2011, s. 864.

¹⁰⁷ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁰⁸ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 23; el-Kıfî, I, 51; el-Hulvânî, I, 73.

¹⁰⁹ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 3.

¹¹⁰ Goldziher, *a.g.e.*, s. 73.

¹¹¹ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 74.

“Arapların nazarında bu iki kent (Basra ve Kûfe) dışında herhangi bir yer ilmî bir konuma sahip değildir. Medîne’de gramer alanında şöhret bulmuş bir âlimin olduğu bilgisine sahip değilim. Mekke’de ise İbn Kostantîn isminde bir şahsın nahiv ilminde çok az bir malumat ortaya koyduktan sonra Basra’ya gidip nahiv ilminde yapılan çalışmalara vakıf olunca Mekke’de yazdığı bilgilerden vazgeçtiği rivayet edilir. Bağdat ise bir ilim kenti olmaktan ziyade daha çok halifeliğin hüküm sürdüğü bir şehir olmuştur.”¹¹²

Bu iki şehir birçok âlimin uğrak yeri olmasının yanında Babil ve Hîre başta olmak üzere birçok farklı kültürlerin de buluşma noktası olmuştur.¹¹³

Basra ve Kûfe dil ekolü mensupları hicrî II. asırdan itibaren gramer konusunda çalışmalar yapmış ve tarihin erken sayılabilecek bir devresinde büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir. Bu iki ekol mensupları rekabet havası içerisinde dilin inceliklerini araştırmış, böylece Arap nahiv tarihinde Basra ve Kûfe dil ekolünün oluşumunu sağlamışlardır. Basra ve Kûfe dil ekolü mensupları daha sonra kurulan Bağdat dil ekolünün de temellerini birlikte atmışlardır.¹¹⁴ Ancak Bağdat dil ekolü mensupları Basra ve Kûfe ekollerinden farklı olarak araştırmalarında yeni bir üslup ve metot ortaya koymuş ve iki ekolün görüşleri arasında uzlaştırıcı bir metot geliştirmişlerdir.¹¹⁵

Diğer taraftan önce Mısır’da sonra da Endülüs’te gelişen nahiv çalışmalarının ilk mümessilleri bu ilk iki nahiv ekolünün bilhassa Basra dil ekolünün hocalarından okumuşlardır.¹¹⁶ Burada dil ekollerinin karakteristik özelliklerine ve önde gelen temsilcilerine değinmek yerinde olacaktır.

2.1. Basra Dil ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri

Basra Araplar’ın Hureybe dediği harabeleri üzerinde hicrî 14/635, hicrî 16/637 veya hicrî 17/638 yıllarında kurulmuştur. Hz. Ömer’in emriyle Utbe b. Gazvan, Basra’nın temellerini atmıştır.¹¹⁷ Basra, birinci derecede askeri mülahazalarla kurulmuş ancak daha sonra siyasî, iktisadî ve ictimai alanda önemli merkezlerden biri haline gelmiştir.¹¹⁸ Basra, Emevîler ve Abbasîler döneminde de ilim ve fikir merkezi olma konumunu sürdürmüştür.

¹¹² el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 98-101.

¹¹³ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 74.

¹¹⁴ Furat, II, 242, 243.

¹¹⁵ Goldziher, *a.g.e.*, s. 74; Bakırcı; Demirayak, *a.g.e.*, s. 75.

¹¹⁶ Furat, II, 243.

¹¹⁷ Bakır, Abdulhâlik, “Basra”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 108, 109.

¹¹⁸ Humejd Sirâc Câbir, *Basra fî lisâni’l-‘Arab li İbn Manzûr*, Dimeşk, 2012, s. 23.

Emevîler döneminde Basra mescidinde dinî ilimler ve Arap dili ile ilgili dersler okutulmuştur.¹¹⁹

Basra coğrafi bakımdan İran'a yakın olup erken dönemde kendisinde edebî faaliyetlerin yapıldığı farklı kültürlerin buluşma noktası olması hasebiyle önemli bir konuma sahip olmuş ve nahiv ilminin neşv ü nema bulduğu ilk yer olmuştur.¹²⁰ Hicrî I. asırda Basra'da nahiv ilminin esasları ortaya konulmuştur.¹²¹ Basra'da başlayan ilk nahiv çalışmaları daha sonra diğer İslâm bölgelerinde de devam ettirilmiştir.¹²² Basra dil ekolü mensupları Kûfe dil ekolü mensuplarından önce nahiv ilmiyle iştigal etmiş ve bu ilim dalında eserler vermişlerdir.¹²³ Kûfe dil ekolü mensupları ise nahiv çalışmaları konusunda Basra dil ekolü mensuplarından istifade etmişlerdir.¹²⁴

İlk gramer çalışmalarının Basra'da başlaması tesadüfi olmayıp bunun bir takım sosyo-kültürel sebepleri vardır. Bu sebepler şu şekilde açıklanabilir:

a. Fasih bir dile sahip Arap kabilelerinin Basra'yı kendilerine vatan edinmeleri. Basra'daki kabilelerin çoğu dillerinin sâfiyetinin bozulmadığı Kays ve Temîm kabilelerinden oluşmuştur.¹²⁵

b. Basra çarşısının birçok farklı kültürlerin buluştuğu, ilmî ve edebî tartışmaların yoğun yaşandığı bir yer olması ve bu yönüyle Cahiliyye dönemindeki 'Ukâz panayırını andırması. Edebiyat, nahiv ve lügat bilginleri Basra çarşısında toplanıp burada dinlediklerini kayıt altına almışlardır.¹²⁶

c. Coğrafi konumu itibariyle Basra'nın batısında Necd, güneyinde ise Bahreyn yer alır. Araplar daha çok bu iki yerden ve Arap körfezinden Basra'ya göç etmişlerdir. Bu bölgelerde de fasîh Arapça konuşulduğundan buradan giden insanlar fasîh dillerini Basra'ya taşımışlardır.¹²⁷

¹¹⁹ Emîn, II, 52.

¹²⁰ Mu'âz es-Sertâvî, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cuhûduhu'n-nahviyye*, Ürdün, 1408/1988, s. 59.

¹²¹ Abduhu'r-Râcihi, *Durus fi'l-mezâhibi'n-nahviyye*, Beyrût, 1980, s. 11.

¹²² Emîn, II, 283; es-Sertâvî, *a.g.e.*, s. 72.

¹²³ Zeydan, *a.g.e.*, s. 419.

¹²⁴ Emîn, II, 283; es-Sertâvî, *a.g.e.*, s. 72.

¹²⁵ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 75, 76.

¹²⁶ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 75, 76.

¹²⁷ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 75, 76.

ez-Zubeydî (v. 379/989) Basra ekolünün ilk dönem nahiv âlimlerini şu şekilde sıralar:¹²⁸

Birinci tabakada Ebu'l-Esved ed-Duelî (v. 67/686)¹²⁹, Abdurrahmân b. Hurmuz (v. 117/735)¹³⁰,

İkinci tabakada Nasr b. 'Âsım el-Leysî (v. 89/707)¹³¹, Yahyâ b. Ya'mer (v. 129/746)¹³², 'Anbesetu'l-Fîl (v. 100/718)¹³³, Meymûn el-Akren¹³⁴,

Üçüncü tabakada İbn Ebî Akreb¹³⁵, Abdullâh b. Ebî İshâk el-Hadramî (v. 117/735)¹³⁶,

¹²⁸ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 13-20.

¹²⁹ Asıl adı Zâlim b. Amr b. Sufyân b. Cendel'dir. Aslen Basralı olup Kinâne kabilesine mensuptur. Tabiinin önde gelenlerindedir. Arap dili ile ilgili ilk çalışmayı başlatan ve mushafı ilk noktlayan kişidir. Nâsr b. 'Âsım el-Leysî, 'Anbesetu'l-Fîl, Meymûn el-Akren, Abdurrahmân b. Hurmuz ve Yahyâ b. Ya'mer kendisinden ders almıştır. Hicrî 99 senesinde yakalanmış olduğu veba hastalığından dolayı 85 yaşında iken vefat etmiştir. Basra'da Hicrî 35-40 yılları arasında kâdılık yapmıştır. Yakınlarından duyduğu dil hataları üzerine harekete geçmiş ve Kur'an-ı Kerim'i baştan sona harekelemiştir. Oluşturduğu nahiv kaidelerini öğrencisi Yahyâ b. Ya'mer'e yazdırmıştır. Yahyâ b. Ya'mer, hocasının nahve dair kaleme aldığı temel bilgileri bir risalede toplamıştır. Kur'an'ı noktalama işinde kendisine en çok Nasr b. 'Âsım yardımcı olmuştur. Bkz.: İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 11; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 13-19; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 34-40; Furat, II, 200, 201; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 41; Taşköprüzâde, *a.g.e.*, s. 143.

¹³⁰ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 13-20.

¹³¹ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 21. Yahyâ b. Ya'mer'den ders almıştır. Zuhri kendisinin Arap dilinde çok mahir olduğunu söylemiştir. Bkz.: ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 21.

¹³² ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 22. 'Advân b. Kays b. 'Aylân b. Muder kabilesine mensuptur. Aynı zamanda fıkıh âlimidir. İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan bazı nakillerde bulunmuş, Katâde ve İshâk b. Suveyd el-'Adevî de kendisinden nakillerde bulunmuştur. Nahiv ilmini Ebu'l-Esved ed-Duelî'den almıştır. Bkz.: ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 22-24; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 195.

¹³³ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 24. Asıl adı 'Anbese b. Ma'den olup el-Fîl olarak bilinir. Meysân kabilesine mensup olup Basra'da ikamet etmiştir. Nahiv ilmini Ebu'l-Esved ed-Duelî'den almıştır. Bkz.: ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 24; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 195.

¹³⁴ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 24. Nahiv ilmini Ebu'l-Esved ed-Duelî ve 'Anbese b. Ma'den el-Fîl'den almıştır. Bkz.: ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 24.

¹³⁵ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 25.

¹³⁶ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 25. Akren'den ders almıştır. Nahvi ilk olarak bölümlere ayıran, kıyası uzatan ve illetleri şerh eden kişi olduğu söylenir. Bilâl b. Burde, kendisini ve Ebû 'Amr b. el-'Alâ'yı münazarada bulunmak için bir araya getirir. Ebû 'Amr b. el-'Alâ, bu münazarada Abdullâh b. Ebî İshâk'ın kendisini yendiğini söyler. Ferezdak'a itirazlarda bulununca Ferezdak, kendisini şu şiiriyle hicveder:

فلو كان عبد الله مولي هجوته ... ولكن عبد الله مولي مواليا

"Abdullâh şayet köle olsaydı onu hicvederdim/Fakat Abdullâh kölelerin de kölesidir." Bkz.: ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 25-27; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 195; Dayf, *a.g.e.*, s. 22-25.

Dördüncü tabakada Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ (v. 154/770)¹³⁷, Ebû Sufyân b. el-‘Alâ (v. 165/784)¹³⁸, Ahfeş el-Kebîr (v. 177/793)¹³⁹, ‘İsâ b. Ömer es-Sakafî (v. 149/766)¹⁴⁰, Mesleme b. Abdillâh¹⁴¹ ve Bekr b. Habîb es-Sehmî¹⁴²,

¹³⁷ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 28. İsmi Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ’ olup Basralıdır. İbn Ebî İshâk’tan ders almıştır. Kurrâ-i Seb‘a denilen yedi büyük kırâat âliminden biridir. Daha çok dil ve Kur’an filolojisine dair çalışmalarında bulunmuştur. Sîbeveyh, *وكان ابو عمر يقول*, *وكان ابو عمر يفرق* gibi ifadelerle eserinde 57 yerde kendisinden nakillerde bulunmuştur. Kıyâsa çok önem vermiştir. Şâm yolunda vefat etmiştir. Bkz.: ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 28-34; Dayf, *a.g.e.*, s. 27; Furat, II, 243, 244.

¹³⁸ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 35. İsmi Ebû Sufyân b. el-‘Alâ’dır. Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ’nın kardeşidir. Bkz.: ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 35.

¹³⁹ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 35. Asıl adı Ebu’l-Hattâb Abdulhamîd b. Abdilmecîd’tir. Yûnus kendisinden ders almıştır. Bkz.: ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁴⁰ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 35. Hâlid b. Velîd’in kölesinin oğlu olup aslen Basralıdır. Basra’nın nahiv, lûgat ve kıraat âlimlerindedir. İbn Ebî İshâk’tan ders almış, kendisinden de Halîl b. Ahmed ders almıştır. Sözlerinde çokça garîb kelimeler kullandığı söylenmiştir. Nahiv ilminde *el-İkmâl (el-Mukemmil)* ve *el-Câmi’ (el-Kâmil)* isiminde iki eser kaleme almıştır. İlkinde nahiv meselelerini etraflıca ele alır, ikincisinde de eksikliklerini giderir. İbn Nedîm, bu iki eserin de kaybolduğunu söyler. Halîl b. Ahmed, bu iki eserin diğer kitapları gölgede bıraktığını şu şiiirle ifade eder:

بطل النحو جميعاً كله ... غير ما أحدث عيسى بن عمر
ذلك إكمال وهذا جامع ... فهما للناس شمس و قمر

“İsâ b. Ömer’in ortaya koyduğu dışında nahvin tamamı gitti/Şu İkmâl, şu da Câmi’dir/Bu iki eser insanlar için güneş ve aydır.”

el-Câmi’ adlı eserinin Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ının temelini teşkil ettiği söylenir. Talebeleri arasında Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh, Ebû ‘Ubeyde ve Kutrub gibi meşhur nahiv âlimleri bulunur. Bkz.: ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 35-41, 15; İbnü’n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 196; Dayf, *a.g.e.*, s. 25, 26; Carl Brockelmann, *Târihu’l-edebi’l-‘Arabî*, (çev.: Mahmûd Fehmî Hicâzî), el-Hey’etu’l-Mısriyye, 1993, s. 450, 451; Furat, II, 243, 244.

¹⁴¹ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 41. Asıl adı Mesleme b. Abdillâh b. Sâ’d b. Mehârib el-Fihri’dir. İbn Ebî İshâk kendisinin dayısı olur. Hammâd b. ez-Zeberkân ve Yûnus kendisi hakkında övücü sözler söylemişlerdir. Bkz.: ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁴² ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 42. Muhaddis Abdullâh b. Bekr’in babası olup İbn Ebî İshâk’tan ders almıştır. ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 42.

Beşinci tabakada ise Halîl b. Ahmed (v. 175/791),¹⁴³ Yûnus b. Habîb (v. 182/798),¹⁴⁴ Hammâd b. Seleme (v. 167/784),¹⁴⁵ Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî (v. 205/820)¹⁴⁶ ve Ebû 'Âsım en-Nebîl (v. 212/828)¹⁴⁷ yer alır.

Basra dil ekolünün önde gelen temsilcileri şu şekilde sıralanabilir:

2.1.1. Halîl b. Ahmed (v. 170/786)

Asıl adı Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed el-Furhûdî el-Basrî'dir. el-Ferâhidî şeklinde de nisbesi yapılmıştır.¹⁴⁸ Hicrî 100/718 yılında¹⁴⁹ Basra'da doğmuştur.¹⁵⁰

İsâ b. Ömer¹⁵¹ ve Ebû 'Amr b. el-A'lâ'nın¹⁵² yanısıra fakihler, muhaddisler ve dil âlimlerinin ders halkasında bulunmuştur.¹⁵³ Kuvvetli bir hafızaya sahip olan Halîl b. Ah-

¹⁴³ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁴⁴ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 48. Asıl adı Ebû Abdîrrahmân ed-Debbî' dir. Ebû 'Amr'den ders almıştır. Daha çok nahiv ilminde meşhurdur. Kendisi nahiv ilmini ilk olarak Hammâd b. Seleme'den aldığını söyler. Çöldeki kabileleri gezmiş Arap dili ile ilgili bilinen nadir kelimeleri bu seyahatlerde elde etmiştir. Katlandığı bu zahmetler ona *Kitâbu'l-luğât* adında bir eser telif etme imkânını vermiştir. Câhız, *Kitâbu'l-hayavân*'ın da Ebû Hayyân da *Besâir* adlı eserinde bu eserden nakillerde bulunmuştur. Yûnus b. Habîb ayrıca tefsir ilmi ile de uğraşmış ve filolojik tefsirlerin ilklerinden sayılan *Me'âni'l-Kur'an* adında bir eser de yazmıştır. Ebû 'Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'an* adlı eserinde bu eserden bazı nakillerde bulunmuştur. Sîbeveyh, *Kisâf* ve Ferrâ kendisinden ders almıştır. 88 yıl yaşamış ve hiç evlenmemiştir. Sîbeveyh, eserinde 230'dan fazla yerde kendisinden nakillerde bulunmuştur. Bunların büyük bir kısmı, “حدثنا يونس , زعم يونس ” şeklinde geçer. Sîbeveyh vefat ettikten sonra kendisine Sîbeveyh'in Halîl b. Ahmed'in ilminden 1000 sayfalık bir eser yazdığı söylenince Yûnus b. Habîb, “Sîbeveyh bütün bunları ne zaman Halîl b. Ahmed'ten işitti” der ve kitabı ister. Kitabı inceledikten sonra şöyle der: “Bu adam benden ve Halîl b. Ahmed'ten doğru nakillerde bulunmuştur.” Başlıca eserleri şunlardır: *Kitâbu ma'âni'l-Kur'an*, *Kitâbu'l-luğât*, *Kitâbu'n-nevâdiru'l-kebîr*, *Kitâbu'l-emsâl*. Bkz.: ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 48, 50; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 49; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 197-199; Dayf, *a.g.e.*, s. 28, 29; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 452; Furat, II, 248, 249.

¹⁴⁵ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 47. Kendisi Basra'da bulunan dil âlimlerinden ders almıştır. Kendisinden de Yûnus b. Habîb ders almıştır. Bkz.: ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 47, 48.

¹⁴⁶ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 51. Asıl adı Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh b. Ebî İshâk'tır. *el-Câmi'* isiminde bir eser kaleme almıştır. Bkz.: ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁴⁷ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁴⁸ ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed Ahmed b. Osmân, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, (thk.: Şu'ayb el-Arnâvut, Alî Ebû Zeyd, 1401/1981, IX, 429, 431; ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed Ahmed b. Osmân, *Târihu'l-İslâm (h. 161-170)*, (thk.: Ömer Abdusselâm Tedmurî), Beyrût, 1411/1990, 169, 174; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 161-170)*, 169, 174; ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmusu terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-musta'rebîn ve'l-musteşrikîn*, I-II, Kâhire, 1374/1955, 363; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 453; el-Kıfî, *İnbâhur-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, I, 1374/1955, Kâhire, 376.

¹⁴⁹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h.161-170)*, 169,174; el-Kıfî, I, 381.

¹⁵⁰ ez-Ziriklî, I-II, 363.

¹⁵¹ Dayf, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁵² ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 48; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 123; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 46; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 453.

¹⁵³ Dayf, *a.g.e.*, s. 30.

med¹⁵⁴ Hicâz, Necd ve Tihâme çöllerinde ilim elde ettiğini söylemiştir. Fasîh bir dile sahip olan Arapların sözlerini nakletmiştir.¹⁵⁵

Basra'nın önde gelen nahiv âlimlerinden biri olmuştur.¹⁵⁶ Sîbeveyh'in eserinde سَأَلْتُهُ "Kendisine sordum"¹⁵⁷ veya قَالَ "Söyledi" şeklinde yer verdiği ifadelerde Halîl b. Ahmed'i kastediği günümüze ulaşan rivayetler arasındadır.¹⁵⁸ Farklı şiir vezinlerini oluşturarak¹⁵⁹ 'arûz ilminin temellerini atmıştır.¹⁶⁰ 'Arûz ilminin bütün vezinlerini ve kısımlarını açıklamış kendisinden sonra bu ilme ilave edilecek bir şey bırakmamıştır.¹⁶¹ Lügat ilminde *el-'Ayn* isimli bir eser kaleme almış¹⁶² ancak eseri tamamlayamadan vefat etmiştir.¹⁶³ Eserin geri kalan kısmının Leys b. Muzaffer b. Nasr b. Seyyâr tarafından tamamlandığı rivayet edilir.¹⁶⁴ Bu eserinde bütün sîgaları kapsayan bir çalışma yapmıştır. Eserine 'Ayn harfî ile başlamış ve eserini bu harfin ismiyle (*Kitâbu'l-'Ayn*) isimlendirmiştir.¹⁶⁵ Endülüs âlimlerinden ez-Zubeydî (v. 379/989) *Kitâbu'l-'Ayn*'ı ihtisâr etmiştir.¹⁶⁶

Basra'da barakalarda hayatını sürdürmüş¹⁶⁷, hükümdarların kendisine verdiği hediyeleri kabul etmeyip¹⁶⁸ babasından kalan bir bahçe ile geçimini sağlamıştır.¹⁶⁹ Hicrî 170/786 yılında Basra'da¹⁷⁰ 74 yaşında¹⁷¹ vefat etmiştir.

¹⁵⁴ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 27, 28.

¹⁵⁵ el-Kıftî, I, 258; Dayf, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁵⁶ el-Kıftî, I, 342, 377; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, IX, 429, 431.

¹⁵⁷ es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 56; Dayf, *a.g.e.*, s. 34; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 46; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁵⁸ es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 56; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 46; Dayf, *a.g.e.*, s. 34; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 453.

¹⁵⁹ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 31; ez-Ziriklî, I-II, 363; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 124; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁶⁰ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, IX, 429, 431; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 161-170)*, 169, 174; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 54; ez-Ziriklî, I-II, 363; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 124; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 46; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 199; el-Kıftî, I, 342; el-Kıftî, I, 377; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 453.

¹⁶¹ Dayf, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁶² ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, IX, 429, 431; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 54; el-Kıftî, I, 343; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 454.

¹⁶³ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, IX, 429-431; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁶⁴ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 201; el-Kıftî, III, 42; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 454.

¹⁶⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, (Çev.: Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 1983, 1323; Dayf, *a.g.e.*, s. 31-32; Emîn, II, 266, 267.

¹⁶⁶ İbn Haldûn, II, 1324; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 455.

¹⁶⁷ Dayf, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁶⁸ el-Kıftî, I, 344.

¹⁶⁹ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁷⁰ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 161-170)*, 169, 174; ez-Ziriklî, I-II, 363; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 200; el-Kıftî, I, 381.

¹⁷¹ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 200; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 453.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-'Ayn*¹⁷², *Ma'âni'l-hurûf*, *Tefsîru hurûfi'l-luġa*¹⁷³, *Kitâbu'l-'arûz*¹⁷⁴, *en-Nuket ve's-şekl*¹⁷⁵, *Kitâbu's-şevâhid*, *el-Cumel*, *Kitâb fi'l-'avâmil*.¹⁷⁶

2.1.2. Sîbeveyh (v. 180/ 796)

Asıl adı Ebû Bişr 'Amr b. Osmân Kanber el-Fârisî el-Basrî'dir.¹⁷⁷ İran asıllı olup¹⁷⁸ Şîrâz'ın Beyzâ kasabasında doğmuştur.¹⁷⁹ Künyesi Ebû Bişr¹⁸⁰ lakabı ise Sîbeveyh'tir. İki yanağının elmaya benzemesinden dolayı kendisine bu lakabın verildiği rivayet edilir.¹⁸¹

Basra'da yetmişmiş¹⁸², nahiv ilmini 'İsâ b. 'Amr, Yûnus b. Habîb, Halîl b. Ahmed ve Ebu'l-Hattâb el-Ahfeş'ten,¹⁸³ sarf ilmini ise Halîl b. Ahmed'ten tahsil etmiştir.¹⁸⁴ Hammâd b. Seleme'nin kitaplarını yazmıştır.¹⁸⁵ Otuz iki yıl yaşamış. Kırk yıl yaşadığı da rivayet edilir.¹⁸⁶ Kaynaklarda vefat tarihi hakkında farklı tarihler verilmekle birlikte tercih edilen görüşe göre hicrî 180/796 yılında vefat etmiş¹⁸⁷ ve Şîrâz'da defnedilmiştir.¹⁸⁸

Nahiv ilmine *el-Kitâb* isminde önemli bir eser kazandırmıştır.¹⁸⁹ *el-Kitâb*, nahiv ve sarf konularını kapsamlı bir şekilde ele alan ilk eser olmuş¹⁹⁰, şerh, izâh, ikmâl, ihtisâr ve

¹⁷² et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 131; ez-Ziriklî, I-II, 363; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 200; el-Kıfî, I, 378.

¹⁷³ ez-Ziriklî, I-II, 363; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁷⁴ ez-Ziriklî, I-II, 363; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 131; ez-Ziriklî, I-II, 363; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 131; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 200; el-Kıfî, I, 381.

¹⁷⁵ ez-Ziriklî, I-II, 363; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 200; el-Kıfî, I, 381.

¹⁷⁶ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 200.

¹⁷⁷ ez-Zehebî, IIX, 351, 352; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 171-180)*, 155; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 232; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 63; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 60, 61; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 456.

¹⁷⁸ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 171-180)*, 155; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 61; el-Kıfî, II, 355; Brockelman, *a.g.e.*, s. 456.

¹⁷⁹ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 61; el-Kıfî, II, 355; et-Tenuhî, *a.g.e.*, s. 90-92; Dayf, *a.g.e.*, s. 57; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 66; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 456.

¹⁸⁰ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 232; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 60, 61; el-Kıfî, II, 355; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 90-92; Brockelman, *a.g.e.*, s. 456.

¹⁸¹ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, IIX, 351, 352; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 171-180)*, 156; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 232; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 63; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 61; el-Kıfî, II, 354. Sîbeveyh kelimesinin aslı Farsça olup "elma kokusu" anlamına gelir. Bkz.: el-Kıfî, II, 355; Zeydân, I, 420.

¹⁸² İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 61; el-Kıfî, II, 355.

¹⁸³ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, IIX, 351, 352; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 171-180)*, 155; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 233; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 64; Dayf, *a.g.e.*, s. 57; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁸⁴ Dayf, *a.g.e.*, s. 57; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 456.

¹⁸⁵ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, IIX, 351, 352; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 171-180)*, 155; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁸⁶ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, IIX, 351, 352; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 171-180)*, 156; Dayf, *a.g.e.*, s. 59; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁸⁷ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, IIX, 351, 352; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 171-180)*, 156; Dayf, *a.g.e.*, s. 59; el-Kıfî, II, 353; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁸⁸ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 171-180)*, 156; el-Kıfî, II, 353.

¹⁸⁹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 171-180)*, 155; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁹⁰ Dayf, *a.g.e.*, s. 61-80; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 457.

tenkit tarzında birçok çalışmanın da hareket noktasını oluşturmuştur.¹⁹¹ Bu eserin bir benzerinin kendisinden önce ve sonra yazılmadığı söylenmiştir.¹⁹² Ebû Osman el-Mâzinî, “Sîbeveyh’den sonra nahiv ilminde kapsamlı bir eser yazmak isteyen, utansın”¹⁹³ şeklindeki sözleriyle eseri methederken, Ebû Ömer el-Cermî de otuz yıldan beri fıkıh ilminde Sîbeveyh’in eseriyle fetva verdiğini söyler.¹⁹⁴ Sîbeveyh’in kaleme aldığı eser öyle bir itibar ve şöhret kazanmıştır ki Basra’da *قرأ فلان الكتاب* “Falanca kitabı okudu” denildiğinde okunan kitabın Sîbeveyh’in meşhur eseri olduğu anlaşılırdı.¹⁹⁵

2.1.3. Ahfeş el-Evsad (v. 211/ 826)

Asıl adı Ebu’l-Hasen Sa’îd b. Mas’ada¹⁹⁶ el-Mucâşi’î’dir.¹⁹⁷ Ahfeş el-Evsad¹⁹⁸ olarak bilinir.¹⁹⁹ Aslen Basralı olup Basra’nın ileri gelen nahiv âlimlerindedir. Sîbeveyh’den yaşça büyük olmasına rağmen kendisinden ders almıştır.²⁰⁰ Ayrıca Halîl b. Ahmed’ten de ders almıştır.²⁰¹ Hicrî 211/826 yılında vefat etmiştir. Vefat tarihinin hicrî 212/827 veya hicrî 215/830 olduğuna dair rivayetler de vardır.²⁰²

Şiirlerde geçen yabancı kelimelerin anlamlarını açıklayan ilk kişi olmuş²⁰³ ve bu konuda *Kitâbu ma’âni ‘ş-şi’ri* isimli bir eser yazmıştır.²⁰⁴

¹⁹¹ Brockelman, *a.g.e.*, s. 457; Furat, II, 252. Eser üzerinde yapılan çalışmalar için Bkz.: Furat, II, 252.

¹⁹² İbnu’n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 233; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁹³ İbnu’n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 234; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 65; İbnu’l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 63; Zeydân, I, 421.

¹⁹⁴ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁹⁵ es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 65; Dayf, *a.g.e.*, s. 59; el-Kıftî, II, 351; Zeydân, I, 421.

¹⁹⁶ İbnu’n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 236, 237; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 66; İbnu’l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 133; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 74; ez-Ziriklî, III-IV, 154, 155; el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 68; el-Kıftî, II, 36; el-Hamevî, XI, 224.

¹⁹⁷ et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 85, 86; el-Kıftî, II, 36.

¹⁹⁸ Ahfeş isminde üç büyük dil bilgini vardır. 1. Ahfeş el-Ekber veya Ahfeş el-Kebîr (v. 177/793). Asıl adı Abdulhamîd b. Abdilmecîd Ebu’l-Hattâb el-Ahfeş olup Hârun Reşîd döneminde yaşamıştır. Bkz.: ez-Ziriklî, III-IV, 154, 155; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 46; ez-Zehebî, *Siyeru ‘a’lâmi’n-nubelâ*, XXIV, 480, 482; Brockelman, *a.g.e.*, s. 474. 2. el-Ahfeş el-Avsat (v. 211/826). Asıl adı Ebu’l-Hasan Sa’îd b. Mas’ada olup Me’mûn döneminde yaşamıştır. Daha çok gramer konusunda bilgi sahibidir. Bkz.: el-Kıftî, II, 37; ez-Zehebî, *Siyeru ‘a’lâmi’n-nubelâ*, XXIV, 480, 482. 3. el-Ahfeş es-Sağîr. Asıl adı Alî b. Suleymân b. Ebu’l-Fazl el-Ahfeş es-Sağîr olup hicrî üçyüzden önce yaşamıştır. Daha çok kırâat ilminde meşhur olmuştur. Bkz.: et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 46; ez-Zehebî, *Siyeru ‘a’lâmi’n-nubelâ*, XXIV, 480, 482; İbnu’n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 381; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 475.

¹⁹⁹ ez-Ziriklî, III-IV, 154, 155; el-Hamevî, XI, 224.

²⁰⁰ İbnu’n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 236, 237; İbnu’l-Enbârî, *a.g.e.*, s.133; ez-Zehebî, *Târihu’l-İslâm (h. 211-220)*, 172-174; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 74; ez-Ziriklî, III-IV, 154,155; el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 68; el-Kıftî, II, 36; el-Hamevî, XI, 225.

²⁰¹ ez-Zehebî, *Târihu’l-İslâm (h. 211-220)*, 172-174; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 74; el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 68; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 85, 86; el-Kıftî, II, 36.

²⁰² İbnu’n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 236, 237; ez-Zehebî, *Târihu’l-İslâm (h. 211-220)*, 172-174.

²⁰³ el-Kıftî, II, 39.

²⁰⁴ el-Hamevî, XI, 230; Dayf, *a.g.e.*, s. 94.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitâbu'l-evsat fi'n-nahv*, *Kitâbu tefsîri ma'âni'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-makâyis fi'n-nahv*, *Kitâbu'l-iştikâk*, *Kitâbu'l-mesâilu's-sağîr*.²⁰⁵

2.1.4. Muberred (v. 285/898)

Asıl adı Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdi'l-Ekber²⁰⁶ el-Ezdî en-Nahvî'dir.²⁰⁷ Hicrî 210/825 yılında²⁰⁸ Basra'da doğmuştur.²⁰⁹ Uzun bir müddet Basra'da kaldıktan sonra Bağdat'a gitmiştir.²¹⁰ Yetmiş dokuz yıl yaşamıştır. Hicrî 285/898 yılında vefat etmiştir.²¹¹ Genç yaşta Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını Ebû Osman el-Mâzinî'den ders olarak okumuştur.²¹² Dört yüz meselede Sîbeveyh'in görüşlerine karşı muhalif görüşler beyan etmiştir.²¹³

Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Madhal ilâ 'ilmi Sîbeveyh*, *el-Muktadab*, *el-Câmi'*, *Kitâbu's-sağîr*²¹⁴, *el-Kâmil*²¹⁵, *Kitâbu'r-red 'alâ Sîbeveyh*.²¹⁶ Muberred'in Sîbeveyh'e muhalif olan görüşlerinin *Kitâbu'r-red 'alâ Sîbeveyh* isimli eserinde toplanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

2.1.5. Zeccâc (v. 311/923)

Asıl adı Ebû İshâk İbrâhim b. es-Sırrî b. Sehl Zeccâc'dır.²¹⁷ Bağdat'ta doğmuş ve orada vefat etmiştir. Nahiv ve lügat âlimidir.²¹⁸ Ebû Muhammed b. Durusteveyh, onun camcılık mesleğini yaptığını söylemiştir. Vaktininin çoğunu Muberred'le geçirmiş²¹⁹ ve kendisinden nahiv ilmini almıştır.²²⁰ Sa'leb ile ilmî münazaralarda bulunmuştur.²²¹ Ebû Alî

²⁰⁵ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 236, 237; el-Kıfî, I, 42. Diğer eserleri için Bkz.: ez-Ziriklî, III-IV, 154, 155; el-Kıfî, II, 42; el-Hamevî, XI, s. 230.

²⁰⁶ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XIII, 576, 577; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 108; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 53, 54; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 265; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 477.

²⁰⁷ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XIII, 576, 577; Zeydân, I, 495.

²⁰⁸ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 119; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 53-59; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 477; Zeydân, I, 495.

²⁰⁹ et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 53, 54-59; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 477; Zeydân, I, 495.

²¹⁰ et-Tenûhî, *a.g.e.*, 53-59.

²¹¹ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 266, 267.

²¹² ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s.108; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 267.

²¹³ et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 53-59.

²¹⁴ et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 53-59.

²¹⁵ et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 53-59; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XIII, 576, 577. Diğer eserleri için Bkz.: İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 268; Zeydân, I, 495.

²¹⁶ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 268.

²¹⁷ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 244; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 272; ez-Ziriklî, I-II, 33; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XXIV, 360; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 121; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 495.

²¹⁸ ez-Ziriklî, I-II, 33.

²¹⁹ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 244.

²²⁰ ez-Ziriklî, I-II, 33; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XXIV, 360; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 495.

²²¹ ez-Ziriklî, I-II, 33.

el-Fârisî başta olmak üzere birçok kişi kendisinden ders almıştır. Hicrî 311/923 yılında vefat etmiştir.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-‘Ârûz*, *en-Nevâdir*²²², *el-İştikâk*²²³, *el-Emâlî*²²⁴, *Kitâbu muhtasarı'n fi'n-nahv*²²⁵, *Kitâbu şerhi ebyâti Sîbeveyh*²²⁶, *Kitâbu ma‘ânî fi'l-Kur‘ân*.²²⁷

2.2. Kûfe Dil Ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri

Abbâsî devletinin kurulmasından sonra Abbâsî halifeleri Kûfelilere yardımcı olmuş, Kûfe ekolünü Basra ekolüne tercih etmiş ve çocuklarını Kûfe ekolü mensuplarından Kisâî, Ferrâ ve Mufaddal ed-Dabbî gibi âlimlerin yanında eğitmişlerdir.²²⁸

Hicrî birinci asrın ilk başlarından itibaren Kûfe dil ekolü²²⁹ kendine has bir usûlle yeni bir metot ortaya koymuş²³⁰, hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren de Kisâî ve Ferrâ vasıtasıyla tam teşekkül etmiştir.²³¹ Kûfe ekolü Basra ekolünden etkilenmiş²³² ancak bazı nahiv meselelerinde kendileriyle görüş ayrılığına düşmüştür.²³³ Ekolün nahiv esaslarını ilk ortaya koyan kişinin Ebû Ca‘fer er-Ruâsî olduğu söylenmiştir.²³⁴ Mu‘âz el-Herrâ ile birlikte nahiv ve lügat alanında bazı kâideler ortaya koyduğu rivayet edilir.²³⁵

ez-Zubeydî (v. 379/989) Kûfe dil ekolünün ilk dönem nahiv âlimlerini şu şekilde tasnif eder:²³⁶

Birinci tabakada Ebû Ca‘fer er-Ruâsî, Mu‘âz el-Herrâ ve Ebû Muslim,

İkinci tabakada Kisâî,

²²² ez-Zehebî, *Siyeru ‘a‘lâmi'n-nubelâ*, XXIV, 360; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 274.

²²³ ez-Zehebî, *Siyeru ‘a‘lâmi'n-nubelâ*, XXIV, 360; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 274; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 38, 39; Dayf, *a.g.e.*, s. 135.

²²⁴ ez-Ziriklî, I-II, 33; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 274.

²²⁵ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 274; Dayf, *a.g.e.*, s. 135.

²²⁶ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 274.

²²⁷ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 244; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 38, 39; Dayf, *a.g.e.*, s. 135; Brockelman, *a.g.e.*, s. 496.

²²⁸ Zeydân, I, 419.

²²⁹ Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe ve menhecûha fi dirâseti'l-luğa ve'n-nahv*, Dâru'r-Râidu'l-‘Arabî, Beyrût, 1406/1986, s. 39.

²³⁰ er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 89.

²³¹ el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 39.

²³² Zeydân, I, 522; er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 89.

²³³ Zeydân, I, 419.

²³⁴ Muhammed el-Muhtâr Veled Ebbâh, *Târihu'n-nahvi'l-‘Arabî*, 1417/1996, s. 103.

²³⁵ Ebbâh, *a.g.e.*, s. 103; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 40.

²³⁶ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 135, 136, 138, 147, 150, 153, 155, 172.

Üçüncü tabakada Ferrâ, Kâsım, Ahmer ve Ebû Tâlib el-Mekkî,

Dördüncü tabakada Seleme b. 'Âsım, İbn Sa'dân ve Muhammed b. Habîb,

Beşinci tabakada Sa'leb,

Altıncı tabakada ise İbn Keysân, Ebû Bekr el-Enbârî ve Nıftaveyh.

Kûfe dil ekolünün önde gelen temsilcileri şu şekilde sıralanabilir:

2.2.1. Ebû Ca'fer er-Ruâsî (v. 187/803)

Asıl adı Muhammed b. Ebî Sâre'dir. Künyesi Ebû Ca'fer'dir.²³⁷ Başının büyüklüğünden dolayı kendisine "er-Ruâsî" lakabı verilmiştir.²³⁸ Kûfe ekolünün önde gelenlerinden olup 'İsâ b. Ömer²³⁹ ve Ebû 'Amr'den ders almış²⁴⁰, kendisinden de Kisâî ve Ferrâ ders almıştır.²⁴¹ Kûfe dil ekolü mensupları arasında ilk eser ortaya koyan kişi olduğu söylenir. Sîbeveyh, *el-Kitâb* adlı eserinde قال الكوفي "Kûfeli şu şekilde görüş beyan etti" referansı ile kendisinden nakillerde bulunmuştur.²⁴² Sarf ilmiyle de meşgul olmuş, hatta kendisi bazı âlimler tarafından sarf ilminin kurucusu olarak görülmüştür.²⁴³

Eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitâbu'l-faysal*,²⁴⁴ *Kitâbu't-tasğîr*, *Kitâbu ma'âni'l-Kur'ân*²⁴⁵, *Kitâbu'l-ifrâd ve'l-cemi*.²⁴⁶

²³⁷ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 293; el-Hamevî, XVIII, 121; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 523.

²³⁸ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 293; el-Kıftî, IV, 106; el-Hamevî, XVIII, 122; Furat, II, 256.

²³⁹ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s.135; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 194; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 41; Dayf, *a.g.e.*, s. 153; Bakırcı; Demirayak, *a.g.e.*, s. 45.

²⁴⁰ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 24; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 41; Dayf, *a.g.e.*, s. 153; Bakırcı; Demirayak, *a.g.e.*, s. 45; Furat, II, 256; el-Kıftî, IV, 105.

²⁴¹ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 42; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 294.

²⁴² İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 294; el-Hamevî, XVIII, 122; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 41; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 523; Durmuş, *a.g.mad.*, 300-306; Furat, II, 256.

²⁴³ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 41.

²⁴⁴ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 294, 295; el-Hamevî, XVIII, 122, 125; Dayf, *a.g.e.*, s. 153; el-Kıftî, IV, 106; Furat, *a.g.e.*, s. 256; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 523.

²⁴⁵ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 295; el-Kıftî, IV, 107; el-Hamevî, XVIII, 125; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 42.

²⁴⁶ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 294, 295.

2.2.2. Kisâî (v. 181/797)

Asıl adı Ebu'l-Hasan Alî b. Hamza Kisâî'dir.²⁴⁷ Künyesi Ebû Abdillâh'tır. Aslen Kûfeli olup²⁴⁸ Benî Esed kabilesine mensuptur.²⁴⁹ Elbisesi ile ihrama girdiğinden dolayı kendisine "Kisâî" ismi verilmiştir.²⁵⁰ Ebû Ca'fer er-Ruâsî²⁵¹, Mu'âz el-Herrâ²⁵², 'Îsâ b. Ömer Hamdânî²⁵³ ve Hamza Zeyyât'tan ders almış²⁵⁴, ayrıca Basra'da Yûnus b. Habîb²⁵⁵ ve Halîl b. Ahmed'in ders halkasına katılmıştır.²⁵⁶

Bir topluluğun yanında konuşması esnasında lahn yapıp topluluğun kendisini azarlaması üzerine Mu'âz el-Herrâ'dan ders almış ve daha sonra Halîl b. Ahmed'in yanına gidip kendisinden istifade etmiştir.²⁵⁷ İlerleyen bir yaşta nahiv ilmini öğrenmeye koyulmuş²⁵⁸, Ahfeş'e elli dinar verip bunun karşılığında Sîbeveyh'in eserini kendisinden gizlice ders olarak okumuştur.²⁵⁹ Halife Hârun Reşîd'in çocuklarını eğitmiş ve Basra'da Yûnus b. Habîb ile ilmî münazarada bulunmuştur.²⁶⁰

Sîbeveyh ile Kisâî arasında kaynaklarda "ez-zunbûriyye" meselesi diye ünlenen ve Sîbeveyh'i derinden üzen bir tartışma yaşanır. Bu münazara kaynaklarda şu şekilde yer alır:

"Sîbeveyh Bağdat'a geldiğinde vezir Yahyâ b. Halid el-Bermekî, Sîbeveyh ile Kisâî'yi bir araya getirmek ister ve bunun için bir gün tayin eder.

²⁴⁷ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 181-190)*, 299, 304; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s.67; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 138; el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 74; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 181-190)*, s. 299, 304; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 297; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, IX, 131-134; el-Hamevî, XIII, 167; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 523.

²⁴⁸ el-Kıftî, II, 270.

²⁴⁹ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 67; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 138; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn terâcimu musannifi'l-kutubi'l-'Arabîyye*, VII, Beyrût, t.s., 84; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 192.

²⁵⁰ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 181-190)*, 299, 304; Kehhâle, VII, 84; el-Kıftî, II, 258.

²⁵¹ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 67; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 138; Kehhâle, VII, 84; el-Kıftî, II, 270; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 190; Dayf, *a.g.e.*, s. 172; el-Kıftî, IV, 105; el-Hamevî, XVIII, 122; Zeydân, I, 422.

²⁵² İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 67; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 193; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmu'n-nubelâ*, IX, 131-134; Corcî Zeydân, I, 422; Furat, II, 256; Bakırcı; Demiryak, *a.g.e.*, s. 46.

²⁵³ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 181-190)*, 299, 304; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 191; Dayf, *a.g.e.*, s. 172, 173; Furat, II, 256.

²⁵⁴ Kehhâle, VII, 84; el-Kıftî, II, 256, 257; el-Hamevî, XIII, 168; Dayf, *a.g.e.*, s. 172; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 524.

²⁵⁵ Kehhâle, VII, 84; el-Kıftî, II, 256, 257; el-Kıftî, II, 269; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 42; Dayf, *a.g.e.*, s. 172, 173; Furat, II, 256.

²⁵⁶ el-Kıftî, II, 257, 258; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 42; Furat, II, 256; Bakırcı; Demiryak, *a.g.e.*, s. 46; Kehhâle, VII, 84; el-Kıftî, II, 256, 257; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, IX, 131-134; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 524; Zeydân, I, 422.

²⁵⁷ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 181-190)*, 299, 304; el-Hamevî, XIII, 168, 169.

²⁵⁸ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 181-190)*, 299, 304; el-Kıftî, II, 256, 257; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 107.

²⁵⁹ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 74.

²⁶⁰ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 138, 142; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 181-190)*, 299, 304.

Kisâî, Sîbeveyh'e "Ben ak-rebin eşek arısından daha şiddetli soktuğunu zannediyordum. Meğer o da onun gibiymiş" cümlesini söyleyerek "إِذَا" dan sonra gelen cümlelerin nasıl gelmesi gerektiğini sorar. Sîbeveyh, "إِذَا" dan sonra gelen her iki ismin de merfû olması gerektiğini "فَإِذَا هُوَ هِيَ" ifadesinin doğru olduğunu "فَإِذَا هُوَ إِيَّاهَا" ifadesinin ise yanlış olduğunu kendisine söyler. Kisâî kendisine hata ettiğini söyleyince bunun üzerine Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî araya girer ve "Sizler iki ekolün temsilcisisiniz, bu meselede farklı görüşler ileri sürdünüz. Aranızda kim hakem olsun" deyince Kisâî kendisine "Değişik bölgelerden gelen ve kapıda duran Araplar hüküm verebilir. Onlar fasîh konuşan insanlardır" der. Kisâî'nin bu teklifi üzerine değişik bölgelerden gelen bedevîlerin hakemliğine müracaat edilmeye karar verilir. Bedevîler, Kisâî'nin söylediğinin doğru olduğunu söylerler. Sîbeveyh yaşanan bu tartışmadan dolayı çok üzülür ve İran'a gider. Üzüntüsünden dolayı Şîrâz'da vefat ettiği günümüze ulaşan rivayetler arasında yer alır. Yahyâ b. Halid el-Bermekî ise Kisâî'ye 10.000 dinar vererek kendisini taltif eder.²⁶¹ Bu duruma karşılık Sîbeveyh taraftarları münazaraya şahit olan bedevîlerin Hutama bedevîleri olduğunu²⁶² ve Kisâî'nin kendilerinden rivayette bulunduğunu ileri sürerek itirazda bulunurlar.²⁶³

Kisâî ve Hanefî fıkıh âlimlerinden Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî hicrî 189/804 yılında aynı günde Rey'de (Renbûye'de) vefat ettiklerinde Hâlife Hârûn Reşîd, bu iki âlimin vefatına çok üzülmüş ve *دَفَنَّا الْفِقْهَ وَاللُّغَةَ فِي الرَّيِّ فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ* "Fıkıh ve lügat ilmini aynı günde Rey'de defnettik"²⁶⁴ sözleriyle üzüntüsünü ifade etmiştir. Hârûn Reşîd, daha sonra Irak'a dönünce de etrafındakilere *حَلَفْتُ الْفِقْهَ وَالنَّحْوَ بِرَبُّوِي* "Fıkıh ve nahiv ilmini Renbûye'de bıraktım" demiştir.²⁶⁵

Eserlerinden bazıları şunlardır: *Ma'âni'l-Kur'ân, Muhtasaru'n-fi'n-nahv*²⁶⁶, *en-Nevâdir*²⁶⁷, *el-Kırâat, el-Hudûd fi'n-nahv*²⁶⁸ ve *Kitâbu mâ talhanu fihi'l-'avâm*.²⁶⁹

²⁶¹ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, IIX, 351, 352; el-Kıftî, II, 358, 359; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 103, 104.

²⁶² Basra ekolü mensupları Hutama kabilesinin Necd, Tihâme ve Hicâz bölgesinin fasih dilini konuşmadığı ve dillerinde birçok hatalı okuyuşların olduğunu iddia etmişlerdir. Bkz.: Dayf, *a.g.e.*, s. 160.

²⁶³ el-Kıftî, II, 359.

²⁶⁴ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 138, 142; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 181-190)*, 299, 304; el-Kıftî, II, 268; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 193; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 42, 43; Dayf, *a.g.e.*, s. 175; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 100; Bakırcı; Demirayak, *a.g.e.*, s. 46.

²⁶⁵ el-Kıftî, II, 269.

²⁶⁶ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 181-190)*, 299, 304; Kehhâle, VII, 84; el-Kıftî, II, 271; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 299; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmu'n-nubelâ*, IX, 131-134; el-Hamevî, XIII, 202, 203; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 102.

²⁶⁷ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 181-190)*, 299, 304; el-Kıftî, II, 271; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 299; el-Hamevî, XIII, 202, 203; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 102.

²⁶⁸ el-Kıftî, II, 271; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 299.

²⁶⁹ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 299; Dayf, *a.g.e.*, s. 175; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 102; Zeydân, I, 422.

2.2.3. Ferrâ (v. 207/822)

Asıl adı Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ'dır.²⁷⁰ Hicrî 144/761²⁷¹ yılında Kûfe'de doğmuştur.²⁷² Kûfe ekolünün önde gelenlerindedir.²⁷³ Daha çok Bağdat'ta ikamet etmiştir.²⁷⁴ Kisâî²⁷⁵ ve Yûnus b. Habîb'ten²⁷⁶ ders almıştır. Hasan b. Sehl, kendisine bir mektup yazarak Kur'ân hakkında bir eser yazmasını isteyince Ferrâ bu talep üzerine iki sene müddetle insanların yoğun olduğu meclislerde Kur'ân'ı dil ve gramer yönünden açıklamış²⁷⁷, daha sonra da birçok kişi tarafından beğenilen²⁷⁸ *Ma'âni'l-Kur'an* isimli eserini yazmıştır.²⁷⁹

Sa'leb, "Ferrâ olmasaydı Arap dili olmazdı" sözleriyle kendisini övmüş²⁸⁰, ayrıca Ferrâ "Ferrâ, nahiv ilminde emirü'l-mü'minindir" şeklinde sözler de sarfedilmiştir.²⁸¹ Me'mun, nahiv kâidelerini ihtiva edecek bir eser telif etmesini kendisinden talep etmiş²⁸² ve bu konuda bütün imkânları seferber etmiştir. Ferrâ da Me'mun'un bu talebi üzerine *Kitâbu'l-hudûd* isimli eserini telif etmiştir.²⁸³ Sîbeveyh'i çok eleştirmekle beraber eserini yanından ayırmamış²⁸⁴ vefat ederken Sîbeveyh'in eseri yastığının altında bulunmuştur.²⁸⁵ Hicrî 207/822 yılında Mekke yolunda²⁸⁶ altmış üç yaşında iken vefat etmiştir.²⁸⁷ Eserlerinden bazıları şunlardır:

²⁷⁰ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 143; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s.301; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 201-210)*, 293-295; Kehhâle, III, 198; el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 86; el-Kıftî, IV, 9; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 525; Zeydân, I, 423.

²⁷¹ Dayf, *a.g.e.*, s. 192.

²⁷² İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 301; Kehhâle, III, 198; Bakırcı; Demirayak, *a.g.e.*, s. 48.

²⁷³ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 143; el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 86; el-Kıftî, IV, 9.

²⁷⁴ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 303.

²⁷⁵ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 86; Kehhâle, III, 198; Dayf, *a.g.e.*, s. 193; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 525; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 43; Zeydân, I, 423; Bakırcı; Demirayak, *a.g.e.*, s. 48.

²⁷⁶ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 86; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 43; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 525.

²⁷⁷ Furat, II, 259.

²⁷⁸ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, X, 118-121.

²⁷⁹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 201-210)*, 293-295; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 124.

²⁸⁰ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 201-210)*, 293-295; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, X, 118-121; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 526; Zeydân, I, 423; Bakırcı; Demirayak, *a.g.e.*, s. 48.

²⁸¹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 201-210)*, 293-295; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 126.

²⁸² ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 201-210)*, 293-295.

²⁸³ Dayf, *a.g.e.*, s. 195.

²⁸⁴ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 43.

²⁸⁵ el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 87.

²⁸⁶ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 201-210)*, 293-295; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, X, 118-121; el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 86; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 189; el-Kıftî, IV, 10; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 526.

²⁸⁷ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, X, 118-121; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 526.

*Kitâbu ma'âni'l-Kur'ân, Kitâbu'l-luġat*²⁸⁸, *İhtilâfu ehli'l-Kûfe ve'l-Basra ve'ş-Şâm fi'l-mesâhiġ*²⁸⁹, *Kitâbu'l-hudûd*.²⁹⁰

2.2.4. Sa'leb (v. 291/904)

Asıl adı Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Seyyâr Ebu'l-'Abbâs Sa'leb'tir.²⁹¹ Fars asıllı olup²⁹² hicrî 200/815²⁹³ yılında Bağdat'ta doğmuştur.²⁹⁴ Onsekiz yaşlarından itibaren nahiv ilmiyle iştiğal etmeye başlamış, yirmi üç yaşına geldiğinde ise eser telif etmeye başlamıştır.²⁹⁵ Muhammed b. Sellâm el-Cumehî, İbnu'l-'Arabî, Alî b. el-Muġîre, Seleme b. 'Âsım ve Zubeyr b. Bekkâr'dan ders almıştır.²⁹⁶ Nahiv ve lügat alanında Kûfe ekolünün önde gelenlerinden olmuştur.²⁹⁷

Ferrâ'nın bütün eserlerine vakıf olmuş²⁹⁸, ayrıca Ferrâ ve Kisâi'nin eserlerini ders olarak okutmuştur.²⁹⁹ Hicrî 291/903³⁰⁰ yılında Bağdat'ta vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.³⁰¹

Eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitâbu ma'âni'l-Kur'ân*³⁰², *Muhtasar fi'n-nahv, Kitâbu haddi'n-nahv, Mâ talhanu fihi'l-'âmme*³⁰³, *Kitâbu ihtilâfi'n-nahviyyîn*³⁰⁴, *el-Fasîh*³⁰⁵, *el-Mecâlis*.³⁰⁶

²⁸⁸ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 304, 305; el-Kıfî, IV, 22.

²⁸⁹ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 304, 305.

²⁹⁰ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 304, 305; Kehhâle, III, 198; el-Kıfî, IV, 22.

²⁹¹ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 333; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XXIV, 5-7; ez-Ziriklî, I-II, 252; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 228; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 537; Zeydân, I, 489.

²⁹² Dayf, *a.g.e.*, s. 224; Bakırcı; Demirayak, *a.g.e.*, s. 49.

²⁹³ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 155-157; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 181; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XXIV, 5-7; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 229; Dayf, *a.g.e.*, s. 224.

²⁹⁴ Dayf, *a.g.e.*, s. 224; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 537.

²⁹⁵ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 155-157.

²⁹⁶ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XXIV, 5-7; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 228, 229.

²⁹⁷ ez-Ziriklî, I-II, 252; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 228; el-Kıfî, I, 173.

²⁹⁸ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 333; Dayf, *a.g.e.*, s. 224.

²⁹⁹ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 155.

³⁰⁰ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 167; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 334; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 181; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 232; Dayf, *a.g.e.*, s. 226; Zeydân, I, 489.

³⁰¹ ez-Ziriklî, I-II, 252; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 232; Kehhâle, II, 203; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 334, 335; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XXIV, 5-7.

³⁰² İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 334, 335; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XXIV, 5-7; el-Kıfî, I, 185.

³⁰³ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 334, 335; el-Kıfî, I, 185, 186.

³⁰⁴ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XXIV, 5-7; Kehhâle, II, 203; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 334, 335; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 181; el-Kıfî, I, 185.

³⁰⁵ et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 181; Zeydân, I, 489.

³⁰⁶ el-Kıfî, I, 184; Dayf, *a.g.e.*, s. 226.

2.3. Basra ve Kûfe Dil Ekolleri Arasındaki Metot Farklılıkları

Basra ve Kûfe dil ekolleri nahiv meselelerinde farklı görüşlere sahip oldukları gibi nahiv kaidelerini oluştururken de farklı metotlar ve ıstılahlar geliştirmişlerdir. Takip ettikleri metot bakımından iki ekol arasındaki farklılıklar şu iki başlık altında incelenebilir:

2.3.1. Semâ' ve Kıyâs Metodu Konusundaki Farklılık

Kûfe'nin aksine Basra'nın çöle yakın olup fasîh bir dile sahip olan bedevîlere kolay ulaşma imkânının bulunması sebebiyle Basralılar daha sağlam ve sağlıklı semâ' ürünlerine dayanmıştır.³⁰⁷ Kûfelilerin ise fasîh ve belîğ konuşan çöl Araplarıyla buluşmaları çok zor olduğundan bu kolaylık kendileri için yok denecek kadar az olmuştur.³⁰⁸ Çünkü Kûfe halkının çoğunluğunu Yemenliler oluşturur.³⁰⁹ Yemenlilerin dillerinin ise İran ve Habeşlilerin dilleriyle karışmasından dolayı kendisiyle istişhatta bulunulmamıştır.³¹⁰ Yakınlarındaki Araplar ise fesâhat ve belâgatta çöl Arapları düzeyinde olmamıştır.³¹¹

Basra dil ekolü semâ'ı (Araplardan ışıtmeye) tercih etmiş, çok nadir olarak kıyâsa başvurmuştur.³¹² Basra dil ekolü mensupları kıyâsa başvurdukları durumlarda Kûfe dil ekolünün hilafına şâz örnekler üzerine kıyâs edilmesini caiz görmemiş³¹³, istişhâd olarak gösterilecek örneklerin fasîh olmasını şart koşmuşlardır.³¹⁴ Kûfe dil ekolü ise Basra dil ekolünün aksine kıyâsı tercih etmiş³¹⁵, nahiv kâidelerine muhalif bir şiir gördüklerinde Basra ekolünün aksine o şiiri esas kabul edip onun üzerine bazı hükümler inşa etmişlerdir.³¹⁶

Kûfe dil ekolünün önde gelen mensuplarından Kisâî'nin şu beyitteki ifadeleri Kûfe dil ekolünün kıyâsa verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

إِنَّمَا النَّحْوُ قِيَاسٌ يُتَّبَعُ ... وَبِهِ فِي كُلِّ أَمْرٍ يُنْتَفَعُ

³⁰⁷ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 65; Durmuş, *a.g.mad.*, XXXII, 300-306; Küçükcalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı No:1, Konya, 1969, s. 88.

³⁰⁸ Dayf, *a.g.e.*, s. 160; Küçükcalay, *a.g.e.*, s. 88.

³⁰⁹ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 65; el-Hulvânî, I, 28.

³¹⁰ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 65.

³¹¹ Dayf, *a.g.e.*, s. 160; Küçükcalay, *a.g.e.*, s. 88.

³¹² et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 101.

³¹³ es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fi 'ilmi'l-usûl*, (thk.: Ahmet Suphî Furat), İstanbul, 1395/1975, s. 114; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 101; el-'Alûş, *a.g.e.*, s. 237.

³¹⁴ Dayf, *a.g.e.*, s. 160, 161.

³¹⁵ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 101.

³¹⁶ Emîn, II, 295; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 117.

“Nahiv, sadece kendisine uyulan bir kıyâstır. Her konuda nahivden yararlanılır.”³¹⁷

Basra dil ekolü mensupları gramer konusunda bütün kabilelerden nakillerde bulunmamış, son derece seçici davranmışlardır. Eserlerinde dillerinin sâfiyeti bozulmamış ve dillerine herhangi bir şâibe karışmamış Kays, Temîm³¹⁸ ve Esed kabilelerinden rivayetlerde bulunmuşlardır.³¹⁹ Basra dil ekolünün önde gelen mensuplarından Halîl b. Ahmed’in semâ‘ ile fesahatlerine güvenilen halis Arapların sözlerini alıp bu amaçla Arapların yaşadığı bölgelere seyahatler yapması ve onlardan şiir ve dile dair malzeme toplaması³²⁰ Basra dil ekolünün bu konuda çok seçici davrandıklarının açık bir göstergesi olarak görülebilir.

Kûfe dil ekolü mensupları ise bunun aksine buldukları her şeyi toplamış onları herhangi bir ayırma tabi tutmamışlardır. Nitekim Kûfe dil ekolünün ileri gelenlerinden olan Kisâî’nin Benî ‘Abdilkays kabilesinden gramer kurallarına uymayan birçok şaz örnekleri aldığı rivayet edilmiştir.³²¹ Basra dil ekolü mensupları fasîh olup olmadığına bakmaksızın bütün rivayetleri almaları konusunda Kûfe dil ekolü mensuplarını eleştirmiş, Kisâî’yi şâz örnekleri ve fasîh olmayan şiirleri almakla itham edip kendisinin nahvi fesada uğrattığını iddia etmişlerdir.³²²

2.3.2. Kullandıkları İstilah Konusundaki Farklılık

Basra ve Kûfe dil ekolü mensuplarının ihtilafı nahiv meselelerinde olduğu gibi nahiv ilminde kullanılan istilahlarda da kendisini göstermiştir. Kûfe dil ekolü mensupları Basra dil ekolü mensuplarından ders alıp Sîbeveyh’in *el-Kitâb* adlı eserinden büyük ölçüde istifade etmelerine rağmen Basra dil ekolünden bağımsız hareket etme çabası içerisine girmişlerdir. Ayrıca oluşturmak istedikleri nahiv istilahlarının da Basra dil ekolünün kullanmış oldukları istilahlardan farklı olmasını istemişlerdir.³²³ Nitekim Kûfe dil ekolü mensupla-

³¹⁷ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, s. 139; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 91; Dayf, *a.g.e.*, s. 176; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 116.

³¹⁸ Temîm lehçesi hakkındaki geniş bilgi için Bkz.: İnanç, Yonis, “Nahiv İlmi Açısından Temîm Lehçesinin İstihâd Değeri”, *Sakarya Üniv. İlahiyât Fak. Dergisi*, Yıl: 2015, c. XVII, sy. 31, s. 2-25.

³¹⁹ Dayf, *a.g.e.*, s. 159; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 64; el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 236.

³²⁰ Furat, II, 248.

³²¹ el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 71, 236.

³²² Dayf, *a.g.e.*, s. 160.

³²³ Dayf, *a.g.e.*, s. 165.

rından Ferrâ, yeni ıstılahlar oluştururken birçok lafız ve edatın tahlilinde Basra dil ekolünün önde gelen isimlerinden Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh'e muhâlif olmuştur.³²⁴

Her iki ekolün kendine has farklı ıstılahları vardır. Bunlar şu şekilde açıklanabilir:

1. Basra dil ekolünün kullandığı “sıfat” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “na‘t”tır.³²⁵
2. Basra dil ekolünün kullandığı “atfu‘l-beyân” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “et-terceme”dir.³²⁶
3. Basra dil ekolünün kullandığı “zarf” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “es-sıfâ” veya “el-mahal”dır.³²⁷
4. Basra dil ekolünün kullandığı “hurûfu‘l-cer” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “hurûfu‘l-izâfe”dir.³²⁸
5. Basra dil ekolünün kullandığı “es-sarf ve‘l men‘ mine‘ s-sarf” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “el-icrâ ve ‘âdemü‘l-icrâ”dır.³²⁹
6. Basra dil ekolünün kullandığı “vâvu‘l-ma‘iyye” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “vâvu‘ s-sarf”tır.³³⁰
7. Basra dil ekolünün kullandığı “zamîru‘ş-şe‘n” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “el-mekhûl”³³¹ veya “zamîru‘l-meçhûl”dur.³³²

³²⁴ Dayf, *a.g.e.*, s. 202. el-Ferrâ'nın Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh'e muhalif olduğu konular ve kullandığı ıstılahlar hakkındaki geniş bilgi için Bkz.: Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 202, 203; Bulut, Ali, “el-Ferrâ'nın Me‘âni‘l-Kur‘an’ın da Kullandığı Kûfe Dil Okuluna Ait Terimler”, *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyât Fak. Dergisi*, sy.14-15, Samsun, 2003, s. 324-340.

³²⁵ Suyûtî, *Hem‘u‘l-hevâmi‘*, (thk.: Abdul‘âl Sâlim Mekrâm), V, Dâru‘l-Buhûsi‘l-‘İlmiyye, 1399/1979, 171; Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me‘âni‘l-Kur‘an*, I, ‘Âlimu‘l-Kutub, Beyrût, 1403/1983, 112; Dayf, *a.g.e.*, s. 167, 202; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 314; Ebbâh, *a.g.e.*, s. 103; er-Râcihi, *a.g.e.*, s. 91.

³²⁶ Suyûtî, *Hem‘u‘l-hevâmi‘*, V, 190; Dayf, *a.g.e.*, s. 103.

³²⁷ İbnu‘l-Enbârî, Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İnsâf fi mesâili‘l-hilâf beyne‘l-Basriyyîn ve‘l-Kûfiyyîn*, (thk.: Cevdet Mebrûk Muhammed), Mektebetu‘l-Hânicî, Kâhire, s. 48; Ferrâ, I, 28; Abdullatîf ez-Zebîdî, *İ‘tilâfu‘n-nusra fi ihtilâfi nuhâti‘l-Kûfe ve‘l-Basra*, Beyrût, 1987, s. 159; Dayf, *a.g.e.*, s. 166; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 92; el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 309, 310; el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; Ebbâh, *a.g.e.*, s. 103.

³²⁸ Suyûtî, *Hem‘u‘l-hevâmi‘*, V, 153; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 92.

³²⁹ Dayf, *a.g.e.*, s. 167; el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243.

³³⁰ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 92; el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243.

³³¹ el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243.

³³² İbn Ya‘îş, Ya‘îş b. Alî b. Ya‘îş, *Şerhu‘l-Mufasssal*, III, İdâretu‘t-Tibâ‘âti‘l-Muniriyye, Mısır, t.s., 114; Dayf, *a.g.e.*, s. 166; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 92; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 311; Ebbâh, *a.g.e.*, s. 103.

8. Basra dil ekolünün kullandığı “el-‘atîf” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “en-nesek”tir.³³³

9. Basra dil ekolünün kullandığı “ez-zamîr ve’l-muzmer” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “el-kinâye” ve “el-meknî”dir.³³⁴

10. Basra dil ekolünün kullandığı “ismu’l-fâil” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “el-fi’lu’d-dâim”dir.³³⁵

11. Basra dil ekolünün kullandığı “el-ihţisâr” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “hâl”dir.³³⁶

12. Basra dil ekolünün kullandığı “et-temyîz” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “et-tefsîr”dir.³³⁷

13. Basra dil ekolünün kullandığı “el-muzâri” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “el-mustakbel”dir.³³⁸

14. Basra dil ekolünün kullandığı “el-mef’ûlu leh ve lieclihi” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “masdar”dir.³³⁹

15. Basra dil ekolünün kullandığı “zamîru’l-fasl” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “zamîru’l-‘imâd”tır.³⁴⁰

16. Basra dil ekolünün kullandığı “hurûfu’n-nefy” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “hurûfu’l-cahd”tır.³⁴¹

17. Basra dil ekolünün kullandığı “hurûfu’z-zâid” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “hurûfu’s-sılâ” ve “hurûfu’l-haşv”dır.³⁴²

³³³ Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi’*, V, 223; Ferrâ, I, 44; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 315; er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 91.

³³⁴ İbn Ya‘îş, III, s. 82; Ferrâ, I, 5; Dayf, *a.g.e.*, s. 166; el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 314; Ebbâh, *a.g.e.*, s. 103; er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 91.

³³⁵ Dayf, *a.g.e.*, s. 166; el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 310; Ebbâh, *a.g.e.*, s. 103; er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 91.

³³⁶ el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243.

³³⁷ Ferrâ, I, 225; Dayf, *a.g.e.*, s. 166, 167; el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; Ebbâh, *a.g.e.*, s. 103.

³³⁸ el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243.

³³⁹ el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243.

³⁴⁰ İbn Ya‘îş, III, 110; Ferrâ, I, 51; Dayf, *a.g.e.*, s. 166; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 67; el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 312; Ebbâh, *a.g.e.*, s. 103.

³⁴¹ Ferrâ, I, 52; Dayf, *a.g.e.*, s. 167; el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 309.

³⁴² İbn Ya‘îş, VIII, 128; Ferrâ, I, 58; Dayf, *a.g.e.*, 167; el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 315.

18. Basra dil ekolünün kullandığı “el-mute‘addî” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “el-vâki”dir.³⁴³

19. Basra dil ekolünün kullandığı “fetha, kesra ve zamme” ıstılahının Kûfe dil ekolündeki karşılığı “raf, nasb ve cerr”dir.³⁴⁴

2.4. Bağdat Dil Ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri

Bağdat hicrî sekizinci yüzyılda Ebû Ca‘fer el-Mansûr tarafından kurulmuştur.³⁴⁵ Hicrî 146/763 senesinde Bağdat olarak isimlendirilen şehrin ismi Ebû Ca‘fer el-Mansûr tarafından “Medînetu’s- Selâm” olarak değiştirilmiştir.³⁴⁶

Abbâsî halifeliği döneminden itibaren Basra ve Kûfe dil ekolüne mensup dil bilginleri tartışmalarını bir müddet Bağdat’ta sürdürmüşlerdir.³⁴⁷ Bağdat’ta iki ekol arasında başlayan ilmî tartışma hicrî üçüncü asrın sonlarına kadar devam etmiştir.³⁴⁸ Basra dil ekolü mensuplarından Ahfeş el-Avsat, Bağdat’ta ikamet ederken Kûfeliler için bazı eserler telif etmiş, yazmış olduğu eserleri Kûfelilere ders olarak okutmuş ve bu ilmî faaliyetiyle Basra ve Kûfe dil ekollerini birbirine yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak da Bağdat dil ekolünün ilk temelleri atılmıştır.³⁴⁹

Hicrî dördüncü asrın ikinci yarısından sonra Bağdat’ta oluşan bu yeni ekol³⁵⁰, Basra ve Kûfe dil ekolünün ele aldığı meseleleri incelemiştir³⁵¹ ve iki ekolün görüşlerini mezc etmiştir.³⁵²

³⁴³ Ferrâ, I, 21; el-‘Alûş, *a.g.e.*, s. 243. Basra ve Kûfe dil ekollerinin kullanmış oldukları ıstılahlar hakkındaki detaylı bilgi için Bkz.: Dayf, *a.g.e.*, s. 165-167; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 92; Furat, II, 260.

³⁴⁴ İbn Ya‘îş, I, 72.

³⁴⁵ Abdul‘azîz ed-Durî, “Bağdat”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 425; Kızıklı, Zafer, “Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış”, *Marife*, Kış 2013, s. 133-149.

³⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Alî, *Târihu Bağdâd*, I, (thk.: Mustafâ Abdulkâdir Atâ), Beyrût, 1417/1997, 87.

³⁴⁷ Mahmûd Hüseyinî Mahmûd, *el-Medresetu’l-Bağdâdiyye fî târihi’n-nahvi’l-Arabî*, Dâru Ummâr, Beyrût, 1407/1986, s. 50; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 93; es-Sertâvî, *a.g.e.*, s. 68.

³⁴⁸ er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 159.

³⁴⁹ Mahmûd, *a.g.e.*, s. 76; Durmuş, *a.g.mad.*, XXXII, 300-306.

³⁵⁰ Mahmûd, *a.g.e.*, s. 48.

³⁵¹ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 112.

³⁵² Goldziher, *a.g.e.*, s. 74; Dayf, *a.g.e.*, s. 245; er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 159; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 93; es-Sertâvî, *a.g.e.*, s. 73; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 111; Abdul‘âl Sâlim Mekram, *el-Medresetu’n-nahviyye fî Misr ve’ş-Şâm*, Muessesetu’r-Risâle, 1410/1990, s. 21.

Bağdat'ın çoğunluğunu Kûfeliler oluşturduğundan dolayı ilk başlarda Kûfe dil ekolünün görüşleri tercih edilmiş ancak daha sonrasında ise Basra dil ekolünün görüşleri tercih edilmeye başlanmıştır.³⁵³ Bu tercihte hicrî dördüncü asırda Basra dil ekolü mensuplarının sayılarının artıp eserlerinin birçok bölgeye yayılmasının etkili olduğu söylenmiştir. Bağdat dil ekolü mensupları, Basra ve Kûfe dil ekolü mensuplarının aksine daha çok hadîslerle istişhâdda bulunmuşlardır. Hadîslerin yanısıra ayrıca semâ', kıyâs, şâz kırâatler ve şiir ile de istişhâdda bulunmuşlardır.³⁵⁴

Bağdat dil ekolü mensuplarından İbn Şukeyr, İbnu'l-Hayyât ve İbn Keysân Kûfe dil ekolünün görüşlerini benimserken³⁵⁵ ez-Zeccâcî,³⁵⁶ Ebû Alî el-Fârisî, İbn Cinnî,³⁵⁷ Zemahşerî, İbnu'l-Enbârî ve İbn Ya'îş ise Basra dil ekolünün görüşlerini benimsemişlerdir.³⁵⁸

Bağdat dil ekolünün önde gelen temsilcileri şu şekilde sıralanabilir:

2.4.1. Ebû Alî el-Fârisî (v. 377/987)

Asıl adı Ebû Alî Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî el-Fesevî'dir.³⁵⁹ İran'ın Fesâ şehrinde doğmuştur.³⁶⁰ Genç yaşta Bağdat'a gitmiş, burada Ebû İshâk ez-Zeccâc ve Ebû Bekr es-Serrâc ile birlikte ilim tahsilinde bulunmuştur.³⁶¹ Bir müddet Halep'te ikamet etmiştir.³⁶² Mu'tezile'nin görüşlerini benimsediği rivayet edilmiştir.³⁶³ Hicrî 377/987 yılında vefat etmiştir.³⁶⁴

Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-İzâh, et-Tekmile, el-Hucce fî 'ileli'l-kırâa*.³⁶⁵

³⁵³ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 112. Bağdat dil ekolünün Basra ve Kûfe dil ekollerinin görüşlerini tercih ettiği nahiv meseleleri hakkında Bkz.: et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 112-114.

³⁵⁴ Mahmûd, *a.g.e.*, s. 128, 131, 137, 140, 143, 395.

³⁵⁵ Mahmûd, *a.g.e.*, s. 168.

³⁵⁶ er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 159-160; Mahmûd, *a.g.e.*, s. 395.

³⁵⁷ Dayf, *a.g.e.*, s. 245; Mahmûd, *a.g.e.*, s. 395; Abduhu'r-Râcihî, *a.g.e.*, s. 159, 160.

³⁵⁸ Mahmûd, *a.g.e.*, s. 395.

³⁵⁹ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XVI, 379, 380; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 315.

³⁶⁰ el-Kıftî, I, 273; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, 608, 609.

³⁶¹ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XVI, 379, 380; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, 608, 609.

³⁶² ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XVI, 379, 380; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, 608, 609.

³⁶³ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XVI, 379, 380; el-Kıftî, I, 274; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, 608, 609; Kızıklı, Zafer, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", Marife, Kış 2013, s. 133-149.

³⁶⁴ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XVI, 379, 380; el-Kıftî, I, 274; Kızıklı, Zafer, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", Marife, Kış 2013, s. 133-149.

³⁶⁵ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XVI, 379, 380.

2.4.2. İbn Cinnî (v. 392/1002)

Asıl adı Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî'dir. Hicrî 330/941 senesinden önce doğmuştur.³⁶⁶ Bağdat'ta ders vermiştir.³⁶⁷ Rivayete göre Ebû Alî el-Fârisî, İbn Cinnî'nin Musul'da ders verdiği camiye gitmiş ve kendisine sarf ilminden bazı sorular sormuştur. Ebû Alî el-Fârisî sorduğu sorulara tatminkâr cevaplar alamayınca İbn Cinnî, kırk yıl Ebû Alî el-Fârisî'nin yanından ayrılmamış ve kendisinden istifade etmiştir.³⁶⁸ İbn Cinnî, Ebû Alî el-Fârisî'den Mâzinî'nin *et-Tasrîf* adlı eserini ders olarak okumuş ve bu esere *el-Munsif* isminde bir şerh yazmıştır.³⁶⁹ Ebû Alî el-Fârisî'nin vefatından sonra ise kendisinin yerine geçmiştir.³⁷⁰ Daha çok sarf ilminde derin bir bilgiye sahip olmuştur. Bu ilim dalında kendisinden daha güzel kitap telif edenin olmadığı³⁷¹ ve iştikâk teorisinin kendisi tarafından ortaya konulmuş olduğu rivayet edilmiştir.³⁷² Hicrî 392/1001 yılında vefat etmiştir.³⁷³ Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Hasâis*, *el-Munsif* (*Şerhu Tasrîfi'l-Mâzinî*), *Sirru's-sinâ'a*.³⁷⁴

2.4.3. Zemahşerî (v. 538/1143)

Asıl adı Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî'dir.³⁷⁵ Hicrî 467/1074³⁷⁶ yılında Harezmi'nin köylerinden olan Zemahşer'de doğmuştur.³⁷⁷ Bir süre Mekte'de kaldığından dolayı kendisine 'Cârullâh /Allâh'ın komşusu' lakabı verilmiştir.³⁷⁸

³⁶⁶ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 397, 401; Kehhâle, VI, 251, 252; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 573.

³⁶⁷ Kehhâle, VI, 251, 252; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 574.

³⁶⁸ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 122; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 574; Kızıklı, Zafer, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", Marife, Kış 2013, s. 133-149.

³⁶⁹ Dayf, *a.g.e.*, s. 266.

³⁷⁰ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 332, 333; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 122.

³⁷¹ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 332, 333; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 123.

³⁷² el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 123; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 574.

³⁷³ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XVII, 17, 19; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 122; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 574; Kızıklı, Zafer, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", Marife, Kış 2013, s. 133-149.

³⁷⁴ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 332, 333; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 397, 401; et-Tenûhî, *a.g.e.*, s. 428; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 122; Zeydân, *a.g.e.*, I, 612, 613; Kızıklı, Zafer, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", Marife, Kış 2013, s. 133-149.

³⁷⁵ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 391; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XX, 151, 156; Kehhâle, XII, 186; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 521-530, 531-540)*, 486, 489; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 137; Mahmûd, *a.g.e.*, s. 403; Zeydân, III, 47.

³⁷⁶ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 393; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 521-530, 531-540)*, 486, 489; Dayf, *a.g.e.*, s. 283; Mahmûd, *a.g.e.*, s. 403; Zeydân, III, s. 47; Kızıklı, Zafer, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", Marife, Kış 2013, s. 133-149.

³⁷⁷ Kehhâle, XII, 186; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 521-530, 531-540)*, 486, 489; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 521-530, 531-540)*, 486, 489; Dayf, *a.g.e.*, s. 283; Mahmûd, *a.g.e.*, s. 403; Zeydân, III, 47; Kızıklı, Zafer, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", Marife, Kış 2013, s. 133-149.

³⁷⁸ Kehhâle, XII, 186; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 521-530, 531-540)*, 486, 489; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 137; Zeydân, III, 47; Kızıklı, Zafer, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", Marife, Kış 2013, s. 133-149.

Ebû Muder³⁷⁹ ve Nasr b. el-Betir'den ders almıştır. Belagat, Arap dili, ma'ânî ve beyân ilimlerinde önde gelen âlimlerden olmuş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir.³⁸⁰ Mu'tezile'nin görüşlerini benimsemiştir.³⁸¹

Eserlerinden bazıları şunlardır: *Esâsu'l-belâğa*, *el-Keşşâf*, *el-Mufassal*.³⁸² *el-Mufassal* isimli eserine onsekiz şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden beş tanesi basılmış, diğerleri ise basılmamıştır.³⁸³

2.5. Endülüs Dil Ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri

Endülüs Mûsa b. Nusayr ve Târik b. Ziyâd tarafından fethedilmiştir.³⁸⁴ İslâm dini Endülüs'e hâkim olduktan sonra Endülüslüler Arap dilini öğrenmeye ve öğretmeye koyulmuşlardır. Endülüs Emevî Devleti hicrî 138/756 yılında Abdurrahmân tarafından kurulduktan sonra nahiv ilmi Endülüs'te müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir.³⁸⁵

Hicrî beşinci asrın ilk dönemlerinden itibaren Endülüs dil ekolünün temel ilkeleri oluşmuş³⁸⁶, hicrî yedinci asırda ise bu ilkeler tam bir olgunluğa erişmiştir.³⁸⁷ Nahiv ilmi hicrî yedinci asırda Endülüs'te altın devrini yaşamıştır.³⁸⁸ Hicrî yedinci ve hicrî sekizinci asırlarda ise Endülüs âlimleri Endülüs'te kalmayıp değişik bölgelere dağılmış, ilim tahsilinde bulunmuş ve elde ettikleri ilmi Endülüs'e taşımışlardır. Endülüs dil ekolünün ilk mensupları daha çok Kûfe dil ekolünün görüşlerini benimsemekle³⁸⁹ birlikte Basra dil ekolünün önde gelen mensuplarından Sîbeveyh'in eserine de büyük bir önem verip onu ders olarak okutmuşlardır.³⁹⁰ Ekol mensuplarından İbn Harûf ve İbnu'l-Bâşez gibi âlimler eseri şerhetmişlerdir. Endülüs'ün önde gelen âlimlerinden Muhammed b. Mûsâ'nın Sîbeveyh'in

³⁷⁹ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 391.

³⁸⁰ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XX, 151, 156.

³⁸¹ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XX, 151, 156; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 521-530, 531-540)*, 486, 489; Dayf, *a.g.e.*, s. 283; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 137; Zeydân, III, 47; Kızıklı, Zafer, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", *Marife*, Kış 2013, s. 133-149.

³⁸² ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XX, 151, 156; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 521-530, 531-540)*, 486, 489; Zeydân, III, 47.

³⁸³ İbrâhim Muhammed Abdullâh, *İbnu'l-Hâcib en-nahvî*, Dâru Sa'uddîn, 1426/2005, s. 50-57.

³⁸⁴ el-Makarri, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endulusi'r-ratîb*, (thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), I-II, 1367/1949, Mısır, 214.

³⁸⁵ er-Râcihi, *a.g.e.*, s. 215.

³⁸⁶ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 131.

³⁸⁷ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 154; el-Hittî, *a.g.e.*, s. 254.

³⁸⁸ Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 317; el-Hittî, *a.g.e.*, s. 20.

³⁸⁹ er-Râcihi, *a.g.e.*, s. 215, 216.

³⁹⁰ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 131; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 96; er-Râcihi, *a.g.e.*, s. 215, 216.

eserini Endülüs'e taşıyan kişi olduğu söylenmiştir. Endülüs dil ekolü mensupları Basra, Kûfe ve Bağdat dil ekollerinin görüşlerinden faydalanmış ancak bununla yetinmeyerek kendileri de nahiv ilmine önemli katkıda bulunmuşlardır.³⁹¹

Cûdî b. Osmân'ın Kûfe dil ekolü mensuplarından Kisâî ve Ferrâ'dan ders alıp Kûfe dil ekolüne mensup âlimlerin eserlerini Endülüs'e ilk taşıyan kişi olduğu³⁹² ve Kûfe dil ekolünün nahiv konusundaki görüşlerinin kendisi vasıtasıyla Endülüs'e taşındığı rivayet edilir.³⁹³

Endülüs'te ilk dönemlerde Kisâî'nin eserleri revaçta olmuş ancak Muhammed b. Mûsa el-Kurtubî'nin Mısır'da Sîbeveyh'in eserini okuyup eseri Endülüslülerle tanıştırmamasından sonra Endülüs dil ekolü önemli ölçüde Basra dil ekolünün etkisi altına girmiştir.³⁹⁴ Kisâî ve Sîbeveyh'in eserlerinin Endülüs'e girmesinden sonra Endülüs dil ekolü mensupları nahiv ilminde kapsamlı eserler yazabilmişlerdir.³⁹⁵

Hicrî beşinci asrın ilk dönemlerine kadar Endülüs'te Basra ve Kûfe dil ekolünün görüşleri benimsenmiş ancak daha sonra Bağdat dil ekolünün etkisi görülmeye başlanmıştır.³⁹⁶ Ekol mensuplarından el-A'lam eş-Şentemerî, Endülüs dil ekolünü Bağdat dil ekolüne ilk yaklaştıran kişi olduğu söylenir. Hicrî altıncı asırda ise Endülüs dil ekolü diğer dil ekollerinden bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan ez-Zubeydî Endülüs dil ekolünün müstakil bir ekol haline gelmesinde önemli rol oynamıştır.³⁹⁷ Ebû Alî eş-Şelebîn, İbn Harûf, İbn 'Usfûr ve Ebû Hayyân el-Gırnâtî gibi âlimler Endülüs dil ekolünün önde gelen mensuplarından sayılmışlardır.³⁹⁸

Endülüs dil ekolü mensupları kırâatlerden ziyâde daha çok hadîslerle istişhâdda bulunmayı tercih etmişlerdir. Endülüs'te Mâlikî mezhebinin çok yaygın oluşunun ekol mensuplarının bu şekilde bir tercihte bulunmalarında etkili olduğu söylenmiştir. Bilindiği üzere Mâlikî mezhebinin önde gelen mensupları hadîsle amel etmeyi öncelediklerinden dolayı

³⁹¹ er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 215, 216.

³⁹² Dayf, *a.g.e.*, s. 288, 289; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 154; Ebbâh, *a.g.e.*, s. 223; el-Hittî, *a.g.e.*, s. 261; Ebbâh, *a.g.e.*, s. 223; es-Sertâvî, *a.g.e.*, s. 70, 71.

³⁹³ Ebbâh, *a.g.e.*, s. 223; es-Sertâvî, *a.g.e.*, s. 70, 71.

³⁹⁴ el-Hittî, *a.g.e.*, s. 36, 37.

³⁹⁵ Ahmed Emîn, *Zuhru'l-İslâm*, III-IV, 1966, Kâhire, 91, 92.

³⁹⁶ es-Sertâvî, *a.g.e.*, s. 70, 71; el-Hittî, *a.g.e.*, s. 35, 36, 37.

³⁹⁷ el-Hittî, *a.g.e.*, s. 36, 37, 42, 257.

³⁹⁸ Ahmed Emîn, *Zuhru'l-İslâm*, III-IV, 91-94.

ehl-i hadîs (hadîs taraftarları) diye bilinmişlerdir.³⁹⁹ Endülüs dil ekolünün önde gelen temsilcileri şu şekilde sıralanabilir:

2.5.1. İbn Madâ' (v. 592/1196)

Asıl adı Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed Ebu'l-Abbâs Ebû Ca'fer el-Kurtûbî'dir.⁴⁰⁰ Hicrî 513/1119 yılında Kurtubâ'da doğmuştur.⁴⁰¹ Muvatta'yı Ebû Abdillâh b. Asbağ'tan⁴⁰², Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserini de İşbiliyye'de İbn Rummâk'tan ders okumuştur.⁴⁰³ Fâs⁴⁰⁴, Câye ve Merâkiş'te kadılık görevini üstlenmiştir.⁴⁰⁵

Nahiv ilminde yeni arayışlar içerisine girmiş ve *er-Red 'alâ'n-nuhât* isimli eseriyle kendine özgü bir metot ortaya koymuştur.⁴⁰⁶ İbn Madâ', bu eseriyle Arap dili gramerinin üzerinde inşa edildiği 'âmil nazariyesini çürütmeyi amaçlamıştır.⁴⁰⁷ Hicrî 592/1195 yılında İşbiliyye'de vefat etmiştir.⁴⁰⁸ Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Muşrik fi islâhi'l-mantık*, *Tenzîhu'l-Kur'ân 'ammâ lâ yaliku bi'l-beyân*.⁴⁰⁹

2.5.2. İbn 'Uşfûr (v. 663/1270)

Asıl adı Alî b. Mu'min b. Muhammed b. Alî İşbilî'dir. İbn 'Uşfûr olarak bilinir.⁴¹⁰ Hicrî 597/1200 yılında İşbiliyye'de doğmuştur. Yetmiş öğrenciyle birlikte Ebû Alî el-Fârisî'den Sîbeveyh'in eserini ders olarak okumuş ve on yıl onun yanında kalmıştır. Arap dili gramerinin inceliklerine vakıf olmuş, Endülüs'te Arap dili grameri konusunda yapılan çalışmalara önemli katkılarda bulunmuştur.⁴¹¹ Tunus'ta vefat etmiştir.⁴¹²

Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Mukarreb*, *el-Miftâh*, *el-Ezhâr*.⁴¹³

³⁹⁹ el-Hittî, *a.g.e.*, s. 177.

⁴⁰⁰ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 591-600)*, s. 82, 83; ez-Ziriklî, I-II, 142; es-Sertâvî, *a.g.e.*, s. 44; Dayf, *a.g.e.*, s. 304.

⁴⁰¹ ez-Ziriklî, I-II, 142.

⁴⁰² ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 591-600)*, 82, 83.

⁴⁰³ Dayf, *a.g.e.*, s. 304; es-Sertâvî, *a.g.e.*, s. 44.

⁴⁰⁴ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 591-600)*, s. 82, 83; ez-Ziriklî, I-II, 142.

⁴⁰⁵ ez-Ziriklî, I-II, 142.

⁴⁰⁶ es-Sertâvî, *a.g.e.*, s. 74; Ahmed Emîn, *Zuhru'l-İslâm*, III-IV, 96.

⁴⁰⁷ er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 218.

⁴⁰⁸ ez-Ziriklî, I-II, 142; es-Sertâvî, *a.g.e.*, s. 44.

⁴⁰⁹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 591-600)*, 82, 83; ez-Ziriklî, I-II, 142; Emîn, III-IV, 96.

⁴¹⁰ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 661-670)*, 288, 291; Kehhâle, VII, 251; Dayf, *a.g.e.*, s. 306; el-Hittî, *a.g.e.*, s. 262.

⁴¹¹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 661-670)*, 288, 291.

⁴¹² ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 661-670)*, 288, 291; Kehhâle, VII, s. 251.

⁴¹³ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 661-670)*, 288, 291.

2.5.3. İbn Mâlik (v. 672/1274)

Asıl adı Cemâluddîn Ebû Abdillâh et-Tâî el-Ceyyânî eş-Şâfiî'dir.⁴¹⁴ Hicrî 600/1203 yılında doğmuştur.⁴¹⁵ Şâfiî mezhebine mensuptur.⁴¹⁶ Nahiv ve sarf ilimlerinde önde gelen âlimlerdendir.⁴¹⁷ Özellikle şiir alanında mahirdir. Nahiv ve sarf kâidelerinin tespitine yönelik getirmiş olduğu istişhâdlar âlimler tarafından takdirle karşılanmıştır.⁴¹⁸

Birçok eser kaleme almıştır. Bu eserler içerisinde özellikle *Elfiyye* isimli eseri meşhurdur. Eser telif edildiği günden beri ders kitabı okutulmuş, eser üzerine birçok şerh yazılmış ve de birçok hâşiye telif edilmiştir. Bu şerhlerin en meşhurunun İbn 'Akîl'in telif ettiği şerh olduğu söylenmiştir.⁴¹⁹ Hicrî 672/1273 yılında⁴²⁰ yetmiş küsur yaşlarında vefat etmiştir.⁴²¹

Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Hulâsa, eş-Şâfiyetu'l-kubrâ, Teshîlu'l-fevâid fi'n-nahv*.⁴²²

2.6. Mısır Dil Ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri

Mısır halife Ömer b. Hattâb döneminde Amr b. el-Âs tarafından⁴²³ hicrî 20/641 yılında Cuma günü fethedilmiştir.⁴²⁴ İbn Tûlûn zamanında ilmî faaliyetlerde bulunmak üzere Endülüs, Şâm, Irak, İran ve Horasan bölgelerinden birçok âlimin Mısır'a gitmesi burayı önemli ilim merkezlerinden biri haline getirmiştir.⁴²⁵

Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin öğrencilerinden Abdurrahmân b. Hurmuz'un Mısır'a gitmesiyle birlikte Mısır erken dönemde nahiv ilmiyle tanışmıştır. Hicrî üçüncü asırdan itibaren Mısır'da nahiv ilmine dair eserler yazılmaya başlanmıştır. Hicrî üçüncü asırda Vellâd

⁴¹⁴ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm* (h. 671-680), 108-111; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 178; Dayf, *a.g.e.*, s. 309; Zeydân, III, 147.

⁴¹⁵ Abdalbâkî b. Abdilmecîd el-Yemânî, *İşâretu't-ta'yîn fi terâcimi'n-nuhâti ve'l-luğaviyyîn*, (thk.: Abdilmecîd Deyyâb), Riyâd, 1406/1986, s. 321; Zeydân, III, 147.

⁴¹⁶ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 178.

⁴¹⁷ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm* (h. 671-680), 108-111; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 178.

⁴¹⁸ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm* (h. 671-680), 108-111; el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 178.

⁴¹⁹ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 181; Zeydân, III, 147.

⁴²⁰ el-Afğânî, *a.g.e.*, s. 179; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 321.

⁴²¹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm* (h. 671-680), 108-111.

⁴²² ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm* (h. 671-680), 108-111; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 321.

⁴²³ el-Mes'ûdî, Alî b. el-Huseyin b. Alî el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, I, (thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), 1367/1948, Mısır, 365.

⁴²⁴ İbn Tağriberdî, Cemâluddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire fi mulûki Mısra ve'l-Kâhire*, I, 1348/1929, Kâhire, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 20.

⁴²⁵ Dayf, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî 'asru duveli ve'l-imârât Mısır eş-Şâm*, Dâru'l-Ma'ârif, ts., Kâhire, s. 72, 73.

b. Muhammed et-Temîmî (v. 263/876), Ahmed b. Ca'fer ed-Dineverî (v. 289/901) ve Muhammed b. Vellâd (v. 298/910) Mısır'ın ileri gelen dil âlimlerinden olmuşlardır.⁴²⁶ Bunlardan Vellâd b. Muhammed et-Temîmî Basra'ya gitmiş, burada nahiv ve lügat ilimlerinde elde etmiş olduğu ilmî birikimini Mısır'a taşımıştır. Nahiv ve lügat ilimlerinde yazılan eserleri Mısır'a ilk sokan kişinin Vellâd b. Muhammed olduğu⁴²⁷ ve Mısır'da kendisinden önce nahiv ve lügat ilimleriyle ilgili herhangi bir çalışmanın yapılmadığı rivayet edilmiştir. Mısır'da nahiv ilminin gelişmesinde ayrıca Mahmûd b. Hassân, Ebu'l-Hasan el-A'az⁴²⁸ ve Bahâuddîn b. en-Nahhâs'ın da katkıları olmuştur. Aslen Halep'li olan Bahâuddîn b. en-Nahhâs Mısır'a gittiğinde Ebû Hayyân kendisinden ders almış ve nahiv ilminde Mısır'ın ileri gelen âlimlerinden olmuştur.⁴²⁹

Hicrî dördüncü asırda ise Mısır'da nahiv ilminde Ebû Ca'fer en-Nahhâs'ın ismi öne çıkmıştır. en-Nahhâs, Basra ve Kûfe dil ekollerinden istifade etmekle birlikte daha çok Bağdat dil ekolünün metodunu takip etmiştir. Daha sonralarında ise Mısır'da nahiv alanında İbnu'l-Hâcib, İbn Hişâm, Eşmûnî ve Suyûtî gibi önemli âlimler yetişmiştir.⁴³⁰

Mısır dil ekolü mensupları Sîbeveyh'in eserine büyük bir ihtimam göstermişlerdir. Ekol mensuplarından Ahmed b. Ca'fer ed-Dineverî, Muberrred ve Mâzinî'den Sîbeveyh'in eserini ders olarak okumuş, Ebû Ca'fer en-Nahhâs da Sîbeveyh'in eserinde geçen beyitleri şerhetmiştir.⁴³¹

Mısır dil ekolünün önde gelen temsilcileri şu şekilde sıralanabilir:

2.6.1. İbnu'l-Hâcib (v. 646/1249)

Asıl adı Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus Kurdî Esnânî Mâlikî'dir.⁴³² Künyesi Ebû 'Amr'dır.⁴³³ Hicrî 570/1174 yılında (diğer bir rivayete göre hicrî 571/1175 yılında)

⁴²⁶ er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 250.

⁴²⁷ Abdul'âl Sâlim Mekrâm, *el-Medresetu'n-nahviyye fî Mısra ve 'ş-Şâm fî'l-karneyni es-Sâbi' ve 's-sâmin mine'l-hicre*, Muessesetu'r-Risâle, 1410/1990, s. 15, 16; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s.109.

⁴²⁸ Mekrâm, *a.g.e.*, s. 15, 16.

⁴²⁹ er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 250.

⁴³⁰ er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 250.

⁴³¹ Mekrâm, *a.g.e.*, s. 17, 444.

⁴³² ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XXIII, 264-266; Kehhâle, VI, 265; Zeydân, III, 54.

⁴³³ el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 204.

Mısır'ın yukarısında yer alan Esnâ'da doğmuştur.⁴³⁴ Babası kürd olup Emîr İzzuddîn Mûsek es-Selâm'ın kapıcılığını yapmıştır.⁴³⁵

Mâlikî mezhebine mensuptur.⁴³⁶ Fıkıh, kırâat, nahiv, sarf ve 'arûz ilimlerinde derin bilgi sahibi olmuştur.⁴³⁷ Daha çok nahiv ilminde şöhet bulmuştur.⁴³⁸ Hicrî 646/1248⁴³⁹ yılında İskenderiye'de vefat etmiştir.⁴⁴⁰

Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Kâfiye*⁴⁴¹, *eş-Şâfiye*, *Muhtasaru'l-fıkıh* ve *Câmi 'ul-ummehât*. İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye* adlı eserinde sarf konularını ele almış, *Câmi 'ul-ummehât* adlı eserinde ise Mâlikî mezhebinin fikhî görüşleri hakkında bilgiler vermiştir.⁴⁴²

2.6.2. İbn Hişâm (v. 761/1360)

Asıl adı Ahmed b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Yûsuf Şihâbuddîn el-Ensârî'dir. İbn Hişâm olarak bilinir.⁴⁴³ Hicrî 708/1308⁴⁴⁴ yılında Mısır'da doğar.⁴⁴⁵ Özellikle nahiv ilminde zamanının ileri gelen âlimlerinden olmuştur.⁴⁴⁶ Hicrî 761/1359⁴⁴⁷ da Mısır'da vefat eder.⁴⁴⁸

Eserlerinden bazıları şunlardır: *Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-a'ârib*⁴⁴⁹, *Şuzûru'z-zeheb*, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*.⁴⁵⁰

⁴³⁴ Kehhâle, VI, 265; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XXIII, 264-266; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 204; Dayf, *a.g.e.*, s. 343.

⁴³⁵ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 641-650)*, 319, 320; ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XXIII, 264-266; Zeydân, III, 54; Kızıklı, Zafer, "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 35, 2008, s. 197-212.

⁴³⁶ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 641-650)*, 319, 320; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 204-205; Zeydân, III, 54.

⁴³⁷ Kehhâle, VI, 265.

⁴³⁸ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 641-650)*, 319, 320.

⁴³⁹ ez-Zehebî, *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*, XXIII, 264-266; el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 204-205; Zeydân, III, 54.

⁴⁴⁰ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 641-650)*, 319, 320; Abdullâh, *a.g.e.*, s. 374; Zeydân, III, 54.

⁴⁴¹ Kehhâle, VI, 265; Abdullâh, *a.g.e.*, s. 374; Zeydân, III, 54; Kızıklı, Zafer, "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 35, 2008, s. 197-212.

⁴⁴² Abdullâh, *a.g.e.*, s. 374.

⁴⁴³ ez-Ziriklî, I-II, 143.

⁴⁴⁴ es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, *Husnu'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), I, Dâru İhyâi Kutubi'l-'Arabiyye, 1387/1967, 536.

⁴⁴⁵ ez-Ziriklî, III-IV, 291; Dayf, *a.g.e.*, s. 346.

⁴⁴⁶ ez-Ziriklî, I-II, 143.

⁴⁴⁷ es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, I, 536.

⁴⁴⁸ ez-Ziriklî, III-IV, 291; Dayf, *a.g.e.*, s. 346.

⁴⁴⁹ Kehhâle, VI, 163,164; Zeydân, III, 150; Kızıklı, Zafer, "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 35, 2008, s. 197-212.

⁴⁵⁰ ez-Ziriklî, III-IV, 291; Kızıklı, Zafer, "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 35, 2008, s. 197-212.

2.6.3. Suyûtî (v. 911/1505)

Asıl adı Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Sâbikuddîn el-Hudayrî es-Suyûtî'dir.⁴⁵¹ Hicrî 849/1445⁴⁵² yılında Kâhire'de doğmuştur.⁴⁵³ Beş yaşında iken babasını kaybetmiştir.⁴⁵⁴ Kırk yaşına girince insanlardan uzak bir şekilde hayatını sürdürmüştür.⁴⁵⁵

Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, *el-İktirâh*, *Elfiyye fî'n-nahv*, *el-Muzhir*, *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*,⁴⁵⁶ *Cem'u'l-cevâmi'*, *Hem'u'l-hevâmi'*.⁴⁵⁷ Son iki eseri Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekollerine mensup âlimlerin görüşlerini bütün delilleriyle ihtiva eden bir gramer kuralları ansiklopedisi şeklindedir.⁴⁵⁸

Ayrıca Mağrib, Irak ve Doğu dil mektepleri ve oralarda yetişmiş birçok dilciden söz edilirse de bunlar genellikle Basra ekolünden olmak üzere Basra ve Kûfe ekolünün görüşlerinden seçmelere ve tercihlere yer vermek suretiyle Bağdat ekolünün çizgisini sürdürmüşlerdir.⁴⁵⁹

⁴⁵¹ ez-Ziriklî, III-IV, 71-73; Dayf, *a.g.e.*, s. 363; Mustafâ Muhammed eş-Şek'a, *Celâluddîn es-Suyûtî mesîretuhu'l-'ilmiyye ve mebâhisuhu'l-luğaviyye*, 1401/1981, s. 5.

⁴⁵² eş-Şek'a, *a.g.e.*, s. 5; Zeydân, III, 239.

⁴⁵³ eş-Şek'a, *a.g.e.*, s. 5.

⁴⁵⁴ ez-Ziriklî, III-IV, 71-73.

⁴⁵⁵ Kehhâle, V, 128.

⁴⁵⁶ ez-Ziriklî, III-IV, 71-73.

⁴⁵⁷ Dayf, *a.g.e.*, s. 363; eş-Şek'a, *a.g.e.*, s. 135; Kızıklı, Zafer, "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 35, 2008, s. 197-212.

⁴⁵⁸ Bakırcı; Demirayak, *a.g.e.*, s. 146.

⁴⁵⁹ Durmuş, *a.g.mad.*, XXXII, 300-306.

BÖLÜM II

ABDULLATÎF EZ-ZEBÎDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE İ'TİLÂFU'N-NUSRA ADLI ESERİ

1. ABDULLATÎF EZ-ZEBÎDÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

Kaynaklarda Abdullatîf ez-Zebîdî'nin şahsî hayatına dair bilgiler sınırlıdır. Ancak yine kaynaklardaki bazı rivayetlerden onun hayatıyla alakalı bazı hususların tespiti mümkün olabilmektedir.

1.1. İsmi ve Lakabı

Eserin müellifinin tam adı Abdullatîf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Ömer eş-Şercî ez-Zebîdî'dir.⁴⁶⁰ Lakabı ise Sirâcuddîn'dir.⁴⁶¹

1.2. Doğum Yeri, Tarihi ve Nisbesi

ez-Zebîdî hicrî 747/1346 yılında Yemen sınırları içerisinde yer alan Şerc kasabasında doğmuş⁴⁶² ve burada büyümüştür.⁴⁶³ Hicrî 762/1360 yılında Yemen'in Zebîd kasabasına gitmiş⁴⁶⁴ ve bu tarihten itibaren hayatının büyük bir bölümünü Zebîd'te geçirmiştir. Doğ-

⁴⁶⁰ İbnu'l-İmâd, 'Abdu'l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, IX, (thk.: A.Kâdir el-Arnâvud, Mahmûd el-Arnâvud), Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 1413/1993, 32; Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), II, 1399/1979, Dâru'l-Fikr, 107; Kehhâle, V-VI, 8; ez-Ziriklî, III-IV, 181; el-Askalânî, Şihâbuddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Hacer, *İnbâu'l-ğumur bi ebnâi'l-'umur*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, s. 168; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, I, İstanbul, 1951, 616; Kâtip Çelebi, Mustafâ b. Abdillâh *Sullemu'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, II, (Editör: Ekmeleddîn İhsanoğlu; thk.: Mahmûd Abdulkâdir el-Arnâvud, Sâlih Sa'dâvî Sâlih), İstanbul, 2010, 299; Kâtip Çelebi, Mustafâ b. Abdillâh, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi'l-funûn*, Muessesetu't-Târihi't-Turkî, Ankara, 2014, s. 127; es-Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, IV, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût, 325.

⁴⁶¹ Kehhâle, V-VI, 8; el-Bağdâdî, I, 616.

⁴⁶² el-Bağdâdî, I, 616; Kehhâle, V-VI, 8; es-Sehâvî, IV, 325.

⁴⁶³ Kehhâle, V-VI, 8; es-Sehâvî, IV, 325.

⁴⁶⁴ es-Sehâvî, IV, 325.

duğu ve ikamet ettiği yere nispetle Şercî ve ez-Zebîdî nisbelerini almıştır.⁴⁶⁵ Ancak daha ziyâde ez-Zebîdî nisbesiyle meşhur olmuştur.

1.3. Vefatı

ez-Zebîdî'nin vefat tarihini İsmâil Paşa el-Bağdâdî *Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn* adlı eserinde hicrî 803/1400⁴⁶⁶ olarak vermişse de genel kabul vefatının hicrî 802/1399⁴⁶⁷ yılında vuku bulduğudur.

1.4. İlmî Hayatı

1.4.1. Tahsil Hayatı

ez-Zebîdî küçük yaşlarda Kur'an'ı hıfzeder. Zebîd'e gittikten sonra Şihâb Ahmed b. Osmân b. Besîs'ten nahiv ilmini tahsil etmiş ve vefatına kadar kendisinden ayrılmamıştır. Arap dilini öğrenmek için Muhammed b. Ebî Bekr er-Rûkî'nin ders halkasına katılır⁴⁶⁸, ayrıca İbn Hacer ile Zebîd'te buluşup kendisinden de hadîs dersleri alır.⁴⁶⁹ Hocası Şihâb Ahmed b. Osmân b. Besîs ders vermek üzere kendisini yerine tayin eder. ez-Zebîdî, hocasının yerine tayin edildikten sonra Zebîd'te nahiv alanında dersler vermiş ve birçok kişi kendisinin ders halkasına katılmıştır. Böylelikle Zebîd'te Arap dili konusunda önemli bir şahsiyet haline gelir.⁴⁷⁰ Arap dili,⁴⁷¹ fıkıh⁴⁷² ve astronomi⁴⁷³ gibi ilim dallarında geniş bir bilgiye sahiptir.

⁴⁶⁵ es-Suyutî, *Buğyet'ul...*, II, 107; Kâtip Çelebi, II, 299; ez-Ziriklî, III-IV, 181.

⁴⁶⁶ el-Bağdâdî, I, 616.

⁴⁶⁷ es-Suyutî, *Buğyetu'l...*, II, 107; Kâtip Çelebi, II, 299; ez-Ziriklî, III-IV, 181.

⁴⁶⁸ es-Sehâvî, IV, 325.

⁴⁶⁹ İbnu'l-İmâd, IX, 32; es-Sehâvî, IV, 325.

⁴⁷⁰ es-Sehâvî, IV, 325.

⁴⁷¹ ez-Ziriklî, III-IV, 181; es-Suyutî, *Buğyetu'l...*, II, 107; es-Sehâvî, IV, 325; Kâtip Çelebi, II, 299.

⁴⁷² el-Askalânî, *a.g.e.*, s. 168.

⁴⁷³ el-Askalânî, *a.g.e.*, s. 168.

Halife Eşref'in⁴⁷⁴ kendisinden bazı eserlerini bizzat ders olarak okuyup kendisine ikramda bulunduğu ve yine Halife Eşref'in oğlu en-Nâsır'ın da kendisinden Hazrecî'nin Yemen'in tarihi ile ilgili kaleme aldığı tercüme eserleri okuduğu rivayet edilir.⁴⁷⁵

1.4.2. Hocaları

Abdullatîf ez-Zebîdî pek çok hocadan ders almıştır. ez-Zebîdî'nin ilmî ve fikrî şahsiyetinin oluşmasında önemli bir paya sahip olan hocaları şu şekilde sıralanabilir:

1.4.2.1. Fıkıh Hocaları

1. Alî b. Osmân el-Mutatabbib.⁴⁷⁶
2. Osmân b. Ebi'l-Kâsım el-Karînî.⁴⁷⁷
3. Ebû Yezîd Muhammed b. Abdirrahmân es-Sirâc.⁴⁷⁸

1.4.2.2. Hadîs ve Tefsîr Hocaları

1. Alî b. Ebî Bekr b. Şeddâd.⁴⁷⁹
2. İbn Hacer el-Askalanî.⁴⁸⁰

1.4.2.3. Nahiv Hocaları

1. Şihâb Ahmed b. Osmân b. Besîs.⁴⁸¹
2. Muhammed b. Ebî Bekr er-Rûkî.⁴⁸²

⁴⁷⁴ el-Melikü'l-Eşref er-Resûlî (v. 696/1296). Çok yönlü bir âlim olan Resuli hükümdarıdır. İlmî çalışmalarını sultanlığı sırasında da sürdürmüştür. Takdirle anılan bir âlim olarak temayüz etmiştir. Hükümdarlığından çok ilmî şahsiyetiyle tarihe geçen el-Melikü'l-Eşref ilgilendiği her ilim dalında eser verecek kadar derin bir bilgiye sahip olmuştur. Bkz. Şentürk, Recep, "el-Melikü'l-Eşref er-Resûlî", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 67, 68.

⁴⁷⁵ es-Sehâvî, IV, 325.

⁴⁷⁶ es-Sehâvî, IV, 325.

⁴⁷⁷ es-Sehâvî, IV, 325.

⁴⁷⁸ es-Sehâvî, IV, 325.

⁴⁷⁹ es-Sehâvî, IV, 325.

⁴⁸⁰ İbnu'l-İmâd, IX, 32; es-Sehâvî, IV, 325.

⁴⁸¹ es-Sehâvî, IV, 325.

⁴⁸² es-Sehâvî, IV, 325.

1.4.3. Eserleri

ez-Zebîdî'nin kaynaklarda adları geçen başlıca eserleri şunlardır:

1. *Şerhu'l-mulha*⁴⁸³
2. *Nazmu mukaddimeti İbn Bâbişâz.*⁴⁸⁴ (1000 beyitten oluşmuştur)
3. *Nazmu muhtasari'l-Hasan b. Ebî 'Abbâd*⁴⁸⁵
4. *el-İ'lâm bi mevâdi 'i'l-lâm*⁴⁸⁶
5. *Mukaddime fi 'ilmi'n-nahv*⁴⁸⁷

Bize intikal eden en önemli eseri çalışmamızın konusuna kaynaklık eden *İ'tilâfu'n-nusra fi'htilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra* isimli eseridir.

1.4.4. Mezhebi

ez-Zebîdî'nin amelî/fikhî mezhep olarak Hanefî mezhebine mensup bir dil âlimi olduğu kaynaklarda yer alır.⁴⁸⁸

⁴⁸³ Kehhâle, V-VI, 8; Kâtip Çelebi, II, 299; es-Suyûtî, *Buğyetu'l...*, II, 107; el-Bağdâdî, I, 616; ez-Ziriklî, III-IV, 181.

⁴⁸⁴ Çelebi, II, 299; Kehhâle, V-VI, 8; İbnu'l-İmâd, IX, 32; es-Suyûtî, *Buğyetu'l...*, II, 107; el-Bağdâdî, I, 616; ez-Ziriklî, III-IV, 181.

⁴⁸⁵ Kâtip Çelebi, II, 299; Kehhâle, V-VI, 8; el-Bağdâdî, I, 616.

⁴⁸⁶ Kehhâle, V-VI, 8; Kâtip Çelebi, II, 299.

⁴⁸⁷ es-Suyûtî, *Buğyetu'l...*, II, 107; ez-Ziriklî, III-IV, 181.

⁴⁸⁸ el-Askalânî, *a.g.e.*, s. 168; İbnu'l-İmâd, IX, 32.

2. ABDULLATÎF EZ-ZEBÎDÎ'NİN *İ'TİLÂFU'N-NUSRA* ADLI ESERİ

Bu başlık altında eserin adı, baskısı, yazmaları, muhtevası, müellife âidiyeti ve eserde takip edilen metot hakkında bilgilere yer verilip eser dilbilimsel açıdan incelenecektir.

2.1. Eserin Adı

Eserin tam adı *İ'tilâfu'n-nusra fi ihtilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra*'dır. Eserin mukaddime kısmında bu ismin bizzat müellif tarafından konulduğu ifade edilmiştir.⁴⁸⁹

2.2. Eserin Baskısı

Muhakkikin mukaddimesiyle birlikte 200 sayfadan ibaret olan eser Dr. Târik el-Cenâbî'nin tahkikiyle hicrî 1407/1987 yılında Beyrût'ta basılmıştır.

2.3. Eserin Yazmaları

Abdullatîf ez-Zebîdî'nin bu eserini tahkik ederek ilim dünyasına kazandıran muhakkik, yaptığı araştırma sonucunda eserin tek bir nüshasının İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehîd Alî Paşa bölümünde 2348 rakamıyla muhafaza edildiğini mukaddimesinde ifade etmiştir.⁴⁹⁰

2.4. Eserin Abdullatîf ez-Zebîdî'ye Âidiyeti

Eser incelenirken karşılaşılan hususlardan biri eserin âidiyeti konusudur. Bu başlık altında eserin âidiyeti konusunda öne sürülen görüşlere ve muhakkikin bu konu hakkındaki tespitlerine yer verilecektir.

⁴⁸⁹ Abdullatîf ez-Zebîdî, *İ'tilâfu'n-nusra fi ihtilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra*, Beyrût, 1987, s. 25.

⁴⁹⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, mukaddime, s. 6.

Eserin mukaddimesinde ve aynı şekilde sonunda âidiyeti ile ilgili herhangi bir bilgilerin mevcut olmayışı eserin âidiyet problemini gündeme getirmiştir. Bu konu muhakkik Dr. Târik el-Cenâbî tarafından mukaddimedede ele alınmıştır. Muhakkik burada bazı çıkarımlarda bulunarak eserin Abdullatîf ez-Zebîdî'ye nisbetinin kuvvetle muhtemel olduğunu ifade etmiştir.

Eserin âidiyeti ile ilgili iki ihtimal ifade edilmiştir. Eser, Abdullatîf ez-Zebîdî'ye nisbet edildiği gibi Abdullatîf ez-Zebîdî'nin oğlu Ahmed b. Abdullatîf eş-Şercî'ye de nisbet edilmiştir.

Muhakkik Dr. Târik el-Cenâbî, eserin Abdullatîf ez-Zebîdî'ye âidiyetini güçlendiren hususlarla ilgili şu ifadelere yer vermiştir:

a. Biyografik eserlerde Abdullatîf ez-Zebîdî'ye oğlundan daha çok yer verilmiş olması,

b. Halife Eşref'in Abdullatîf ez-Zebîdî'ye olan yakınlığı,

c. Eserin hicrî 800/1397 yılında telif edilmiş olması; zira, bu yılda Abdullatîf ez-Zebîdî'nin oğlu 28 yaşının üzerinde olamaz. Bu yaş eser telif etme bakımından uygun değildir. Abdullatîf ez-Zebîdî ise bu tarihte olgunluk ve eser telif etme yaşı olan 53 yaşındadır.

d. Dr. Abdurrahmân el-'Useymîn'in kaleme aldığı risalesinde eserin Abdullatîf ez-Zebîdî'ye ait olduğuna dair kanaat belirten ifadelere yer vermiş olması. Nitekim Dr. Abdurrahmân el-'Useymîn risalesinde Türkiye, İtalya, Almanya, Fransa ve Amerika'da mevcut olan kütüphanelerde hicri 8 ve 9. asra ait Yemen eserlerini araştırdığını, Türkiye, Bulgaristan ve Yemen'de müellifin bazı eserlerine rastladığını ve yaptığı araştırmanın neticesinde eserin Abdullatîf ez-Zebîdî'ye ait olduğuna kanaat getirdiğini söylemiştir.⁴⁹¹ Ayrıca Dr. Ahmet Suphî Furat da eserin Abdullatîf ez-Zebîdî'ye aidiyetini kuvvetli bir ihtimal olarak görür.⁴⁹² Muhakkik bu gerekçelerden hareketle eserin Abdullatîf ez-Zebîdî'nin oğlu olan Ahmed b. Abdullatîf eş-Şercî'ye aidiyetini zayıf bir ihtimal olarak görmüştür.

⁴⁹¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, mukaddime, s. 10.

⁴⁹² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, mukaddime, s. 8, 9.

2.5. Eserin Muhtevası

Eser isminden de anlaşılacağı üzere Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki ihtilâflı meseleleri ele alır. İhtilâflı meseleler isim, fiil ve harf olmak üzere üç ana fasılda/bölümde ele alınmıştır. Müellif mukaddimedede de ifade ettiği gibi iki ekol arasındaki ihtilâfların hepsine yer vermemiş sadece nahiv, sarf ve hat konusundaki ihtilâflı meseleleri ele almış böylelikle eserin hacmini büyütmemiştir.

Eser söz konusu iki ekol arasındaki ihtilâflı meseleleri ele aldığından dolayı nahiv ilminde yazılan hilâf türü eserler sınıfında yer alır. İki ekol arasındaki ihtilâflı görüşleri günümüze taşıyan hilâfiyata dair yazılan eserlerin en özlü ve sistematik olanıdır.

2.6. Eserin Yazılış Amacı

Bilindiği gibi her kitabın bir yazılış gayesi vardır. Bu gaye çoğu kez müellif tarafından eserin mukaddime/dibâce/giriş bölümünde açıklanır. ez-Zebîdî de mukaddime bölümünde eseri telif etme maksadının hilâfiyat alanında bir eser ortaya koymak olduğunu şu şekilde ifade eder:

“Hanefiler ve Şafîler arasındaki ihtilâflı konuları kaleme alan eserlerin bir benzerini (nahiv ilminde) ortaya koymak istedim. Bu eserimde, Basra dil ekolünü temsil eden Sîbeveyh ve tâbileri ile Kûfe dil ekolünü temsil eden Kisâî ve tâbileri arasında vuku bulan ihtilâflı meseleleri ele aldım. Ancak iki ekol arasındaki bütün ihtilâflı meseleleri eserime almadım. Nahiv, sarf ve hat ilimlerinde her iki ekol arasında ihtilâf konusu olan meseleleri zikretmekle yetindim. Eserimi oluştururken ihtisâr/kısaltma yolunu tercih ettim ve eserimi *İ'tilâfu'n-nusra fî ihtilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra* diye isimlendirdim. İhtilâf konusu olan meseleleri kelimenin kısımları olan isim, fiil ve harf olmak üzere üç ana fasılda/bölümde ele aldım.”⁴⁹³

⁴⁹³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 24, 25.

2.7. Abdullatîf ez-Zebîdî'nin Eserinde Takip Ettiği Metot

ez-Zebîdî'nin eserinde izlemiş olduğu metot şu şekilde özetlenebilir:

2.7.1. Mukaddimeye Yer Vermesi

Müellif eserine bir mukaddime ile başlar. Mukaddimede Allah'a hamd edip Peygamberine, âline/ailesine ve ashabına salât ettikten sonra eseri telif etmedeki amacını ve eserin fasıllarını (bölümlerini) kısaca açıklar.

2.7.2. Basra ve Kûfe Dil Ekollerinin Görüşlerine Yer Vermesi

Müellif Basra ve Kûfe dil ekolü arasındaki ihtilâflı meseleleri nahiv kitapları sistematîği çerçevesinde ele alır. Bütün nahiv kitapları kelimenin kısımları ile başlar. Müellif de bu klasik usûle riayet ederek ihtilâflı meseleleri isim, fiil ve harf olmak üzere üç ana fasılda (bölümde) ele alarak toplamda 224 ihtilâflı meseleye değinir.

Eserin birinci faslı "isim" konusundaki ihtilâflı meseleler hakkındadır. Müellif **الفصل الأول فصل الاسم** "Birinci fasıl/bölüm isim hakkında(dır)", ana başlığı altında **وفيه مسائل** başlığını açarak **الأولى** "Birinci (mesele)", **الثاني** "İkinci (mesele)..." şeklinde "isim" konusunda Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında vuku bulan 133 ihtilâflı meseleyi delilleriyle birlikte açıklar. Müellif bu bölümde şu ihtilâflı meseleleri ele alır:

1. İsmın iştikâkının mahiyeti.
2. Mu'tel olan esmâi sittenin i'râbının ne olduğu.
3. Tesniye ve cemi'de i'râb alametlerinin ne olduğu.
4. Sonunda te'nîs alameti olan ismin çoğulunun ne şekilde geldiği.
5. Mubtedâ ve haberin merfû oluşu.

6. Haberin câmid bir isim olduğu durumda mubtedâya râci bir zamîr taşıyıp taşımadığı.
7. Sıfat sahibinden başkasına câri olduğu durumda zamîrin ibrâz edilip edilmeyeceği.
8. Haberin mubtedâ üzerine takdiminin caiz olup olmadığı.
9. Mef'ûl de nasb ameli işleyen 'âmilin ne olduğu.
10. İğrâ/teşvik anlamını ifade eden kelimelerin ma'mûllerinin takdim edilmesinin caiz olup olmadığı.
11. Mansûb olan zarfın 'âmilinin ne olduğu.
12. Mansûb olan mef'ûlu ma'ahın 'âmilinin ne olduğu.
13. Hâlin kendisinde amel eden fiil üzerine takdiminin caiz olup olmadığı.
14. Sıfat olan kelimenin mansûb veya merfû okunuşu.
15. Temyîzin kendi 'âmili üzerine takdim edilmesinin caiz olup olmadığı.
16. “غير” sözcüğünün mebnî oluşu.
17. “سواء” sözcüğünün zarf anlamını ifade edip etmediği.
18. “كم” sözcüğünün mürekkep (birleşik) veya müfred (tek kelime) mi olduğu.
19. “كم” edatının çokluk anlamını ifade etmesi durumunda kendisinden sonra gelen sözcüğün mecrûr veya mansûb okunuşunun caiz olup olmadığı.
20. Kûsurât anlamını ifade eden kelimelerin “عشر” sözcüğüne izâfet edilmelerinin caiz olup olmadığı.
21. “الخمسة العشر درهماً” ifadesinin caiz olup olmadığı.
22. Temyîzin ma'rife veya nekra olarak gelmesinin caiz olup olmadığı.

23. “ثلاثة عشر” ifadesi yerine “ثالث عشر” ifadesini kullanmanın caiz olup olmadığı.
24. Ma‘rife/belirli ve müfred/tekil olan munâdânın mu‘rab veya mebnî mi olduğu.
25. Başında “ال” takısı olan ismin “يا” nidâ harfî ile munâdâ yapılmasının caiz olup olmadığı.
26. “اللهم” sözcüğündeki “م” harfinin nidâ harfinden bedel olup olmadığı.
27. İsim muzâf/tamlanan olması durumunda kendisinde terhîmin/kısaltmanın caiz olup olmadığı.
28. Üç harfli isimlerde terhîmin caiz olup olmadığı.
29. Sondan bir önceki harfin sakin olduğu isimde terhîmin ne şekilde geldiği.
30. İsm-i mevsûl ve nekra bir ismin mendûb yapılmasının caiz olup olmadığı.
31. Sıfat anlamını ifade eden sözcüğün başına nudbe alametinin getirilmesinin caiz olup olmadığı.
32. Müfred nekra ismin mu‘rab veya mebnî mi olduğu.
33. Kasem/yemin anlamını ifade eden “أَيْمُنْ” sözcüğünün çoğulunun ne şekilde geldiği.
34. Muzâf ve muzâfun ileyh arasına başka sözcüklerin girmesinin caiz olup olmadığı.
35. Müterâdif/eş anlamlı sözcükler arasında izâfetin caiz olup olmadığı.
36. “كلا” ve “كلتا” sözcüklerinin lafız veya anlam itibariyle musennâ (ikil) olup olmadıkları
37. İsm-in muhâtab veya mütekellim zamîrden bedel olarak gelmesinin caiz olup olmadığı.

38. İsm-i işaretin “يا” nidâ harfinin dışındaki başka bir harf ile nidâ edilmesinin caiz olup olmadığı.

39. İsmu'l-cinsin (teklik ismin) başında gelen “يا” nidâ harfinin düşürülmesinin caiz olup olmadığı.

40. Müfred (tekil) ismin munâdâ olduğu durumdaki harekesi.

41. “يا زيد الفاضل” ve benzeri örneklerde müfred munâdâ ismin ne şekilde okunduğu.

42. Şiir zaruretinden dolayı bir sözcüğün gayr-ı munsarif oluşunun caiz olup olmadığı.

43. “لو” edatının şart anlamını ifade etmesi durumunda kendisinden sonra gelen ismin mubtedâ veya fâil mi olduğu.

44. “حمراء” ve benzeri sözcüklerin yazılışlarının ne şekilde olduğu.

45. Tâbi‘în ma‘ûlunun matbû‘ üzerine takdiminin caiz olup olmadığı.

46. “رَأَيْتَكَ إِيَّاكَ” örneğinde geçen “إِيَّاكَ” munfasıl (ayrı) mansûb zamîrin bedel veya te’kîd mi olduğu.

47. “ذا” işaret zamirindeki “ا” harfinin zâid veya ‘ivaz/bedel mi olduğu.

48. Mahdûd/sınırlı anlamını ifade eden nekra bir kelimenin bir başka nekra kelimeye te’kîd olarak gelmesinin caiz olup olmadığı.

49. Mecrûr zamîr üzerine ‘âtîf yapılmasının caiz olup olmadığı.

50. Te’kîd yapılmaksızın merfû muttasıl zamîr üzerine ‘âtîf yapılmasının caiz olup olmadığı.

51. “أفعل منك” mürekkep sözcüğün şiir zaruretinden dolayı munsarif olmasının caiz olup olmadığı.

52. “آلآن” sözcüğünün aslının ne olduğu.
53. “ذا” ve “الذي” sözcüklerinde hangi harflerin zâid olduğu.
54. “هو” ve “هي” zamîrlerinin asıllarının ne olduğu.
55. “لولا” , “لولاك” ve “لولاه” sözcüklerindeki zamîrlerin i‘râbı.
56. Zünbûriyye mes‘elesı.
57. Mubtedâ ve haber arasında zikredilen munfasıl (ayrı) zamîrin i‘râbta mahallinin olup olmadığı.
58. “أى” sözcüğünün mu‘rab veya mebnî mi olduğu.
59. İsm-i işaretin ifade ettiği anlam.
60. Başında “ال” takısı olan ismin “الذي” gibi ism-i mevsûl olup olmadığı.
61. Ma‘rifelik yönünden ism-i işaretin önceliği.
62. “حائض Hayız gören (kadın)”, “طالق Boşanmış (kadın)”, “طامث Adet gören (kadın)”, “حامل Hamile (kadın)” gibi dişi şahıslar için kullanılan sözcüklerin te’nîs alametini almayışlarının nedeni.
63. Maksûr ismin musennâ (ikil) olması durumunda kısaltılmasının caiz olup olmadığı.
64. Şiir zaruretinden dolayı maksûr isimde uzatmanın caiz olup olmadığı.
65. “⁴⁹⁴ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ” ayetinde geçen müstesnânın ‘atfu beyân veya bedel mi olduğu.

⁴⁹⁴ Nisâ, 4/66, “Eğer biz onlara, “Hayatlarınızı feda edin veya yurtlarınızdan çıkın” diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç bunu yapmazlardı.”

66. Mu‘rab bir fiile veya isim cümlesine izâfet edilen zaman zarfının mu‘rab veya mebnî mi olduğu.

67. “كلا” ve “كلتا” sözcüklerinin nekra bir kelimeye izâfet edilmelerinin caiz olup olmadığı.

68. “لَدُنْ” sözcüğünden sonra zikredilen “غُدوة” sözcüğünün ‘âmilinin ne olduğu.

69. İsm-i masdarın ‘âmil olmasının caiz olup olmadığı.

70. Ta‘accub/şaşma anlamını ifade eden mâ-i ta‘accubiyyenin i‘râbı.

71. “رجلٌ عدلٌ” ve “رجلٌ رضى” örneklerinde sıfat konumunda olan masdar sözcüklerinin ifade ettikleri anlam.

72. “كلا” ve “كلتا” sözcüklerinden sonra te’kîd yapılmasının caiz olup olmadığı.

73. “حتى” sözcüğü ile ‘âtıf yapılmasının caiz olup olmadığı.

74. “أو” ‘âtıf harfinin ifade ettiği anlam.

75. “غلامٌ هنديٌّ ضارِبُهُ هِي” ve “غلامٌ زيدٌ ضارِبُهُ هُو” örneklerinde zamîrin ibrâz edilip edilmeyeceği.

76. “كل رجلٍ و ضيعته” ve benzeri örneklerde haber takdir edilip edilmeyeceği.

77. Maksûru ‘aleyh olan mef‘ûlun fâil üzerine takdiminin caiz olup olmadığı.

78. Mef‘ûlun bih sarîh cümle içerisinde zikredildiği halde mef‘ûlun bih sarîh dışındaki sözcüklerin fâilin yerine geçmesinin caiz olup olmadığı.

79. “أقائم الزيدان” ve benzeri örneklerde nefy/olumsuz veya istifhâm/soru edatlarının zikredilip zikredilmeyeceği.

80. “إنَّهَا زيدٌ ضارِبُهُ” örneğindeki zamîr-i-şa’nın durumu.

81. İsm-i işâretin musennâ olması durumunda “ن” harfinin i‘râb bakımından konumu.
82. “ذَا” işâret isminin hangi durumlarda mevsûl anlamını ifade ettiği.
83. Teshîl/telyîn/beyne beyne hemzesinin sakin veya harekeli mi olduğu.
84. “رَأَيْتُ الْبَكْرَ” örneğinde fetha ile vakfedilmesinin caiz olup olmadığı.
85. Vasıl hemzesinin harekesini kendisinden önceki sakin harfe verilmesinin caiz olup olmadığı.
86. “دَمَكَمَكْ” ve “صَمَحَمَحْ” gibi isimlerin hangi vezin üzere oldukları.
87. Rubâi ve üç harf üzere ziyâdeli isimler.
88. “مَيْتٌ” ve “سَيِّدٌ” sözcüklerinin vezinlerinin ne olduğu.
89. “خَطَابَا” sözcüğünün vezninin ne olduğu.
90. “إِنْسَانٌ” sözcüğünün vezninin ne olduğu.
91. “أَشْيَاءٌ” sözcüğünün vezninin ne olduğu.
92. İsm-i failin amel etmesinin şartları.
93. “أَوَّلٌ” sözcüğünün ifade ettiği anlam ve vezninin ne olduğu.
94. “وَإِتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا”⁴⁹⁵ ayetindeki câr ve mecrûrun durumu.
95. “الرَّئِبَاتُ” ve “المَسْلِمَاتُ” gibi cem-i müennes sâlim (kurallı dişil çoğul) olan sözcüklerin i‘râb bakımından konumları.

⁴⁹⁵ Bakara, 2/48. “Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez.”

96. Mubtedâya haber olan zaman ve mekân zarfının ‘âmilinin ne olduğu.

97. Gayr-ı munsarîf ve ‘acem olan (yabancı dilden Arap diline giren) isimlerin çoğullarının ne şekilde geldiği.

98. Üçten ona kadar olan sayı isimlerinin müzekkerlerinde “ة” harfinin bulunmasının nedeni.

99. Sonuna “ا” ve “ت” harfleri getirilmek suretiyle çoğul yapılan sözcüklerin ifade ettikleri anlam.

100. “الرَّضَاعَةُ” sözcüğündeki “ر” harfinin okunuş şekli.

101. İkinci veya üçüncü harfi boğaz harfi (harf-i halk) olan isimlerdeki ‘aynel fiilin harekeli ya da sakin mi olduğu.

102. “فِي الدَّارِ زَيْدٌ” örneğinde geçen zarf sözcüğünün ‘âmilinin ne olduğu.

103. “الرَّبَّاءُ” sözcüğünün yazılış şekli.

104. “الشَّيْطَانُ” sözcüğünün anlamı ve vezninin ne olduğu.

105. “قِيَمٌ” sözcüğünün ifade ettiği anlam.

106. “فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةٌ”⁴⁹⁷, “وَهَذَا بَعْلي شَيْخًا”⁴⁹⁶, “وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا”⁴⁹⁸ ayetlerinde hakiki (gerçek) sıfat olarak zikredilen sözcüklerin i‘râb bakımından konumları.

107. “يحي” sözcüğünün çoğulunun ne şekilde geldiği.

⁴⁹⁶ En’am, 6/126. “Bu (din), rabbinin dosdoğru yoludur.”

⁴⁹⁷ Hûd, 11/72. “Aman yâ rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım?”

⁴⁹⁸ Neml, 27/52. “İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri!”

108. “تَوَابًا” ve “نُزُلًا”⁴⁹⁹ ayetlerinde geçen “تَوَابًا” ve “نُزُلًا”⁵⁰⁰ ayetlerinde geçen “نُزُلًا” ve “تَوَابًا” sözcüklerinin i‘râb bakımından konumları.

109. “صَدَّ” fiilinin masdarının ne şekilde geldiği.

110. “رَفِيقًا”⁵⁰¹ ayetinde geçen “رَفِيقًا” sözcüğünün i‘râb bakımından konumu.

111. “فَتَنَيْنَ”⁵⁰² ayetinde geçen “فَتَنَيْنَ” sözcüğünün i‘râb bakımından konumu.

112. İsmu’l-fâilin amel etmesinin şartları.

113. “كَذَا” sözcüğünden sonra zikredilen temyîzin okunuş şekli.

114. “وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ”⁵⁰³ ayetinde zikredilen istifhâm cümlesinin i‘râb bakımından konumu.

115. “لَيَسْجُنَنَّهٗ”⁵⁰⁴ ayetinde geçen “لَيَسْجُنَنَّهٗ” cümlesinin i‘râb bakımından konumu.

116. “يَا بُنَيَّ ارْكَب مَعَنَا”⁵⁰⁵ ayetinde zikredilen “يَا بُنَيَّ ارْكَب مَعَنَا” cümlesinin ‘âmilinin ne olduğu.

⁴⁹⁹ Al-i imran, 3/198. “Fakat rablerine karşı gelmekten sakınanlara, Allah katından bir ikram olarak altından ırmaklar akan cennetler vardır.”

⁵⁰⁰ Al-i imran, 3/195. “Andolsun ki, Allah katından bir mükâfat olarak onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım.”

⁵⁰¹ en-Nisâ, 4/69. “Kim Allah’a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salih kişilerle beraberdirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır.”

⁵⁰² en-Nisâ, 4/88. “Size ne oluyor da münafıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz?”

⁵⁰³ Enbiya, 21/3. “O zalimler, “Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir?”

⁵⁰⁴ Yûsuf, 12/35.

⁵⁰⁵ Hûd, 11/42. “Nuh, uzak duran oğluna, “Haydi yavrum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle beraber olma!” diye seslendi.”

117. “أفانم أنت” örneğinde geçen merfû munfasıl (ayrı) zamîrin fâil veya mubtedâ oluşunun caiz olup olmadığı.
118. Ma‘rife/belirli ve nekra/belirsiz olan sözcüklerin ‘atfu’l-beyân olarak gelmelerinin caiz olup olmadığı.
119. “سَكَرَانَ” sözcüğünün gayr-ı munsarif oluşunun sebebi.
120. “طُلُمَات” kelimesindeki ‘ayne’l-fiilin harekesinin ne olduğu.
121. Memdûd isim üzerine ne şekilde vakfedileceği.
122. Yapısında “يا” harfi bulunan isim, fiil ve harflerin yazılış şekilleri.
123. “إِيَّاكَ” sözcüğündeki zamîrin durumu.
124. “وَ الظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا”⁵⁰⁶ ayetinde geçen “وَ الظَّالِمِينَ” sözcüğünün ‘âmilinin ne olduğu.
125. Memdûd isimlerin hangi vezin üzere oldukları.
126. “يا ابن أمِّ” ve “يا ابن عمِّ” sözcüklerinin mürekkep (birleşik) bir kelime olup olmadıkları.
127. “ما زيدٌ منطلقاً” cümlesinde geçen “منطلقاً” sözcüğünün i‘râb bakımından konumu.
128. “الضيق” sözcüğündeki “ض” harfinin fethalı veya kesreli okunduğu durumlar.
129. “امرأةٌ”, “قائمةٌ” ve “قاعدةٌ” gibi isimlerde te’nîs alametinin ne olduğu.

⁵⁰⁶ İnsân, 76/31. “Zalimlere gelince (Allah) onlar için elem verici bir azab hazırlamıştır.”

130. “حُبْلَى” ve “سَكْرَى” gibi maksûr isimlerde te’nîs alametinin ne olduğu.

131. “فُعَلَل” vezninin rubâî isimlere özgü vezinlerden olup olmadığı.

132. “حَمْرَاءُ”, “بَيْضَاءُ”, “فُقَهَاءُ” ve “أَنْبِيَاءُ” gibi memdûd isimlerde te’nîs alametinin ne olduğu.

133. “مَسْئُولُ”, “مَشْتُومٌ” ve “الْمَرْءَةُ” gibi örneklerde geçen hemzenin yazılış ve okunuş şekli.

Eserin ikinci faslı “fiil” konusu hakkındadır. Müellif الفصل الثاني فصل الفعل “İkinci fasıl fiil hakkında(dır)”, ana başlığı altında “وفيه مسائل” başlığını açarak الأولى “Birinci (mesele)”, الثاني “İkinci (mesele)...” şeklinde “fiil” konusunda Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında vuku bulan 35 ihtilâflı meseleyi delilleriyle birlikte ele alır. Müellif bu bölümde şu ihtilâflı meselelere yer verir:

1. İsim ve fiilin iştikâkının mahiyeti.
2. زيداً cümlesindeki “زيداً” sözcüğünü nasbden ‘âmil.
3. Aralarında tenâzu‘ bulunan iki ‘âmilden hangisinin amel ettiği.
4. “نَعْمٌ” ve “بَيْسٌ” sözcüklerinin isim veya fiil mi oldukları.
5. Ta‘accub anlamını ifade eden “أفعل” sözcüğünün isim veya fiil mi olduğu.
6. Beyaz ve siyah renk anlamlarını ifade eden sözcüklerden ta‘accub sîgasının yapıp yapılmayacağı.
7. “كان” fiilinin haberinin ve “ظننت” fiilinin ikinci mef‘ûlunun mansûb oluşunun nedeni.

8. “ما زال” ve benzerlerinde haberin takdîm edilmesinin caiz olup olmadığı.
9. “ليس” nin haberinin takdim edilmesinin caiz olup olmadığı.
10. Mâzî fiilin hâl konumunda gelmesinin caiz olup olmadığı.
11. Mâzî fiilin mu‘rab veya mebnî mi olduğu.
12. Mâzî fiilin mu‘rab oluşunun sebebi.
13. “لا تأكل السمك وتشرب اللبن” ve benzeri örneklerde nasb amelini işleyen ‘âmilin ne olduğu.
14. Şart edatının cevabında cezm (sukûn) ameli işleyen ‘âmilin ne olduğu.
15. “إن زيد أتاني آتته” ve benzeri örneklerde şart edatından sonra gelen merfû ismin ‘âmilinin ne olduğu.
16. Şart edatının cevabında zikredilen merfû ve mansûb isimlerin takdimi.
17. Şart ve cezanın ma‘mûlunun şart edatı üzerine takdim edilmesinin caiz olup olmadığı.
18. Başında iki “ت” harfî bulunan muzâri‘ fiilden “ت” harflerinden birinin hazfedilmesi.
19. Muhaffef tekîd nûnunun musennâ (ikil) veya cem-i müennes (müennes çoğul) kipindeki muzâri‘ fiilin sonunda zikredilmesinin caiz olup olmadığı.
20. Vasıl hemzesinin harekesi.
21. “يعد” ve “يزن” gibi muzâri‘ fiillerde “و” harfinin hazfedilmesinin nedeni.
22. “كان” ve kardeşlerinde zarf veya câr mecrûr konumunda olmayan ma‘mûllerin ‘âmilden sonra gelmesinin caiz olup olmadığı.

23. “ظننت” fiilinin ma‘mûlünden ilğa edilmesinin caiz olup olmadığı.
24. “قول” maddesinin zan anlamını ifade etmesi durumunda muhatap zamîre isnad edilip edilmeyeceği.
25. “أعطيت” fiilinin mef‘ûllerinin ma‘rife veya nekra olarak gelmesi durumunda bunlardan hangisinin fâil yerine geçeceği.
26. Aralarında tenâzu‘ olan iki ‘âmilden hangisinin kendisinden sonra gelen ma‘mûlde amel edeceği.
27. “ذهبتُ الشام” gibi örneklerde “إلي” ve benzeri harf-i cerlerin hazfinin caiz olup olmadığı.
28. “مضى”, “رمى” ve “سعى” gibi fiillerin yazılış şekli (“yâ” ile mi ya da “elif” ile mi yazılacağı)
29. “يحب” ve benzeri fiillerde muzâra‘at harfinin kesreli okunmasının caiz olup olmadığı.
30. Nâkıs fiillerin meçhûl yapılmasının caiz olup olmadığı.
31. İsm-i mevsûlden sonra gelen şart ve ceza cümlelerinin i‘râb bakımından konumları.
32. ⁵⁰⁷تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ” ayetinde geçen “أَحْسَنَ” kelimesinin ifade ettiği anlam.
33. “يقرؤون” ve “يستنهضون” sözcüklerinin yazılış şekli.
34. “تسأل” ve benzeri fiillerde hemzenin yazılıp yazılmayacağı.

⁵⁰⁷ En’am, 6/154. “Sonra iyilik yapanlara nimeti tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidayet ve rahmete erdirmek için Musa’ya kitâbı (tevrati) verdik ki rablerinin huzuruna varacaklarına iman etsinler.”

35. Fiilin akabinde ‘cuhûd lâmi’ bulunması durumunda fiilin ma‘mûlunun takdîm edilmesinin caiz olup olmadığı.

Eserin üçüncü faslı ise “harf” konusundaki ihtilâflı meseleler hakkındadır. Müellif “ويشتمل على مسائل” “Üçüncü fasıl harf hakkında”, ana başlığı altında “الفصل الثالث فصل الحرف” başlığını açarak الأولى “Birinci (mesele)”, الثاني “İkinci (mesele)...” şeklinde “harf” konusunda Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında vuku bulan 56 ihtilâflı meseleyi delilleriyle birlikte ele alarak eserini nihayete erdirir. Müellif bu bölümde ise şu ihtilâflı meselelere değinir:

1. “إِنَّ” sözcüğündeki hemzenin fethalı okunmasının caiz olup olmadığı.
2. “ل” cer harfinin “في” cer harfinin anlamını ifade edip etmediği.
3. “مِنْ” cer harfinin zaman veya mekân anlamlarını ifade edip etmediği.
4. “زُبُّ” sözcüğünün isim veya harf mi olduğu.
5. “زُبُّ” sözcüğünün yerinde kullanılan “و” harfinin cer ameli işleyip işlemediği.
6. “مذ” ve “مذ” den sonra gelen ismin i‘râb bakımından konumu.
7. Kasem harfinin amel edip etmediği.
8. “لَزِيدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو” örneğinde mubtedânın başında zikredilen “ل” harfinin ibtidâ veya kasem lâmi mi olduğu.
9. “و” ‘âtf harfinin zâid olarak gelip gelmediği.

10. Yahut/veya/ya da/yoksa anlamına gelen “أو” ‘âtîf harfinin ve anlamına gelen “و” ‘atîf harfi ile aksine/bilakis anlamını ifade eden “بل” ‘âtîf harflerinin anlamında kullanılmasının caiz olup olmadığı.

11. Olumlu cümlelerde ancak anlamına gelen “لَكِنَّ” ‘âtîf edatı ile ‘âtîf yapılmasının caiz olup olmadığı.

12. Masdar anlamını ifade eden “أَنَّ” sözcüğünün hazfedilmesi durumunda yerine bedel gelmeden amel edip etmediği.

13. “كِي” edatının harf-i cer olarak kullanılmasının caiz olup olmadığı.

14. Ta‘lîl lâmından sonra gelen fiilin ‘âmilinin ne olduğu.

15. “كِي” ve “ل” edatlarından sonra “أَنَّ” harfinin izhâr edilmesinin caiz olup olmadığı.

16. “كَمَا” kelimesinin “كَيْمَا” anlamına gelmesi ve amel edip etmediği.

17. Cühûd/inkâr anlamını ifade eden “لَا” harfinin bizzat kendisinin fiilde amel edip etmediği.

18. “حَتَّى” kelimesinin muzâri‘ fiilde nasb ameli işleyip işlemediği.

19. Şayet/eğer anlamını ifade eden “إِنُّ” sözcüğünün “إِذُّ” sözcüğü anlamında kullanılması.

20. “مَا إِنْ زَيْدٌ قَائِمٌ” cümlesindeki “إِنْ” sözcüğünün ifade ettiği anlam.

21. Haberinde “ل” harfi bulunan “أَنَّ” sözcüğünün ifade ettiği anlam.

22. “كَيْفٌ” istifham harfinin-edatının cezm amelini işleyip işlemediği.

23. Gelecek zaman anlamını ifade eden “س” harfinin aslının “سوف” mi ya da müstakil bir kelime mi olduğu.

24. Yahut/veya/ya da/yoksa anlamını ifade eden “أم” ‘atıf harfinin-edatının “بل” veya “ء” ‘atıf harflerinin-edatlarının anlamını ifade edip etmediği.

25. Ma‘rifelik/belirlilik anlamını ifade eden “ال” takısının muzâfun ilehy olan zamîrin yerine gelmesinin caiz olup olmadığı. (مررت برجلٍ حَسَنِ الْوَجْهِ) örneğinde olduğu gibi)

26. İstiğâse lâminin aslının ne olduğu.

27. “لعل” sözcüğünün istifhâm/soru anlamını ifade edip etmediği.

28. “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” cümlesinin isim veya fiil cümlesi mi olduğu.

29. Cer harfinin “sıfat” veya “zarf” diye isimlendirilmesi.

30. “لَا”⁵⁰⁸ “غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ” ayetinde olumsuzluk anlamını ifade eden “لا”

harfinin zâid mi veya “غير” sözcüğünün anlamını mı ifade ettiği.

31. “ذلك” işaret ismindeki “ل” harfinin ziyâde edilmesinin nedeni.

32. Cinsini nefyeden “لا” edatının amel etmesinin nedeni.

33. “ليس” ye benzeyen “ما” nefy/olumsuzluk edatının haberinde zikredilen “ب” harfi cerin ifade ettiği anlam. (ما زيدٌ بمنطلقٍ) örneğinde olduğu gibi)

34. “ب” harf-i cerin ba‘ziyet/teb‘iz/parça anlamını ifade edip etmediği.

⁵⁰⁸ Fâtiha, 1/7. “O kendilerine nimet verdiğin mutlu kimselerin yoluna; o gazaba uğramışların ve o sapmışların yoluna değil.”

35. “إِنَّ” den önce zikredilen “ما” sözcüğünün zâid mi veya te’kîd/vurgu anlamını mı ifade ettiği.

36. “عَنْ” harf-i cerin ifade ettiği anlam.

37. “عَشْرَةَ إِلَّا سِتَّةً” ve benzer ifadeleri kullanmanın caiz olup olmadığı.

38. “إِلَّا” istisnâ edatının “لَكِنْ” veya “سَوْى” sözcüklerinin anlamlarını ifade edip etmediği.

39. “إِنْ قَامَ لَأَنَا” ve “إِنْ قَعَدَ لَزَيْدٌ” ifadelerini kullanmanın caiz olup olmadığı.

40. Şeddeli ve şeddesiz te’kîd nûnunun aslı.

41. Te’kîd nûnunun geliş amacı.

42. “لَوْلَا” sözcüğünden sonra gelen merfû ismin ‘âmilinin ne olduğu. (لَوْلَا زَيْدٌ لَفَعَلْتُ) örneğinde olduğu gibi)

43. “ما” hicâziyyenin tek başına haberde nasb ameli işleyip işlemediği.

44. “ما” olumsuzluk edatından sonra gelen haberin ma‘mûlunun takdîm edilip edilmeyeceği. (مَا طَعَامَكَ مَا زَيْدٌ أَكَلًا) örneğinde olduğu gibi)

45. “مَا طَعَامَكَ أَكَلًا إِلَّا زَيْدٌ” ifadesinin caiz olup olmadığı.

46. “إِنَّ” ve benzerlerinden sonra gelen haberin merfû oluşu.

47. “إِنَّ” nin haberinin zikredilmeden önce ismi üzerine ‘âtîf yapılmasının caiz olup olmadığı.

48. Tahfîf edilmiş “إِنَّ” nin isimde amel edip etmediği. (إِنَّ زَيْدٌ قَائِمٌ örneğinde olduğu gibi)

49. “لَكِنَّ” nin haberinde ibtidâ lâminin zikredilmesinin caiz olup olmadığı.

50. “لَعَلَّ” sözcüğündeki birinci “ل” harfinin aslî bir harf veya zâid mi olduğu.

51. “إِلَّا” istisnâ edatının mustesnâda bizatihi amel edip etmediği.

52. “إِلَّا” istisnâ edatının “و” harfinin anlamını ifade edip etmediği.

53. “إِلَّا” istisnâ edatının cümlede başında zikredilmesinin caiz olup olmadığı. (إِلَّا زَيْدٌ طَعَامَكَ مَا أَكَلَ زَيْدٌ örneğinde olduğu gibi)

54. Mensûb “yâ” sının (bir şeye mensûb olmak anlamını ifade eden “yâ” nın) i‘râbta mahallinin olup olmadığı.

55. Şeddesiz tekîd nûnunun yazılışı.

56. “حَاشَا” sözcüğünün fiil veya harf mi olduğu.

Müellif Basra ekolü mensuplarına “البصريون”, Kûfe ekolü mensuplarına ise “الكوفيون” ibaresiyle referansta bulunmuştur. Basra ve Kûfe dil ekollerinin görüşlerine yer verirken “يجوز”, “أجاز الكوفيون”, “مذهب البصريين”, “مذهب الكوفيين”, “قال البصريون قال الكوفيون”⁵⁰⁹, “عند البصريين”⁵¹³ şeklinde ifadeler kullanmıştır.

⁵⁰⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 30.

⁵¹⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 30.

⁵¹¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 92.

⁵¹² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 98.

⁵¹³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 100.

2.7.3. Görüşler Arasında Tercih ve Değerlendirmede Bulunması

Müellif eserinde ihtilâflı meseleleri ele alırken sadece nakil ve derleme açısından bir usûl takip etmez aynı zamanda tahlil ve tercihlerle zenginleştirir. İki ekolün görüşlerini kendi düşünce süzgecinden geçirerek bir değerlendirmeye tabi tutar.

Eserde genellikle önce Basra dil ekolünün görüşleri ve delilleri aktarılır. Ardından Kûfe dil ekolünün görüşleri ve gerekçelerine yer verilir. Müellifin ekseriyetle Basra dil ekolünün görüşlerini benimsiyor olmasının böyle bir yol izlenmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Nihayetinde ise müellif iki ekolün görüşleri arasında bir tercihte bulunarak konuyu neticeye bağlamaya çalışır.

Müellif mukayese/karşılaştırma ve tercih metodundan yararlanarak ihtilâflı meseleleri mukayeseli bir şekilde ele alır. Çok defa Basra dil ekolünün görüşlerini benimseyip savunmakla birlikte bazen Kûfe dil ekolünün görüşlerini tercih ettiği de olur. Kırk sekiz meselede ise sadece söz konusu iki ekolün görüşlerini ve delillerini ortaya koymakla yetinir, aralarında herhangi bir tercihte bulunmaz.

Müellif kendisinin tercih ettiği görüşleri ifade etmek için çoğunlukla şu kavramlardan yararlanır: “الأصح”⁵¹⁴, “الصحيح”⁵¹⁵, “المذهب”⁵¹⁶, “الأقرب”⁵¹⁷, “أرجح”⁵¹⁸, “أولى”⁵¹⁹. Kabul etmediği ya da kendince uygun görmediği görüşler için ise “مردود”⁵²⁰, “باطل”⁵²¹, “زعم”⁵²², “خطأ”⁵²³, “ضعيف”⁵²⁴, “قبيح”⁵²⁵ gibi ifadeler kullanır.

2.7.4. Farklı Görüşte olan Nahiv Âlimlerinin Görüşlerine Yer Vermesi

Müellif ihtilâflı meseleleri ele alırken farklı görüşte olan bazı nahiv âlimlerinin görüşlerine de yer verir. Örneğin ‘âtf harflerinden olan “و” harfinin zâid olarak gelmesinin

⁵¹⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 109.

⁵¹⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 145.

⁵¹⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 103.

⁵¹⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 99.

⁵¹⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 109.

⁵¹⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 107.

⁵²⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 37.

⁵²¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 36.

⁵²² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 157.

⁵²³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 72.

⁵²⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 73.

⁵²⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 74.

caiz olup olmadığı meselesini ele alınca Basra dil ekolü mensuplarından Ebu'l-Kâsım b. Berhân ve Ahfeş'in bu konuda Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih ettiklerini ifade eder.⁵²⁶

Yine fiil olan “ليس”nin haberinin takdim edilmesinin caiz olup olmadığı meselesini ele alınca Basra dil ekolü mensuplarından Muberrred'in bu konuda Kûfe dil ekolünün görüşünü benimsediğini aktarır.⁵²⁷

Müellifin görüşlerine yer verdiği nahiv âlimleri şunlardır: Sîbeveyh⁵²⁸, Ahfeş⁵²⁹, Sa'leb⁵³⁰, Mâzini⁵³¹, Muberrred⁵³², Ferrâ⁵³³, Kisâi⁵³⁴, Fârisi⁵³⁵, Zemahşeri⁵³⁶, İbn Hişâm⁵³⁷, İbn Mâlik⁵³⁸, Ebû Hayyân⁵³⁹, Yûnus b. Habîb⁵⁴⁰, İbnu'l-Enbârî⁵⁴¹, Nahhâs⁵⁴², İbn Bâbişâz⁵⁴³, Ebû Ömer el-Cermî⁵⁴⁴ ve Ebu'l-Kâsım b. Berhân.⁵⁴⁵

2.7.5. Meseleleri İzah Ederken Anlaşılır Bir Dil Kullanması

Müellif ihtilâflı meseleleri ve delilleri teferruata girmeden, gereksiz ayrıntı ve tekrarlardan kaçarak yalın, sade ve anlaşılır bir üslûp ile sunar. Girift/karmaşık ve kapalı ifadeler eserde görülmez. Müellifin böyle bir yöntem takip etmesindeki temel amacın eserin kolayca okunmasını sağlamak olduğu düşünülmektedir.

⁵²⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 148.

⁵²⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 123.

⁵²⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 107, 131.

⁵²⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 36, 59, 66, 124, 163.

⁵³⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 35, 166.

⁵³¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 39.

⁵³² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 39.

⁵³³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 45, 146, 167.

⁵³⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 48, 154.

⁵³⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 59, 161.

⁵³⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 59, 60, 165, 158, 159.

⁵³⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 60.

⁵³⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 60.

⁵³⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 60.

⁵⁴⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 131.

⁵⁴¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 151, 165, 170.

⁵⁴² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 159.

⁵⁴³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s.169.

⁵⁴⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s.127.

⁵⁴⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 59.

2.7.6. Okuyucuyu Düşünceye Sevketmesi

Müellif ihtilâflı meseleleri ele alırken iki görüş arasında bir tercihte bulunduktan sonra şu ifadelerle okuyucunun dikkatini çekmeye çalışır:

“واتبعه”⁵⁴⁸, “فاعرف هذا وتجنَّب ما سواه تصب”⁵⁴⁷, “مجردُ دعوى من غير دليل”⁵⁴⁶

2.7.7. Şevâhidlerden Yararlanması

İstişhâd ihtiyacı, fetihler sonucunda Arapların Arap olmayan unsurlarla karışarak dillerinin bozulması tehlikesi karşısında ortaya çıkan bir husustur.⁵⁴⁹ Müellif iki ekolün görüşlerini delillendirirken daha çok ayetler ve şiirler ile istişhâdda bulunur, hadîsleri ise çok az yerde şevâhid konumunda değerlendirir.

Eserde kendisiyle yapılan şevâhidler şu şekilde açıklanabilir:

2.7.7.1. Kur'an-ı Kerîm Ayetleri ile İstişhâd

Kur'ân en fasîh ve en belîğ söz kabul edildiğinden onun mütevâtir, şâz ve âhâd kıraâtleriyle istişhâd edilmiştir.⁵⁵⁰ Müellif de Basra ve Kûfe ekolünün bazı görüşlerini Kur'an ayetleri ile temellendirmeye çalışır. “İsim” ile ilgili ihtilâflı meseleleri ele aldığı birinci bölümde 51, “fiil” ile ilgili ihtilâflı meseleleri ele aldığı ikinci bölümde 13 ve “harf” ilgili ihtilâflı meseleleri ele aldığı üçüncü bölümde ise 31 olmak üzere toplamda 95 ayet ile istişhâdda bulunur.

Ayetleri istişhâd olarak getirirken şâz kıraâtlere itibar etmez tekdüze bir ifade kullanmak yerine farklı ifade üslûplarını kullanmayı tercih eder. Çoğunlukla şu ifadelerden sonra ayetleri şevâhid konumunda değerlendirir:

“قراءة الجماعة”, “قراءة من قرأ”, “قول الله تعالى”, “قوله عز و جل”, “كقوله تعالى”, “قال الله تعالى”

“لقوله تعالى”, “مثل قوله تعالى”, “فى التنزيل نحو”, “قوله تعالى”.

⁵⁴⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 41.

⁵⁴⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 36.

⁵⁴⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 37.

⁵⁴⁹ Durmuş, İsmail, “İstişhâd”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 396-397.

⁵⁵⁰ Durmuş, “İstişhâd”, *DİA*, s. 396-397.

Müellifin Kur'an ayetleri ile yaptığı istişhâda bir örnek vermek gerekirse, 'atfu'l-beyânın ma'rife veya nekra olarak gelmesinin câiz olup olmadığı konusundaki ihtilâflı meseleyi ele alırken, Kûfe ekolünün Basra ekolünün hilâfına 'atfu'l-beyânın ma'rife veya nekra olarak gelmesini caiz gördükleri görüşünü naklettikten sonra Kûfe ekolü mensuplarının "أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ" ayetini⁵⁵¹ ("كَفَّارَةٌ" kelimesini tenvinli okuyan kırâate göre) görüşlerine delil olarak sunduklarını ifade eder.

2.7.7.2. Hadîs-î Şerîf ile İstişhâd

Kendisiyle istişhâd edilen kaynaklardan biri de bütün ihtilaflara rağmen hadîs-i şerîflerdir. İlk dönem nahiv âlimleri hadîslerle çok az ihticâc ederken⁵⁵² bir kısım âlimler de hadîs-i şerif ile istişhâdda bulunmayı caiz görmemiş ve bunu şu sebebe bağlamışlardır:

"Hadîslerin çoğu mana ile rivayet edilmiştir. Bu durumda hadîslerin lafızlarının Peygamberimize ait olduğu kabul edilemez. Dolayısıyla hadîsleri şâhid ve delil olarak kabul etmek bazı dil hatalarına sebep olabilir."⁵⁵³

Müellifin eserinde istişhâd olarak sadece üç yerde hadîse yer vermesi hadîs-i şerîf ile istişhâd konusundaki bu ihtilâftan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Müellif "وفي الحديث" ibaresinden sonra istişhâd olarak hadîs-i şerîfi zikretmiştir. Müellifin hadîs-i şerîfler ile yapmış olduğu istişhâda bir örnek vermek gerekirse, Kûfe dil ekolünün Basra dil ekolünün hilâfına şart anlamını ifade eden "نُ" sözcüğünün bazı durumlarda "ذ" sözcüğünün anlamını ifade ettiği görüşünü naklettikten sonra Kûfe dil ekolü mensuplarının "وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ" ⁵⁵⁴ "İnşallâh biz de size kavuşacağız" hadîsini bu konuda görüşlerine delil olarak sunduklarını ifade eder.

⁵⁵¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 101. Mâide, 5/95. "Yahut o kişi yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefarete öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun."

⁵⁵² Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, *Kitâbu'l-İktirâh fi 'ilmi usûli'n-nahvi*, (thk.: Ahmed Muhammed Kâsımî), Mektebetu Lisâni'l-'Arab, s. 52.

⁵⁵³ Suyûtî, *Kitâbu'l-İktirâh fi 'ilmi usûli'n-nahvi*, s. 53, 54, 55.

⁵⁵⁴ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâili'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, s. 154. Hadis için Bkz., Ebû Hüseyin Muslim b. Haccâc en-Nisâbûrî, *Sahîh-i Müslim Muhtasarı*, I, (Çev.: Abdullah Feyzî Kocaer), Konya, 2005, 467.

2.7.7.3. Şiir ile İstişhâd

Arap edebiyatında şairler istişhâd açısından Câhiliyye dönemi şairleri, muhadram şairler, İslâm'ın ilk döneminde yetişen şairler (mutekaddimûn) ve yeni şairler (muvelledûn) olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Edebî ilimlerden lügat, sarf ve nahivde ilk üç gruba dâhil olan şairlerin şiirleriyle istişhâd edilmiştir.⁵⁵⁵

Müellif eserinde Basra ve Kûfe dil ekolünün görüşlerini temellendirirken istişhâd olarak şiire de yer verir. Tespit edilebildiği kadarıyla müellif şiiri 96 yerde şevâhid konumunda değerlendirir. Müellifin istişhâd için getirdiği şiirlerin sadece 11 tanesinde şiirin kâili/söyleyeni belirtilir diğerlerinde ise şiirin kâili belirtilmeden şu ifadelerden sonra şiir zikredilir:

”من هذا قول“ , ”وقال الشاعر“ , ”كما قال الشاعر“ , ”في البيت“ , ”لقوله“ , ”كقوله“ , ”كما قال“
”ومثل قوله“ , ”وأنشدوا“ , ”و قال الشاعر“ , ”من هذا نحو قوله“ , ”بدليل قوله“.

Muhakkik ise kâilinin belirtilmediği şiirlerde şiirin nerede geçtiğini ve kimin tarafından söylendiğini açıklayarak bu eksikliği giderir.

Müellifin şiirler ile yapmış olduğu istişhâda bir örnek vermek gerekirse, aralarında tenâzu bulunan ‘âmillerden hangisinin amel edeceği konusundaki ihtilâflı meseleyi ele alırken Kûfe dil ekolü mensuplarına göre amel etme önceliğinin birinci fiile, Basra dil ekolü mensuplarına göre ise ikinci fiile ait olduğunu naklettikten sonra Kûfe dil ekolü mensuplarının şu şiiri görüşlerine delil olarak sunduklarını ifade eder:

فلو أن ما أسعى لأدنى معيشة ... كفاني ولم أطلب قليل من المال

“Şayet ben az bir geçimlik için çalışmış olsaydım bana az bir mal yeter idi/Ben ise bunu istemiyorum.”⁵⁵⁶

Kûfe dil ekolü mensuplarına göre bu şiirde birinci fiil olan “كفاني” amel etmiştir. Ekol mensuplarına göre ikinci fiil olan “لم أطلب” amel etmiş olsaydı “قليل” kelimesi merfû değil de mansûb olarak zikredilmesi gerekirdi ki bu şekilde rivayet eden kişi de yoktur.

⁵⁵⁵ Durmuş, İsmail, “İstişhâd”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 396-397.

⁵⁵⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 113.

2.7.7.4. Kalıplaşmış Arap Sözlere ile İstishâd

Müellif istishâd olarak çok az da olsa Araplar arasında yaygın olarak kullanılan kalıplaşmış sözlere de müracaat eder. Müellif “Arapların şu sözünde olduğu gibi”⁵⁵⁷ ifadesinden sonra kalıplaşmış Arap sözleri ile istishâdda bulunur.

Müellifin şiirle yaptığı istishâda örnek vermek gerekirse, müellif haberin takdîminin caiz olup olmadığı konusundaki ihtilâflı meseleyi ele alırken Basra dil ekolünün haberin takdîmini caiz gördüğü yönündeki görüşünü naklettikten sonra bunu desteklemek için Arapların kalıplaşmış şu sözlerini delil olarak getirir: *“Evinde hüküm verilir.”* *فِي بَيْتِهِ يُؤْتِي الْحُكْمُ*, *“Ölü, kefenlerine sarılır.”* *فِي أَكْفَانِهِ لُفَّ الْمَيْتُ*, *“Temîmliyim ben.”*⁵⁵⁸ *تَمِيمِيٌّ أَنَا*

2.7.8. Kendisinden Önce Telif Edilen Hilâf Kitaplarından Yararlanması

Müellifin kısmî değişiklikler müstesna kendisinden önce hilâfiyât alanında yazılmış olan İbnu'l-Enbârî'nin *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* adlı eserinden önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Benzer birçok ihtilâflı meselenin ele alınışı, işleniş tarzı ve görüşlerin tercihi gibi konularda iki eser arasında önemli ölçüde benzerlikler göze çarpar. Bu açıdan ez-Zebîdî'nin bu çalışması birçok yönleriyle *el-İnsâf*'in izlerini taşıdığı söylenebilir.

2.8. ez-Zebîdî'nin *İ'tilâfu'n-nusra* ve İbnu'l-Enbârî'nin *el-İnsâf* Adlı Eserlerinin Metot ve İçerik Yönünden Karşılaştırılması

Abdullatîf ez-Zebîdî'nin *İ'tilâfu'n-nusra* ve İbnu'l-Enbârî'nin *el-İnsâf* adlı eserleri Arap dilinde hilâfiyât alanında yazılmış ve hilâf alanında çalışma yapan kişilerin yararlanması gereken iki önemli eserdir. Bu açıdan iki eserin metot ve içerik yönünden karşılaştırılmasının yapılarak benzer ve farklı yönlerinin ortaya konulması yerinde olacaktır. Bu hususla ilgili de şu tespitlere yer verilebilir:

⁵⁵⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁵⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 33.

2.8.1. Benzerlikler

1. Her iki eser de mukaddime ile başlar.

2. Yazılış amacı açısından bakıldığında her iki eserin benzer bir amaca yönelik olarak kaleme alındığını söylemek mümkündür. Her iki eser iki ekol arasındaki ihtilâflı meseleleri ortaya koyma çabası içerisinde olmuştur. Her iki eserin mukaddime bölümünde eserin yazılış gayesi benzer ifadelerle müellifleri tarafından ortaya konulur.

İbnu'l-Enbârî, mukaddime bölümünde eserini telif etme sebebini şu şekilde açıklar:

“Nizâmiye medresesinde Arap dili konularında benden ders alan bir grup fakîh ve edebiyatçı, Hanefîler ve Şâfîîler arasındaki ihtilâflı meseleleri ele alan eserlerin tarzında Basra ve Kûfe ekolleri arasında tartışma konusu olan ihtilâflı meseleleri ihtiva edecek bir eser telif etmemi istediler. Ta ki (tarafımdan) yazılacak olan eser Arap dilinde bu tarz üzere yazılmış ilk eser olsun. Ben de onların bu taleplerine olumlu karşılık verdim ve bunun için gayret gösterdim.”⁵⁵⁹

3. Her iki eser muhtevâ yönünden de benzerlik arzeder. Her iki eser de nahiv, sarf ve hat konularında Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında tartışma konusu olan meseleleri ihtiva eder. Dolayısıyla her iki eserin de hilâfiyyât türünde yazılmış eserler oldukları söylenebilir.

4. Her iki eserde de Basra ve Kûfe dil ekollerine nispet edilen görüşlerin kaynağı konusunda herhangi bir esere atıfta bulunulmamıştır.

5. Her iki eserde Basra ve Kûfe dil ekolü mensupları dışındaki nahiv âlimlerinin görüşlerine de yer verilmiştir.

6. Her iki eserde de çoğunlukla başta Kûfe dil ekolünün görüşleri ele alınmış daha sonra Basra dil ekolünün görüşlerine yer verilmiştir.

7. Her iki eserde de iki ekolün görüşleri delilleriyle birlikte verilmiş, ihtilâflı meseleler hakkında lehte ve aleyhte değerlendirmeler yapılmıştır.

8. Her iki eserde de çoğunlukla Basra dil ekolünün görüşleri tercih edilmiştir. İbnu'l-Enbârî eserinin mukaddime bölümünde her ne kadar insaf ölçülerini aşmayacağını söyle-

⁵⁵⁹ Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâli'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, (thk.: Cevdet Mebrûk Muhammed Mebrûk), Kâhire, 3973/2002, s. 3.

yip⁵⁶⁰ eserini bu anlamı çağrıştıracak şekilde isimlendirmişse de tarafsızlığını eserinde bil-fiil uygulayamamıştır.

9. Her iki eserde de görüşleri tercih edilmeyen ekolün delilleri şu ifadelerle çürütülmeye çalışılmıştır:

⁵⁶³وقول الكوفيين لا يسلم, ⁵⁶²وأما الجواب عن كلمات البصريين, ⁵⁶¹وأما الجواب عن كلمات الكوفيين

⁵⁶⁴وحجّة البصريين منتقضة.

10. Her iki eserde de her iki ekolden kendilerini destekleyen karşı taraftaki ekol mensuplarının tercihleri zikredilmiştir.

11. Her iki eserde de ayet, hadîs, Arap şiiri ve Arapların kalıplaşmış sözleri ile istiḥâdda bulunulmuştur.

Bütün bu hususlar göz önüne alındığında ez-Zebîdî'nin İbnu'l-Enbârî'nin *el-İnsâf* adlı eserinden büyük ölçüde yararlandığı anlaşılmaktadır.

2.8. 2. Farklılıklar

İki eserin mukayesesi yapılırken her ikisinin de yüzde yüz aynı olması beklenmemelidir. Aksi takdirde her birisi müstakil bir eser olma vasfını kaybetmiş olur. Bu açıdan her ikisi arasında metot ve içerik yönünden benzerliklerin yanında bazı farklılıklar da vardır. Bu farklılıkları da şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. *İ'tilâfu'n-nusra*'da mukaddime bölümünde eserin ismi zikredilirken *el-İnsâf* da ise zikredilmez.

2. Bölüm başlıkları konusunda iki eser arasında önemli bir fark göze çarpmaktadır. *İ'tilâfu'n-nusra*'da ihtilâflı meseleler isim, fiil ve harf şeklinde üç temel fasılda/bölümde ele alınıp bir konuyu ilgilendiren ihtilâflı meseleler ilgili bölüm altında kendi bütünlüğü

⁵⁶⁰ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 3.

⁵⁶¹ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 160.

⁵⁶² İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 70.

⁵⁶³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 151.

⁵⁶⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 63.

içerisinde ele alınırken *el-İnsâf*'da ihtilâflı meseleler şu iki meselede olduğu gibi fasıl/bölüm ve meseleler başlıkları altında incelenmez her bir mesele müstakil konu başlığı altında ele alınır.

1. İsmiñ iştikâkının mahiyeti meselesi. (مسألة الأصل في اشتقاق الاسم)

2. Altı ismin i'râbı meselesi. (مسألة إعراب الأسماء الستة)

Böylelikle İbnu'l-Enbârî eserinde ihtilâflı meseleleri ele almadan önce onların içeriği hakkında kısaca bilgi verir.

3. *İ'tilâfu'n-nusra*'da 224 ihtilâflı mesele ele alınırken *el-İnsâf*'da 121 ihtilâflı meseleye değinilmiştir. Bu yönüyle *İ'tilâfu'n-nusra* ihtiva ettiği mesele sayısı yönüyle daha zengindir.

4. *İ'tilâfu'n-nusra*'da ihtilâflı meseleler *el-İnsâf*'da olduğu gibi ayrıntılı bir şekilde ele alınmaz. Örneğin ismin iştikâkı konusundaki ihtilâflı mesele *İ'tilâfu'n-nusra*'da bir buçuk sayfada işlenmişken *el-İnsâf*'da dokuz sayfada ele alınır. İbnu'l-Enbârî, bu meselede zikrettiği beş delile istinâden Kûfe dil ekolüne itirazda bulunur ve eserinin birçok yerinde bu metodunu sürdürür. Bu durumun bir sonucu olarak her iki eserin hacminde bir farklılık oluşur. *İ'tilâfu'n-nusra* muhakkikinin mukaddimesiyle birlikte 200 sayfadan oluşurken *el-İnsâf* muhakkikinin mukaddimesiyle birlikte 736 sayfadan oluşur. *İ'tilâfu'n-nusra* bu açıdan bakıldığında *el-İnsâf*'a kıyasla daha kolay ve anlaşılır bir eser olma özelliğine sahiptir.

5. *İ'tilâfu'n-nusra*'da şiiirlerin kâili/söyleyeni müellif tarafından belirtilmez. *el-İnsâf*'da ise bazı şiiirlerin kâili açıklanmazken diğere bazılarında ise açıklanır.

6. Her iki eserde meselelerin ele alınmasındaki sıralama değışiktir.

7. Basra ve Kûfe dil ekolünün görüşleri ele alınırken *el-İnsâf*'da ذهب الكوفيون إلى⁵⁶⁵, *İ'tilâfu'n-nusra*'da ذهب البصريون إلى⁵⁶⁶ şeklinde tek tip bir ifade kullanılırken *İ'tilâfu'n-nusra*'da قال البصريون⁵⁶⁷,

⁵⁶⁵ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 48.

⁵⁶⁶ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 48.

⁵⁶⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 99.

قال الكوفيون⁵⁶⁸, ذهب الكوفيون⁵⁶⁹, ذهب البصريون⁵⁷⁰, مذهب الكوفيين⁵⁷¹, مذهب البصريين şeklinde farklı ifadeler kullanılır.

2.9. Eserin İlmî Değeri

Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki ihtilâflı görüşlerin bilinmesi Arap grameri tarihinin anlaşılması bakımından önem arz eder. Müellif bu eseriyle nahiv konusunda iki ekol arasında tartışma konusu olan 224 ihtilâflı meseleyi ele alıp günümüze taşımıştır. Eserde ele alınan ihtilâflı meseleler nahiv kitaplarının değişik bölümlerinde yer almakla birlikte, eser bunları toplu ve müstakil olarak ele alan ilk mukayeseli nahiv kaynaklarından biri olması açısından önemlidir. Bu yönüyle eser, iki ekolün nahiv konusundaki görüşlerine ulaşılması istenildiğinde bilgilerin elde edilebilmesi açısından her iki ekolün görüşlerinin bilinmesine imkân tanıyan önemli temel klasik kaynaklardan birini oluşturur. ez-Zebîdî bu kıymetli eseriyle ilim dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur.

⁵⁶⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 100.

⁵⁶⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 113.

⁵⁷⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 113.

⁵⁷¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 141.

BÖLÜM III

NAHİV KONUSUNDA BASRA VE KÛFE DİL EKOLLERİ ARASINDAKİ İHTİLÂFLI MESELELER

1. “İsim” Konusundaki İhtilâflı Meseleler

Bu başlık altında Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında vuku bulan 133 ihtilâflı mesele ele alınacaktır.

1.1. Meseleler (133 Mesele)

1. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre isim alâmet anlamına gelen “السَّمَّة” sözcüğünden müştaktır.

Basra dil ekolüne göre ise isim yükselmek anlamına gelen “السُّمُّ” sözcüğünden türemiştir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü benimsemiştir.⁵⁷²

2. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre kendisinde illet harfî olan ve bir kelimeye izâfet olunan altı ismin her birinin i‘râbı hem harf hem de hareke iledir. Bu özellikleri taşıyan isimler “zamme/ötre ve vâv harfî” ile merfû, “fetha/üstün ve elif harfî” ile mansûb ve “kesra/esre ve yâ harfî” ile de mecrûr olurlar.

Basra dil ekolü mensuplarına göre ise bu özellikleri taşıyan isimler bir tek cihetten irâb olunurlar.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü benimsemiştir.⁵⁷³

⁵⁷² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 27, 28.

⁵⁷³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 28.

3. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre musennâ (ikil) veya cemi (çoğul) anlamlarını ifade eden kelimelerin sonlarında gelen “ا”, “و” ve “ي” harfleri zamme, fetha ve kesra mesabesinde olup i‘râb alametleridir.

Basra dil ekolüne göre ise bu harfler i‘râb alametleri değildirler.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü benimsemiştir.⁵⁷⁴

4. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre sonunda te’nîs (dişilik) alameti olan ismin sonuna “ون” harflerinin getirilip çoğul yapılması caizdir. Ekol mensuplarına göre “طلحة” isminin çoğulu “طلحون” şeklinde gelir.

Basra dil ekolü mensupları ise sonunda te’nîs (dişilik) alameti olan ismin bu şekilde çoğul yapılmasını caiz görmemişlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü benimsemiştir.⁵⁷⁵

5. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre muhtedâ haberi, haber ise muhtedâyı raf eder.

Basra dil ekolüne göre ise muhtedâ “ibtidâ” anlamı ile merfûdur.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü benimsemiştir.⁵⁷⁶

6. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “زيد أبوك” örneğinde olduğu gibi muhtedânın haberinin isim olması durumunda haberin muhtedâyâ dönen müstetir/gizli/örtülü bir zamîr taşıması gerekir. Basra ekolü mensuplarından Alî b. İsâ er-Rummânî de bu görüşü benimsemiştir.

⁵⁷⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 29, 30.

⁵⁷⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 30.

⁵⁷⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 30, 31.

Basra dil ekolü mensupları ise bu durumda haberin müstetir bir zamîr taşımayacağı görüşündedirler.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü benimsemiştir.⁵⁷⁷

7. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre ismu'l-fâil sahibinden başkasına câri olduğunda zamîr ibrâz edilmeyebilir.

Basra dil ekolüne göre ise bu durumda zamîr ibrâz edilmesi gerekir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü benimsemiştir.⁵⁷⁸

8. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre haberin müfred/tekil veya cümle olması durumunda mubtedânın üzerine takdim edilmesi caiz değildir.

Basra dil ekolüne göre ise caizdir. Zira onlara göre Arap edebiyatında nesir ve şiirlerde bu durum çokça görülür. Bu bağlamda Araplardan *في أكفانه لف الميث* “Ölü, kefenine sarıldı.”, *تميمي أنا* “Temîmliyim ben.”, *في بيته يؤتي الحكم* “Onun evinde hüküm verilir.” sözleri nakledilmiştir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü benimsemiştir.⁵⁷⁹

9. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre fiil ve fâil birlikte mef'ûlde amel eder.

Basra dil ekolüne göre ise fiil bizatihi kendisi mef'ûlde amel eder.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü benimser.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 31.

⁵⁷⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 32.

⁵⁷⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁸⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 34.

10. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre iğrâ/teşvik anlamını ifade eden “عليك”, “عندك” ve “دونك” gibi sözcüklerin ma‘mûllerinin kendileri üzerine takdim edilmesi caizdir. Ekol mensupları bu konuda “*كتاب الله عليكم*”⁵⁸¹ ayetini görüşlerine delil olarak zikretmişlerdir.

Basra dil ekolü mensupları ise isim fiil olarak kullanılan bu ve benzeri sözcüklerin ma‘mûllerinin kendileri üzerine takdimini caiz görmemiş, ayette mansûb olarak zikredilen “*كتاب*” sözcüğünün masdar olduğunu ifade etmişlerdir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁵⁸²

11. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre zarf, hilâf üzere/mubtedânın gayrısı olmakla mansûbtur. Ekol mensuplarından Sa‘leb ise mahzûf bir ‘âmil ile mansûb olduğu görüşündedir.

Basra dil ekolüne göre ise mukadder/varsayılan bir fiil veya mukadder bir ism-i fâil ile mansûbtur.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁵⁸³

12. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre mef‘ûlu maah hilâf üzere mansûbtur.

Basra dil ekolüne göre ise mef‘ûlu maah kendisinden önce zikredilen fiil ile mansûbtur. Ekol mensupları “*استوى الماء والخشبة*” ifadesinde mef‘ûlu maah olarak zikredilen “*الخشبة*” sözcüğünün kendisinden önce zikredilen “*استوى*” fiiliyle mansûb olduğunu söylemişlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁵⁸⁴

⁵⁸¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 34, 35. en-Nisa, 4/24. “Allah’ın size emri budur.”

⁵⁸² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 34, 35.

⁵⁸³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 35, 36.

⁵⁸⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 36.

13. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre hâlin kendisinde amel eden ‘âmili üzerine takdimi caiz değildir.

Basra dil ekolüne göre ise caizdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁵⁸⁵

14. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre mubtedânın haberi olan zarf sözcüğünün tekrar etmesi durumunda cümle içerisinde i‘râb bakımından sıfat konumunda olan sözcüğün mansûb okunması gerekir. Ekol mensupları “Zeyd evde ayaktadır” cümlesini ve “وأما في الدار زيد قائماً فيها” ayetini bu konuda görüşlerine delil olarak zikretmişlerdir.⁵⁸⁶

Basra dil ekolü mensupları ise bu durumda sıfat konumunda olan sözcüğün mansûb veya merfû olarak okunmasını caiz görmüşlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁵⁸⁷

15. MESELE

Basra dil ekolüne göre temyîzin kendisinde amel eden ‘âmil üzerine takdimi caiz değildir. Dolayısıyla ekol mensuplarına göre “راكبا جاء زيد” denilmesi caiz değildir.

Kûfe dil ekolüne göre ise caizdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁵⁸⁸

⁵⁸⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 37.

⁵⁸⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 37. Hud, 11/108. “Mutlu olanlara gelince onlar da cennettedirler. Orada ebedi kalacaklardır.”

⁵⁸⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 37.

⁵⁸⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 38, 39.

16. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “إلا” istisnâ edatının “غير” sözcüğünün yerine kullanımının güzel görüldüğü yerlerde “غير” sözcüğünün -isimde temekkün etmiş bir sözcüğe izâfet edilsin veya edilmesin- fetha üzere mebnî olması caizdir.

Basra dil ekolüne göre ise “غير” sözcüğü ancak isimde temekkün etmiş bir sözcüğe izâfet edilmesi durumunda fetha üzere mebnî olması caiz olur. Basra dil ekolü mensupları “وَهُمْ مِنْ فِرْعَ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ”⁵⁸⁹ ayetini görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁵⁹⁰

17. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “سواء” sözcüğü zarf (zaman ve mekân) anlamını ifade ettiği gibi başına harf-i cer gelmesi sebebiyle “غير” sözcüğü gibi isim olması da caizdir.

Basra dil ekolüne göre ise “سواء” sözcüğü “مَرَرْتُ بِالَّذِي سِوَاءَكَ” örneğinde olduğu gibi Arap kelâmında sadece zarf anlamını ifade etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla zarf anlamının dışında başka bir anlam ifade etmez.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁵⁹¹

18. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre soru edatı olarak kullanılan “كم” sözcüğü mürekkep/birleşik bir kelimedir. Ekol mensuplarına göre “كم” in aslı “ما” olup üzerine “ك” harfi ziyâde edilmiştir.

⁵⁸⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 39, 40. Neml, 27/ 89. “O gün onlar kıyamet dehşetinden etkilenmezler.”

⁵⁹⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 39, 40.

⁵⁹¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 40.

Basra dil ekolüne göre ise “كم” sözcüğü Kûfe dil ekolü mensuplarının iddia ettikleri gibi mürekkep bir kelime olmayıp müfred bir isimdir. Ekol mensuplarına göre isimlerde aslolan müfred olmalarıdır.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁵⁹²

19. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre çokluk anlamını ifade eden “كم” edatı ile mecrûru arasında zarf anlamını ifade eden bir sözcüğün gelmesi durumunda “كم” edatından sonra zikredilen sözcük öncesinde olduğu gibi “كم” edatı ile mecrûr olur.

Basra dil ekolüne göre ise bu durumda “كم” edatından sonra zikredilen sözcük mansûb olur.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁵⁹³

20. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “خمسة عشر” örneğinde olduğu gibi küsurat ifade eden sözcüklerin “عشر” sözcüğüne izâfet edilmeleri caizdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşüne yer vermez. Müellif “خمسة عشر” sözcüğünün mürekkep/birleşik bir sözcük olduğunu ve mürekkep sözcüklerde de izâfetin caiz olmadığını belirterek Kûfe dil ekolünün görüşüne katılmadığını ifade eder.⁵⁹⁴

21. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “الخمسة عشر درهماً” denilmesi caizdir. Ekol mensupları bu konudaki görüşlerini bu tür ifadelerin Arap kelâmında çokça yer aldığı gerekçesine dayandırmışlardır.

⁵⁹² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 41.

⁵⁹³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 41, 42.

⁵⁹⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 43.

Basra dil ekolü mensupları ise muzâfun ileyhın başına “ال” takısının gelmesini caiz görmediklerinden doğru ifadenin “الخمسة عشر درهماً” şeklinde olduğunu ifade etmişlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁵⁹⁵

22. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “خمسة عشر الدرهم” örneğinde olduğu gibi temyîzin ma‘rife/belirli olarak gelmesi caizdir.

Basra dil ekolü mensupları ise temyîzin nekra/belirsiz olması gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Dolayısıyla ekol mensuplarına göre “خمسة عشر الدرهم” denilmesi caiz değildir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁵⁹⁶

23. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “ثلاثة عشر” ifadesinin yerine “ثالث عشر” ifadesinin kullanılması caiz değildir.

Basra dil ekolü mensupları ise “ثالث عشر” ifadesinin kıyâsa uygun olduğunu ve Arap kelâmında da kullanıldığını gerekçe göstererek bu ifadeyi kullanmanın caiz olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁵⁹⁷

24. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre munâdâ mufred/tekil ve ma‘rife/belirli olması durumunda merfû ve mu‘rab olur. Ekol mensuplarından Ferrâ’ya göre bu durumda munâdâ zamme üzere mebnî olur.

⁵⁹⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 43, 44.

⁵⁹⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 44, 45.

⁵⁹⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 45.

Basra dil ekolü mensupları ise bu durumda munâdânın mahallen mansûb zamme üzere mebnî olduğu görüşündedirler. Ekol mensupları “يا زيد” ifadesinin “أدعو زيدا” takdirinde olduğunu ifade etmişlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁵⁹⁸

25. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre başında “ال” takısı olan bir ismin “يا” nidâ harfi-edatı ile munâdâ yapılması caizdir.

Basra dil ekolüne göre ise caiz değildir. Ekol mensupları görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“Nidâ harflerinden olan “يا” harfi “ال” takısı gibi ma‘rifelik/belirlilik anlamını ifade eder. Dolayısıyla bu durumda ma‘rifelik anlamını ifade eden iki edatın bir araya gelmesi söz konusu olur ki bu da gramer kurallarına aykırı bir durumdur.”

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁵⁹⁹

26. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “اللهم” sözcüğünün sonundaki “م” harfi “يا” nidâ harfinden ivaz (bedel) değildir.

Basra dil ekolüne göre ise ivaz (bedel) dir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁰⁰

27. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre muzâf/tamlanan olan isimde terhîm/kısaltma yapılması caizdir. Ekol mensuplarına göre bu durumda terhîm muzâfu ileyin sonunda gerçekleşir.

Basra dil ekolü mensupları ise izâfet biçiminde gelen ismin terhîm şartlarını (ismin

⁵⁹⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 45.

⁵⁹⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 46.

⁶⁰⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 47.

munâdâ, müfred ve üç harfli olması) taşımadığı gerekçesiyle terhîmine cevaz vermemişlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁰¹

28. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre üç harfli isimlerde kelimenin ortasında olması koşuluyla terhîm yapılması caizdir.

Basra dil ekolü mensupları ise üç harfli isimlerin telaffuzunun rahat ve kolay olduğunu gerekçe göstererek üç harfli isimlerde terhîm yapılmasını caiz görmemişlerdir. Kûfe dil ekolü mensuplarından Kisâ' de bu görüşü benimsemiştir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶⁰²

29. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre sondan bir önceki harfin sakin olduğu isimlerin terhîmi son harf ve son harften bir önceki sakin harfin hafzedilmesi (düşürülmesi) şeklinde yapılır. Ekol mensuplarına göre “فَمَطْرُ” sözcüğü terhîm yapıldığında “يَا قِمَ” şekline gelir.

Basra dil ekolüne göre ise bu özellikteki isimlerin terhîmi son harfin düşürülmesi şeklinde yapılır.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁰³

30. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “وا من حفر بئر زمزماه” örneğinde olduğu gibi ism-i mevsûl ve nekra olan bir ismin mendûb yapılması caizdir.

Basra dil ekolü mensupları ise sadece ma'rife/belirli olan isimlerin mendûb yapılmasını caiz görmüşlerdir.

⁶⁰¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 47, 48.

⁶⁰² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 48.

⁶⁰³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 49.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶⁰⁴

31. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “وازيد الظريفاه” örneğinde olduğu gibi nudbe alâmetinin sıfat anlamını ifade eden bir sözcükle birlikte zikredilmesi caizdir. Yûnus b. Habîb el-Basrî ve Ebu'l-Hasan b. Keysân da bu görüşü benimsemişlerdir.

Basra dil ekolüne göre ise caiz değildir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁰⁵

32. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “لا رجل عندك” örneğinde geçen “رجل” sözcüğü cinsini nefyeden “لا” edatıyla mansûbtur.

Basra dil ekolüne göre ise söz konusu örnekte geçen “رجل” sözcüğü fetha üzere mebnîdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁰⁶

33. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “أَيْمَنُ اللَّهِ” cümlesinde kasem/yemin anlamını ifade eden “أَيْمَنُ” sözcüğü cemi‘ (çoğul) vezinlerinden olan “أَفْعُلُ” vezninde geldiğinden çoğulu “يَمِينُ” şeklinde gelir.

Basra dil ekolüne göre ise “أَيْمَنُ” sözcüğü cemi‘/çoğul olmayıp “الْيَمِينُ” kelimesinden türemiş müfred bir isimdir. Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 49, 50.

⁶⁰⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 50.

⁶⁰⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 50, 51.

⁶⁰⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 51.

34. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre harf-i cerlerin veya zarf anlamlarını ifade eden sözcüklerin muzâf ve muzâfun ileyhın arasına girmesi caiz olduğu gibi bunların dışında başka sözcüklerin de girmesi caizdir.

Basra dil ekolüne göre ise sadece harf-i cerlerin veya zarf anlamlarını ifade eden sözcüklerin muzâf ve muzâfun ileyhın arasına girmesi caizdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁰⁸

35. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “*وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا*”⁶⁰⁹ ayetinde olduğu gibi müterâdif/eş anlamlı iki sözcükten birinin diğerine izâfet edilmesi caizdir.

Basra dil ekolüne göre ise caiz değildir. Ekol mensuplarına göre Kûfe dil ekolünün bu konuda istişhâd olarak getirdiği ayetlerde muzâf mahzuftur.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶¹⁰

36. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “*كَلَا*” ve “*كَلْنَا*” sözcükleri lafız ve anlam itibariyle tesniyedirler/ikildirler.

Basra dil ekolüne göre ise “*كَلَا*” ve “*كَلْنَا*” sözcükleri lafız itibariyle müfred/tekil olsalar da anlam itibariyle tesniyedirler. Ekol mensupları “*كَلْنَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا*”⁶¹¹ ayetinde “*كَلْنَا*” sözcüğüne ircâ olunan zamîrin lafız itibariyle müfred geldiği şeklinde görüşlerini delillendirmişlerdir.

⁶⁰⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 51-54.

⁶⁰⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 54, 55. Yusuf, 12/109. “Sakımanlar için âhîret yurdu elbette daha iyidir.”

⁶¹⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 54, 55.

⁶¹¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 55, 56. Kehf, 18/33. “Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmışlardı.”

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶¹²

37. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre **لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ**⁶¹³ ayetinde olduğu gibi herhangi bir ismin muhâtab ve mütekellim zamîrden bedel gelmesi caizdir. Ekol mensuplarına göre ayette ism-i mevsûl olan “الَّذِينَ” sözcüğü “كُمْ” zamîrinden bedeldir.

Basra dil ekolüne göre ise herhangi bir ismin muhâtab ve mütekellim zamîrden bedel gelmesi caiz değildir. Ekol mensuplarına göre Kûfe ekolünün istişâd olarak getirdiği ayette geçen “الَّذِينَ” sözcüğü mubtedâ, “فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ” cümlesi ise haberdir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶¹⁴

38. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre ism-i işaretin “يا” nidâ harfinin dışındaki başka bir harf ile munâdâ yapılması caizdir. Dil bilginlerinden Vâhidî de bu görüşü benimsemiştir.

Basra dil ekolüne göre ise ism-i işaretin munâdâ olması durumunda nidâ edatının hazfedilmesi caiz değildir. Ekol mensuplarına göre “يا” nidâ edatı şu üç durumda hazfedilebilir:

- a. Özel isimden önce.
- b. İsm-i mevsûl olan “أَيُّ” sözcüğünden önce.
- c. Muzâf sözcüğünden önce.

⁶¹² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 55, 56.

⁶¹³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 56; En’âm, 6/12. “Sizi, gerçekleşmesinde asla şüphe olmayan kıyamet gününde mutlaka toplayacaktır. Kendilerini ziyan edenler var ya, işte onlar inanmazlar.”

⁶¹⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 56.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶¹⁵

39. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre *أطرق كرا, وافندٍ مخنوقٌ, وأصبح ليلٌ* örneklerinde olduğu gibi ismi-
i cinsten (teklik isimden) önce “يا” nidâ harfinin hazfî/düşürülmesi caizdir.

Basra dil ekolü mensupları ise Kûfe dil ekolünün görüşlerine delil olarak getirmiş oldukları örneklerin şâz olup bu örnekler üzerine kıyâs yapılamayacağını ileri sürerek “يا” nidâ harfinin hazfinin caiz olmadığı görüşünü savunmuşlardır.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶¹⁶

40. MESELE

Basra dil ekolüne göre müfred/tekil isim munâdâ olup “ابن” sözcüğüne mevsûf olursa bu durumda fethalı okunması tercih edilir. Ekol mensuplarından Muberrred bu görüşe katılmaz.

Kûfe dil ekolü mensupları ise bu durumda munâdânın zammeli okunmasını tercih etmişlerdir.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶¹⁷

41. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “يا زيد الفاضل” örneğinde olduğu gibi munâdâ olan müfred bir ismin “ابن” sözcüğü dışındaki bir sözcüğe mevsûf olması durumunda fethalı okunması caizdir.

⁶¹⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 56, 57.

⁶¹⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 57.

⁶¹⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 58.

Basra dil ekolüne göre ise bu özelliklere sahip bir ismin zammenin dışındaki bir hareke ile okunması caiz değildir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶¹⁸

42. MESELE

Kûfe dil ekolü mensupları herhangi bir sözcüğün şiir zaruretinden dolayı gayr-ı munsarif oluşunu caiz görmüşlerdir. Dil bilginlerinden Fârisî ve Ebu'l-Kâsım b. Berhân da bu görüşü benimsemişlerdir.

Basra dil ekolü mensupları ise caiz görmemişlerdir.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶¹⁹

43. MESELE

Basra dil ekolüne göre “لو” şart edatı ve benzeri sözcüklerden sonra gelen isim mubtedâ olur. Mubtedâ'nın haberi konusunda ekol mensupları arasında görüş ayrılığı söz konusu olmuştur. Ekol mensuplarından bazıları mubtedâ kendisine haber almamıştır görüşünü savunanlar olduğu gibi bazıları da “لو ذات سوارٍ لَطْمَتِي” “Şayet kolunda bilezik olan bir (kadın) bana tokat atarsa ” örneğinde olduğu gibi mubtedânın haberi hazfedilmiştir görüşünü savunmuşlardır.

Kûfe dil ekolüne göre ise “لو” şart edatı ve benzeri sözcüklerden sonra gelen isim mukadder/varsayılan bir fiilin fâili olur. Dil bilginlerinden Zemahşerî ve İbn Mâlik de bu görüşü benimsemişlerdir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶²⁰

⁶¹⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 58.

⁶¹⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 59.

⁶²⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 59.

44. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre tesniye/ikil ismin sonunda gelen hemzenin te'nîs anlamını ifade eden “ا” harfinden bedel olarak gelmesi durumunda bu ismin iki şekilde okunması caizdir:

a. “حمراوان” sözcüğünde olduğu gibi hemzenin “و” harfine tebdîl edilmesi.

b. “حمراءان” sözcüğünde olduğu gibi hemzenin başka bir harfe tebdîl edilmeden bulunduğu hâl üzere kalması. İbn Bâbişâz da bu görüşü benimsemiştir.

Basra dil ekolüne göre ise bu durumda hemzenin “و” harfine tebdîl edilip “حمراوان” şeklinde okunması vaciptir.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶²¹

45. MESELE

Basra dil ekolüne göre tâbi‘în ma‘mûlunun matbû‘ üzerine takdimi caiz değildir. Dolayısıyla ekol mensuplarına göre “زيداً قمتُ فضربتُ” ve “طعامك هذا رجلٌ آكلٌ” denilmesi caiz değildir.

Kûfe dil ekolü mensupları ise “وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا”⁶²² ayetini delil göstererek yalnızca sıfatın ma‘mûlunun mevsûf üzerine takdimini caiz görmüşlerdir. Ekol mensuplarına göre ayette geçen “فِي أَنْفُسِهِمْ” sözcüğü sıfat olan “بَلِيغًا” sözcüğü üzerine takdim edilmiştir. Bağdat dil ekolü mensuplarından Zemahşerî de bu görüşü benimsemiştir. Dil bilginlerinden İbn Hişâm el-Mısrî ve Ebû Hayyân ise “فِي أَنْفُسِهِمْ” sözcüğünün “قُلْ” fiiline mute‘allık (irtibatlı) olduğu şeklinde görüş beyan etmişlerdir.

⁶²¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 60.

⁶²² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 60. en-Nisâ, 4/63. “Onlara durumları hakkında tesirli söz söyle.”

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶²³

46. MESELE

Basra dil ekolüne göre “رَأَيْتُكَ إِيَّاكَ” örneğinde munfasıl (ayrı) mansûb zamîr olan “إِيَّاكَ” sözcüğü bedel olarak gelmiştir. Dil bilginlerinden İbn Mâlik ve Ebû Hayyân da bu görüşü benimsemişlerdir.

Kûfe dil ekolüne göre ise söz konusu örnekte geçen “إِيَّاكَ” sözcüğü te’kîd anlamını ifade eder. Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih eder.⁶²⁴

47. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “ذَا” işaret zamirindeki “ا” harfinin bazı durumlarda düşmesi “ا” harfinin zâid olduğunun alametidir.

Basra dil ekolü mensuplarına göre ise “ا” harfi zâid olmayıp ‘aynel fiil olan “يَا” harfinden ‘ivaz/bedel olarak gelmiş, lâmel fiil olan “يَا” harfi ise hafzedilmiştir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶²⁵

48. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “صُمْتُ شَهْرًا كَلَّةً” cümlesinde olduğu gibi mahdûd/sınırlı anlamını ifade eden nekra bir kelimenin bir başka nekra kelimeye te’kîd olarak gelmesi caizdir.

Basra dil ekolüne göre ise caiz değildir.

⁶²³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 60.

⁶²⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 60.

⁶²⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 61.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶²⁶

49. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ ”⁶²⁷ ayetinde olduğu gibi ‘âmilin tekrar etmemesi durumunda bile mecrûr zamîr üzerine ‘âtîf yapılması caizdir. Ekol mensupları bu konudaki görüşlerini bu şekildeki ‘âtîf örneklerinin ayet, hadîs ve Arap şiiirlerinde çokça yer aldığı gerekçesine dayandırmışlardır. Dil bilginlerinden Kutrub, Yûnus ve Ahfeş de bu görüşü benimsemişlerdir.

Basra dil ekolüne göre ise mecrûr zamîr tenvinden ‘ivaz/bedel olarak gelmiştir. Ekol mensupları bu konuda görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“Tenvîn üzerine ‘âtîf yapılması caiz olmadığı gibi tenvînden ‘ivaz olarak gelen mecrûr zamîr üzerine de ‘âtîf yapılması caiz değildir.”

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶²⁸

50. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “ دُوِّ مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَىٰ ”⁶²⁹ ayetinde olduğu gibi herhangi bir sözcükle te’kîd yapılmaksızın merfû muttasıl zamîr üzerine ‘âtîf yapılması caizdir.

Basra dil ekolü mensupları ise bu şekilde ‘atîf yapılmasını kabîh/çirkin bulmuş ve bu şekilde atîf yapılmasının ancak şiiir zaruretinden dolayı caiz olabileceğini belirtmişlerdir.

⁶²⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 61, 62.

⁶²⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 62, 63. Bakara, 2/217. “Sana haram ayı, onda savaşmaı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahdır. Allah’ın yolundan menetmek ve O’nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm’dan (insanlarla) engellemek, halkını oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük günahdır.”

⁶²⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 62, 63.

⁶²⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 63, 64. Necm, 53/6, 7. “O ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü.”

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶³⁰

51. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “أفعل منك” mezcî terkinin şiir zaruretinden dolayı munsarîf olması caiz değildir. Ekol mensupları bu konuda görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“ من harfi izâfetin yerine geçmiştir. Tenvîn ve izâfetin bir arada bulunması caiz olmadığı gibi tenvîn ve izâfetin yerine geçen “من” harfinin de bir arada bulunması caiz değildir.”

Basra dil ekolü mensuplarına göre ise “أفعل منك” mezcî terkinin munsarîf olması caizdir. Ekol mensupları bu konudaki görüşlerini isimlerde asıl olanın munsarîf olduğu gerekçesine dayandırmışlardır.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶³¹

52. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “آلآن” sözcüğünün aslı “آن” mâzî fiili olup başına harf-i ta‘rîf olan “ال” takısı getirilmiştir. Ekol mensuplarına göre “آلآن” sözcüğü mâzî fiil olduğundan dolayı mebnîdir.

Basra dil ekolü mensuplarına göre ise “آلآن” sözcüğü “ هذا الوقت Bu vakit ”, anlamını ifade edip işaret isimlerine benzediğinden dolayı mebnî olmuştur.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶³²

⁶³⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 63, 64.

⁶³¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 64.

⁶³² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 64, 65.

53. MESELE

Kûfe dil ekolüne işâret ismi olan “ذَا” ve ism-i mevsûl olan “الذِي” sözcüklerinde geçen “ذ” harfî isim olup diğer harfler ise zâiddir.

Basra dil ekolüne göre ise “ذَا” ve “الذِي” tek bir kelimededen ibarettirler. Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶³³

54. MESELE

Kûfe dil ekolüne “هُوَ” ve “هِيَ” zamîrlerinde geçen “هـ” harfî isimdir.

Basra dil ekolüne göre ise “هُوَ” ve “هِيَ” zamîrleri munfasıl zamîr olup birleşik isimdirler.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶³⁴

55. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “لَوْلَايَ”, “لَوْلَاكَ” ve “لَوْلَاهُ” sözcüklerindeki “ي”, “ك” ve “هـ” zamîrlerinin yerlerine bazı durumlarda sarîh isim geldiğinden dolayı bu zamirler i‘rab/konum bakımından raf mahallindedirler. Basra dil ekolü mensuplarından Ahfeş de bu görüşü benimsemiştir.

Basra dil ekolüne göre ise bu zamîrler i‘rab/konum bakımından cer mahallindedirler.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶³⁵

⁶³³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 65.

⁶³⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 65.

⁶³⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 65, 66.

56. MESELE

Kûfe dil ekolü “Ben akrebin eşek arısından daha şiddetli soktuğunu zannediyordum. Meğer o da onun gibiymiş ” cümlesinde ansızın/bir anda anlamını ifade eden “izâ el-fucâiyye” den sonra gelen ikinci ismin mansûb olduğunu ve doğru ifadenin “فِإِذَا هُوَ إِيَّهَا” şeklinde olması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Basra dil ekolü mensupları ise “izâ el-fucâiyye” den sonra gelen her iki ismin de merfû olduğunu ve doğru ifadenin “فِإِذَا هُوَ هِيَ” şeklinde olması gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶³⁶

57. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre mubtedâ ve haber arasında zikredilen zamîr “ ‘imâd ” diye isimlendirilir.

Basra dil ekolüne göre ise “zamîr-i fasl” olarak isimlendirilir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶³⁷

58. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “⁶³⁸ ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا ” ayetinde geçen “ايُّ” sözcüğü mu‘rab olup kendisinden önce zikredilen fiille mansûbtur.

Basra dil ekolüne göre ise “ايُّ” sözcüğü “قَبْلُ” ve “بَعْدُ” sözcüklerine olan benzerliğinden dolayı zamme üzere mebnîdir.

⁶³⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 66.

⁶³⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 67.

⁶³⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 67. Meryem, 19/69. “Sonra her gruptan, Rahmân’a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip çıkaracağız.”

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶³⁹

59. MESELE

Kûfe dil ekolüne “ وَمَا تَلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى ”⁶⁴⁰ ayetinde olduğu gibi bazı durumlarda ism-i işaret, ism-i mevsûl olan “الذي” sözcüğünün anlamını ifade eder.

Basra dil ekolüne göre ise ism-i işaret, ism-i mevsûl olan “الذي” sözcüğünün anlamını ifade etmez. Ekol mensupları Kûfe dil ekolünün tezlerine delil olarak getirmiş oldukları ayette geçen “تَلْكَ” işâret isminin “هذه” işâret isminin anlamını ifade ettiğini ve ayetin ” “أَيُّ شَيْءٍ هَذِهِ بِيَمِينِكَ” takdirinde olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁴¹

60. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre başında “ال” takısı olan ismin “الذي” gibi ism-i mevsûl olması caizdir.

Basra dil ekolüne göre ise caiz değildir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁴²

61. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre ma‘rifelik yönünden ism-i işaret ‘alemden (özel isimden) önce gelir.

Basra dil ekolüne göre ise ma‘rifelik yönünden ‘alem ism-i işaretten önce gelir.

⁶³⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 67.

⁶⁴⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 67, 68. Tâhâ, 20/17. “Nedir o sağ elindeki ey Musâ?”

⁶⁴¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 67, 68.

⁶⁴² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 68, 69.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁴³

62. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre حائض “Hayız gören (kadın)”, طالق “Boşanmış (kadın)”, طامث “Adet gören (kadın)”, حامل “Hamile (kadın)” gibi sözcüklerin te’nîs/dişilik alametini almayışları bu sözcüklerin müennesler (dişi şahıslar) için kullanılmalarından dolayıdır. Basra dil ekolüne göre ise bu sözcüklerin te’nîs alametini almayışları bu sözcüklerin nispet, ilişki ve bağ gibi masdar anlamlarını ihtiva etmeleri sebebiyledir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁴⁴

63. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre maksûr isimlerin musennâ (ikil) olmaları durumunda “” harfi tahfif/kısaltma amacıyla hazfedilir. Memdûd isimlerin musennâ olmaları durumunda ise tahfif amacıyla son iki harfi hazfedilir.

Basra dil ekolüne göre ise maksûr ve memdûd isimlerin -harf sayısı az olsun veya çok olsun- musennâ olmaları durumunda kendilerinden “” harfi hazfedilmez.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁴⁵

64. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre şiir zaruretinden dolayı maksûr isimlerde med/uzatma caizdir. Ahfeş de bu görüşü benimsemiştir.

Basra dil ekolüne göre ise zaruret durumunda maksûr isimlerde kasr/kısaltma caiz ise de med/uzatma caiz değildir.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁴⁶

⁶⁴³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 69.

⁶⁴⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 69, 70.

⁶⁴⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 70, 71.

65. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ ”⁶⁴⁷ ayetinde olduğu gibi mustesnâ mut-tasıl olup mustesnâ minh cümle de mevcut fakat cümle anlam itibariyle olumsuz ise “إِلَّا” istisnâ edatından sonra gelen mustesnâ bu durumda ‘atfu beyân olur.

Basra dil ekolüne göre ise bu durumda “إِلَّا” istisnâ edatından sonra gelen mustesnâ bedel (bedelü’l-ba‘z mine’l-kül) olur.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁴⁸

66. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ ”⁶⁴⁹ ayetinde olduğu gibi mu‘rab bir fiile veya isim cümlesine izâfet edilen zarf sözcüğü mu‘rab olur. Ekol mensupları bu durumda zarf sözcüğünün fetha üzere mebnî oluşunu da caiz kılmışlardır.

Basra dil ekolüne göre ise bu durumda zarf sözcüğünün mu‘rab olması vaciptir.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁵⁰

67. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “كَلَّمْنَا جَارِيَتَيْنِ عِنْدَكَ مَقْطُوعَةَ يَدَيْهَا”, “كَلَّا رَجُلَيْنِ”, ve “كَلَّا امْرَأَتَيْنِ” ör-neklerinde olduğu gibi “كَلَّا” ve “كَلَّمْنَا” sözcüklerinin sıfat veya izâfet ile hususilik kazanmış olan nekra bir kelimeye izâfet edilmeleri caizdir.

⁶⁴⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 71.

⁶⁴⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 71. en-Nisa, 4/66. “Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesna bunu yapmazlardı.”

⁶⁴⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 71.

⁶⁴⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 72. Maide, 5/119. “Allah şöyle buyurur: Bugün doğruluklara doğruluklarının fayda vereceği gündür.”

⁶⁵⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 72.

Basra dil ekolüne göre ise “كلا” ve “كلتا” sözcükleri yalnızca ma‘rife/belirli olan sözcüklere izâfet edilebilir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁵¹

68. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “لَدُنْ” sözcüğünde sonra zikredilen “عُدْوَةٌ” sözcüğü mukadder/varsayılan “كان” tâm fiiliyle merfûdur.

Basra dil ekolüne göre ise bu durumda “عُدْوَةٌ” sözcüğünün mansûb veya mecrûr olarak okunması caiz ise de merfû olarak okunması caiz değildir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶⁵²

69. MESELE

Basra dil ekolüne göre fiilde bulunan bütün özellikler ism-i masdarda bulunmadığı için ism-i masdarın ‘âmil olması caiz değildir.

Kûfe dil ekolüne göre ise ism-i masdarın amel etmesi caizdir. Kûfe dil ekolü mensupları “وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ”⁶⁵³ ayetini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir. Bağdat dil ekolü mensupları da bu mesele de Kûfe dil ekolünün görüşünü benimsemişlerdir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶⁵⁴

⁶⁵¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 72.

⁶⁵² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 72, 73.

⁶⁵³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 73. Bakara, 2/251. “Eğer Allah’ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu.”

⁶⁵⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 73.

70. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre ta‘accub/şaşma anlamını ifade eden “ما” harfî-edatı nâkıs/eksik ve ma‘rife/belirli bir isim olup ism-i mevsûl olan “الذي” sözcüğünün anlamını ifade eder ve kendisinden sonra gelen cümle de sıla cümlesi olur.

Basra dil ekolüne göre ise ta‘accub anlamını ifade eden “ما” harfî-edatı i‘rab/konum bakımından ibtidâ anlamı ile merfû nekra bir isim olup “شيء” sözcüğünün anlamını ifade eder. Ekol mensuplarına göre “ما أحسن زيداً” cümlesi “شيءٌ أحسن زيداً” takdirindedir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶⁵⁵

71. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “رجلٌ عدلٌ” ve “رجلٌ رضى” örneklerinde geçen “عدلٌ” ve “رضى” sözcükleri masdar olup ism-i fâil (عادِلٌ “Adaletli” ve راضٍ “Rıza gösteren”) anlamını ifade ederler.

Basra dil ekolüne göre ise bu gibi örneklerde masdar sözcüğünden önce ذو “Sahip” sözcüğü muzâf/tamlanan olarak takdir edilir. Basra dil ekolü mensuplarına göre “رجلٌ عدلٌ” ve “رجلٌ رضى” örnekleri “رجلٌ ذو عدلٍ” ve “رجلٌ ذو رضى” takdirindedirler.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁵⁶

⁶⁵⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 73, 74.

⁶⁵⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 74.

72. MESELE

Basra dil ekolüne göre “كلا” ve “كلتا” sözcüklerinden sonra te’kîd anlamını ifade etmek için “أَجْمَعَان” ve “جَمْعَاوَان” sözcüklerini zikretmek caiz değildir. Ekol mensupları “كلا” ve “كلتا” sözcüklerinden sonra bu iki sözcüğün zikredilmesine ihtiyaç olmadığını ifade etmişlerdir.

Kûfe dil ekolü mensuplarına göre ise caizdir. Ekol mensupları Arap kelimelerinde kullanılan “جاء الزيدان أجمعان” ve “والهندان جمعاوان” gibi örnekleri iddialarına delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁵⁷

73. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “حتى” sözcüğü ile ‘atıf yapılması caiz değildir.

Basra dil ekolüne göre ise “حتى” ‘atıf harflerindedir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶⁵⁸

74. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “أو” ‘atıf harfi başka anlamların yanısıra ayrıca idrâb/bilakis/aksine anlamını da ifade eder. Bağdat dil ekolü mensuplarından Ebû Alî el-Fârisî de bu görüşü benimsemiştir. Kûfe dil ekolü mensuplarından Ferrâ da bu görüşü benimsemiş ve “إِذْهَبْ إِلَى زَيْدٍ أَوْ دَعْ ذَاكَ” örneğinde “أو” ‘atıf harfinin idrâb anlamını ifade ettiğini belirtmiştir.

⁶⁵⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 74.

⁶⁵⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 74, 75.

Basra dil ekolüne göre ise “أو” ‘atıf harfî katiyen idrâb anlamını ifade etmez.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁵⁹

75. MESELE

Basra dil ekolüne göre “غلامٌ زيدٌ ضارِبُهُ هو” ve “غلامٌ هندٌ ضارِبَتُهُ هي” örneklerinde geçtiği gibi na‘t/sıfat, sebep-i sıfat/dolaylı sıfat⁶⁶⁰ olarak gelmesi durumunda iltibâs (anlam karışıklığı) olup olmamasına bakılmaksızın sıfat olan sözcükten sonra zamîr açık bir şekilde izhâr edilmesi gerekir. İkinci örnekte iltibâs gibi bir durum olmamasına rağmen zamîr izhâr edilmiştir.

Kûfe dil ekolüne göre ise sadece iltibâs durumunda zamîr izhâr edilir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁶¹

76. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “كل رجلٍ و ضيعته” gibi örneklerde haberin takdir edilmesine ihtiyaç yoktur. Ekol mensuplarına göre “كل رجلٍ و ضيعته” cümlesi “كل رجلٍ مع ضيعته” takdirdedir. Basra dil ekolü mensuplarından Ahfeş de bu görüşü benimsemiştir.

Basra dil ekolüne göre ise bu gibi örneklerde haber takdir edilir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁶²

77. MESELE

Basra dil ekolüne göre hasr (kapsam ve sınırlama) anlamını ifade eden “إنَّما” edatının zikredildiği cümlelerde mef’ûlun fâil üzerine takdimi caizdir. Kûfe dil ekolü mensuplarından Kisâf ve Ferrâ da bu görüşü benimsemişlerdir.

⁶⁵⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 75.

⁶⁶⁰ Sebeb-i sıfat, matbuuyla ilgisi, irtibatı bulunan sıfatları açıklar.

⁶⁶¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 75, 76.

⁶⁶² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 76.

Kûfe dil ekolüne göre ise caiz değildir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁶³

78. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre mef'ûlün bih sarîh cümle içerisinde zikredilse bile mef'ûlün bih sarîh dışındaki sözcüklerin fâilin yerine geçmesi caizdir. Ekol mensupları bu konuda “لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ”⁶⁶⁴ ayetini (Ebû Ca'fer kıraatine göre) görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Basra dil ekolüne göre ise mef'ûlün bih sarîh cümle içerisinde zikredilmesi durumunda mef'ûlün bih sarîh dışındaki sözcüklerin fâilin yerine geçmesi caiz değildir. Ekol mensuplarına göre Kûfe dil ekolünün görüşlerine delil olarak getirmiş olduğu ayet ise “لِيَجْزِيَ الْجَزَاءُ قَوْمًا” takdirindedir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁶⁵

79. MESELE

Basra dil ekolüne göre “أَقَامَ الزَّيْدَانُ” örneğinde olduğu gibi na't/sıfat olan sözcüğün cümlenin başında zikredilmesi durumunda kendisinden önce nefy/olumsuzluk veya istifhâm/soru edatlarından birisinin zikredilmesi gerekir.

Kûfe dil ekolüne göre ise bu durumda nefy/olumsuzluk veya istifhâm/soru edatlarından birisinin zikredilmesi şart değildir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁶⁶

⁶⁶³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 76, 77.

⁶⁶⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 77. Câsiye, 45/14. “İman edenlere söyle de Allah'ın günlerine inanmayanları bağışlasınlar; çünkü (böyle) bir topluluğu, hak etmeleri yüzünden Allah cezalandıracaktır.”

⁶⁶⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 77, 78.

⁶⁶⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 79.

80. MESELE

Basra dil ekolüne göre “إِنَّهَا زَيْدٌ ضَرِبْتُهُ” örneğinde olduğu gibi zamîr-i şa'nın cümle içerisinde müennes (dişil) olarak zikredilmesi durumunda kendisinden sonra gelen kelime müzekker (eril) bir sözcük de olsa zamîr-i-şa'nın bulunduğu hâl üzere (yani müennes olarak) kalması caizdir.

Kûfe dil ekolüne göre ise bu durumda zamîr-i şa'nın zikredildiği hâl üzere kalması caiz değildir. Ekol mensuplarına göre “إِنَّهُ زَيْدٌ ضَرِبْتُهُ” örneğinde olduğu gibi zamîr-i-şa'nın bu durumda müzekker olarak zikredilmesi gerekir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁶⁷

81. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre ism-i işâretin tesniye olarak zikredilmesi durumunda “ن” harfinin raf, nasb ve cer hallerinde şeddeli okunması caizdir. Ekol mensupları “رَبَّنَا أَرِنَا الْآدِينَ”⁶⁶⁸ ve “إِخْدَى ابْنَتِي هَاتَيْنِ”⁶⁶⁹ ayetlerini (“ن” harfini şeddeli okuyan kıraâta göre) bu konuda görüşlerine delil olarak sunmuşlardır. Dil bilginlerinden İbn Bâbişâz da bu görüşü tercih etmiştir.

Basra dil ekolüne göre ise bu durumda sadece raf halinde “ن” harfinin şeddeli okunması caizdir. Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁷⁰

⁶⁶⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 80.

⁶⁶⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 80. Fussilet, 41/29. “İnkâra sâpmış olanlar şöyle diyecekler: “Rabbimiz! Bizi saptıran şu cinleri ve insanları bize göster, onları ayaklarımızın altına alalım ki herkesten daha çok aşığınmış olsunlar.”

⁶⁶⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 80. Kasas, 28/27. “Baba, “Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini seninle evlendirmek istiyorum.”

⁶⁷⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 80.

82. MESELE

Basra dil ekolüne göre işaret isimlerinden olan “ذَا” sözcüğü “مَا” veya “مَنْ” istifhâm edatları ile birlikte zikredilmesi durumunda ism-i mevsûl olan “الَّذِي” sözcüğünün anlamını ifade eder.

Kûfe dil ekolüne göre ise “ذَا” işaret isminin başına “هَا” işaret zamîri getirilip (“هَذَا” şeklinde) kendisinden önce de “مَا” istifhâm edatı zikredilirse bu durumda “ذَا” sözcüğü ism-i mevsûl olan “الَّذِي” sözcüğünün anlamını ifade eder.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁷¹

83. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre teshîl/telyîn/beyne beyne hemzesi sakindir.

Basra dil ekolüne göre ise harekelidir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁷²

84. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “رَأَيْتُ الْبَكَرَ” örneğinde “الْبَكَرَ” kelimesi üzerinde fetha ile vakfedilmesi caizdir.

Basra dil ekolüne göre ise caiz değildir.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁷³

⁶⁷¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 81.

⁶⁷² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 82.

⁶⁷³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 83.

85. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre katı‘ hemzesinde olduğu vasıl hemzesinin harekesinin kendisinden önce zikredilen sakin harfe verilmesi caizdir.

Basra dil ekolüne göre ise caiz değildir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamış, yalnızca bazı dil bilginlerinin Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih ettiklerini söylemekle yetinmiştir.⁶⁷⁴

86. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “دَمَكَمَك” ve “صَمَحَمَح” isimleri “فَعْلَل” vezindedirler. Ekol mensuplarına göre “دَمَكَمَك” ve “صَمَحَمَح” isimlerinin aslı “صَمَحَح” ve “دَمَكَك” dir.

Basra dil ekolüne göre ise “دَمَكَمَك” ve “صَمَحَمَح” isimleri “فَعْلَعَل” vezindedirler. Dil bilginlerinden Hasan b. Ebî ‘Ubbâd el-Yemenî de bu görüşü benimsemiştir.

Müellif ise bu mesele de herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶⁷⁵

87. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre üç harf üzerine ziyâdeli isimler “sülâsî mezîd” diye isimlendirilir.

Basra dil ekolüne göre ise rubâ‘î ve humâsî sülâsîden farklı ayrı iki kısımdır. Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁷⁶

88. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “مَيِّت” ve “سَيِّد” sözcüklerinin aslı “سَوَيْدٌ” ve “مَوَيْتٌ” olup bu sözcükler “فَعِيل” vezindedirler.

⁶⁷⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 83.

⁶⁷⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 84.

⁶⁷⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 84.

Basra dil ekolüne göre ise bu sözcükler “فَعِيل” veznindedirler.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁷⁷

89. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “حَطَايَا” sözcüğü “فَعَالِي” veznindedir.

Basra dil ekolüne göre ise “فَعَائِل” veznindedir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶⁷⁸

90. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “إِنْسَان” sözcüğü “إِفْعَان” veznindedir.

Basra dil ekolüne göre ise “فَعْلَان” veznindedir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶⁷⁹

91. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “أَشْيَاء” sözcüğü “أَفْعَاء” veznindedir. Basra dil ekolü mensuplarından olan Ahfeş de bu görüşü benimsemiştir.

Basra dil ekolüne göre ise “أَشْيَاء” sözcüğü “لَفْعَاء” veznindedir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶⁸⁰

⁶⁷⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 84, 85. Bkz. İbnu'l-Enbârî, Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İnsâf fi mesâilî'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, (thk.: Cevdet Mebrûk Muhammed), Mektebetu'l-Hânicî, Kâhire, s. 639.

⁶⁷⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 85.

⁶⁷⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 85.

⁶⁸⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 85.

92. MESELE

Basra dil ekolü mensupları ism-i fâilin amel etmesi için şu şartları öne sürmüşlerdir:

a. İsm-i fâil olan sözcüğün sahibine (mubtedâ, mevsûf, mevsûl veya zû'l-hâle) dayanması.

b. İsm-i fâil olan sözcüğün istifhâm/soru anlamını ifade eden “إ” harfi-edatı veya neyf/olumsuzluk anlamını ifade eden “ما” edatından sonra gelmiş olması.

Kûfe dil ekolü mensupları ise ism-i fâilin amel etmesi için yukarıda zikredilen hususları şart koşmamışlardır. Ekol mensupları “⁶⁸¹ وَمِنَ النَّاسِ وَالذَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ” ayetini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir. Basra dil ekolü mensuplarından Ahfeş de bu görüşü benimsemiştir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiş ve Kûfe ekolünün görüşlerine delil olarak getirdikleri ayette geçen “مُخْتَلِفٌ” sözcüğünün ise hazfolunmuş “صِنْفٌ” sözcüğünün na‘tı/sıfatı olduğunu ve ayetin “صِنْفٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ” takdirinde olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁸²

93. MESELE

Basra dil ekolüne göre “أَوَّلٌ” sözcüğü “أَفْعَلٌ” vezninde olup fiil anlamını ifade etmez.

Kûfe dil ekolüne göre ise “أَوَّلٌ” sözcüğü “وَأَلٌ” ya da “أَأَلٌ” sözcüğünden müştâk/türemiş olup fiil anlamını ifade eder.

⁶⁸¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 86, 87. Fatır, 35/28. “Aynı şekilde, insanlardan, binek hayvanlarından ve eti yenen hayvanlardan da farklı tür ve renklerde olanlar var.”

⁶⁸² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 86, 87.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁸³

94. MESELE

Basra dil ekolüne göre “وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا”⁶⁸⁴ ayetinde câr ve mecrûr sözcüğü hazfolunmuş olup ayet “لَا يَجْزِي فِيهِ” takdirindedir.

Kûfe dil ekolüne göre ise zamîr hazfolunmuş olup ayet “لَا تَجْزِيهِ نَفْسٌ” takdirindedir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶⁸⁵

95. MESELE

Basra dil ekolüne göre “الزَّيْنَبَاتُ” ve “الْمُسْلِمَاتُ” sözcükleri cem-i müzekker sâlim (kurallı eril çoğul) sözcüklerinde olduğu gibi nasb ve cer hallerinde aynı i‘râba sahip olmaları için nasb halinde de kesra/esre ile i‘râb edilmişlerdir.

Kûfe dil ekolüne göre ise “الزَّيْنَبَاتُ” ve “الْمُسْلِمَاتُ” sözcüklerinin sonundaki “ت” harfi kelimenin yapısında aslî bir harf olmadığından dolayı bu sözcükler nasb halinde kesra/esre ile i‘râb edilmişlerdir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁶⁸⁶

96. MESELE

Basra dil ekolüne göre zaman ve mekân zarfı muhtedânın haberi olarak gelmeleri durumunda bunlar mukadder/varsayılan bir fiilin anlamı ile mansûb olurlar.

Kûfe dil ekolüne göre ise zaman ve mekân zarfı hilâf üzere/muhtedâyaya muhalif olmaları sebebiyle mansûbturlar.

⁶⁸³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 86, 87.

⁶⁸⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 87. Bakara, 2/48. “Öyle bir günden korkun ki o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez.”

⁶⁸⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 87.

⁶⁸⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 88.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁸⁷

97. MESELE

Basra dil ekolüne göre gayr-ı munsarîf ve ‘acem olan (yabancı dilden Arap diline giren) “إِبْرَاهِيمَ”, “إِسْمَاعِيلَ” ve “إِسْحَاقَ” isimlerinin çoğulu “إِبْرَاهِيمُونَ”, “إِسْمَاعِيلُونَ” ve “إِسْحَاقُونَ” şeklinde cem-i müzekker sâlim/kurallı eril çoğul olarak gelir.

Basra dil ekolüne göre ise “إِبْرَاهِيمَ”, “إِسْمَاعِيلَ” ve “إِسْحَاقَ” isimlerinin çoğulu “بِرَاهِمَ” “بِرَاهِمَةَ”, “سَمَاعِيلَ”, “سَمَاعِيلَةَ”, “سَمَاعِلَةَ”, “أَسْحَاقَ”, “أَسْحَاقَةَ” ve “أَسْحَاقَةَ” şeklinde cem-i mükesser/kırık çoğul olarak gelir.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁸⁸

98. MESELE

Basra dil ekolüne göre müzekker/eril sözcükler ile müennes/dişil sözcüklerin birbirinden ayırt edilmesi için üçten ona kadar olan sayı isimlerinin müzekkerlerinde “ة” harfi zikredilir.

Kûfe dil ekolüne göre ise üçten ona kadar olan sayı isimlerinin müzekkerlerinde “ة” harfinin zikredilmesi “قِرْدَةٌ”, “سَحْرَةٌ” ve “فَسَقَةٌ” gibi cem-i kılla (sayıları üçten ona kadar olan varlıklara delalet eden çoğul) sözcüklerinin müzekkerlerinde “ة” harfinin zikredilmesi sebebiyledir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 88, 89.

⁶⁸⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 89.

⁶⁸⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s.90.

99. MESELE

Basra dil ekolüne göre sonuna “ات” harfleri getirilmek suretiyle çoğul yapılan sözcükler azlık veya çokluk anlamlarını ifade ederler.

Kûfe dil ekolüne göre ise bu şekilde çoğul yapılan sözcükler yalnızca azlık anlamını ifade ederler. Zemaşerî, Harîrî ve birçok dil bilgini bu görüşü benimsemişlerdir. Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁹⁰

100. MESELE

Basra dil ekolüne göre “الرِّضَاعَة” şeklinde (yani “ة” harfi ile birlikte) yazıldığında “ر” harfi fethalı, ancak “الرِّضَاع” biçiminde (yani “ة” harfi bulunmadan) yazılması durumunda ise “ر” harfi kesreli okunur.

Kûfe dil ekolüne göre ise “الرِّضَاعَة” şeklinde yazıldığında “ر” harfi kesreli, ancak “الرِّضَاع” şeklinde yazılması durumunda ise “ر” harfi fethalı okunur.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁹¹

101. MESELE

Basra dil ekolüne göre “فعل” şeklinde gelip ikinci veya üçüncü harfi halk/boğaz harfi olan isimlerin ‘aynel fiilin harekeli okunması caiz değildir.

Kûfe dil ekolüne göre ise “بَحْرَ بَحْرَ”, “شَعْرَ شَعْرَ”, “سَمِعَ سَمِعَ”, “نَهَرَ نَهَرَ” örneklerinde olduğu gibi bu özellikteki isimlerde ‘aynel fiilin sakin veya fethalı okunması caizdir. Dil bilginlerinden İbn Bâbişâz, Nahhâs, Zemaşerî ve Harîrî de bu görüşü benimsemişlerdir.

⁶⁹⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 90.

⁶⁹¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 90, 91.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁹²

102. MESELE

Basra dil ekolüne göre “في الدار زيد” örneğindeki “في الدار” sözcüğü mübtedâ, “زيد” sözcüğü ise haberi olur. Ekol mensuplarına göre “في الدار” sözcüğü kendisinde müstetir (gizli) bir zamîr barındırıp hazfedilmiş bir sözcüğe müteallık olur.

Kûfe dil ekolüne göre “زيد” sözcüğünün ‘âmili “في الدار” sözcüğüdür. Ekol mensuplarına göre “أمامك زيد” cümlesi de “حَلَّ أَمَامَكَ زَيْدًا” takdirinde olup “أمامك” sözcüğü hazfedilmiş olan fiilin yerine geçmiştir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁹³

103. MESELE

Basra dil ekolüne göre “الرَّيَّان” sözcüğü “ا” harfîyle yazılır ve tesniyesi “رَيَّان” şeklinde gelir.

Kûfe dil ekolüne göre ise “الرَّيَّان” şeklinde “ى” harfîyle yazılır ve tesniyesi “رَيَّان” biçiminde gelir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁹⁴

104. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “الشَّيْطَان” sözcüğü “فَعْلَان” vezninde olup شَاطُ “Helak oldu” fiilinden türemiştir.

⁶⁹² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 91.

⁶⁹³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 91, 92.

⁶⁹⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 92.

Basra dil ekolüne göre ise “فِعَال” vezninde olup شَطَنَ “Uzaklaştı” fiilinden türemiştir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁹⁵

105. MESELE

Basra dil ekolüne göre “فَيِّم” sözcüğü “فَعِيل” vezninde olup “فَيِّم” kökünden türemiştir.

Kûfe dil ekolüne göre ise “فَعِيل” vezninde olup “فَيِّم” kökünden türemiştir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁶⁹⁶

106. MESELE

Basra dil ekolüne göre “وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا”⁶⁹⁷, “وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا”⁶⁹⁸ ve “فَتِلْكَ”⁶⁹⁹ ayetlerinde hakiki (gerçek) sıfat olarak zikredilen “مستقيماً”, “شيخاً” ve “خاوية” sözcükleri i’râb bakımından hâl konumunda olmaları sebebiyle mansûbturlar.

Kûfe dil ekolüne göre ise bu sözcükler i’râb bakımından na‘tı maktû konumunda bulunmaları sebebiyle mansûbturlar.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁰⁰

107. MESELE

⁶⁹⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 93, 94.

⁶⁹⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 94.

⁶⁹⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 94, 95. En’am, 6/126. “Bu (din), rabbinin dosdoğru yoludur.”

⁶⁹⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 94, 95. Hûd, 11/72. “Aman yâ rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım?”

⁶⁹⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 94, 95. Neml, 27/52. “İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri!”

⁷⁰⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 94, 95.

Basra dil ekolüne göre “يحيى” sözcüğünün kurallı eril çoğulu (cem-i müzekker sâlim) “مُصْطَفَى” ve “مُجْتَبَى” sözcüklerinde olduğu gibi “يَحْيُونَ” şeklinde gelir.

Kûfe dil ekolüne göre ise “يحيى” sözcüğü Arapça bir kelime olarak kabul edildiğinde bu durumda kurallı eril çoğulu “يَحْيُونَ” şeklinde, ‘acem bir kelime olarak kabul edildiğinde ise kurallı eril çoğulu “يَحْيُونَ” şeklinde gelir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷⁰¹

108. MESELE

Basra dil ekolüne göre “نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ”⁷⁰² ve “ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ”⁷⁰³ ayetlerinde geçen “نُزُلًا” ve “ثَوَابًا” sözcükleri masdar olup te’kîd/vurgu anlamını ifade etmek için zikredilmişlerdir.

Kûfe dil ekolüne göre ise bu iki sözcük kendilerinden önce zikredilen sözcüklerin anlamlarını açıklamak için zikredilmişlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁰⁴

109. MESELE

Basra dil ekolüne göre “صَدَّ” fiilinin masdarı “الصَّدُّ” şeklinde gelir.

Kûfe dil ekolüne göre ise “الصَّدُّ” veya “الصُّدُودُ” olmak üzere iki ayrı biçimde gelir.

⁷⁰¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 95.

⁷⁰² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 96. Al-i imran, 3/198. “Fakat rablerine karşı gelmekten sakınanlara, Allah katından bir ikram olarak altından ırmaklar akan cennetler vardır.”

⁷⁰³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 96. Al-i imran, 3/195. “Andolsun ki, Allah katından bir mükâfat olarak onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım.”

⁷⁰⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 96.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁰⁵

110. MESELE

Basra dil ekolüne göre “وَحَسَنَ أَوْلِيَّكَ رَفِيقًا”⁷⁰⁶ ayetinde zikredilen “رَفِيقًا” sözcüğü i‘râb bakımından hâl konumunda olduğundan dolayı mansûbtur.

Kûfe dil ekolüne göre ise i‘râb bakımından temyîz konumunda olması sebebiyle mansûbtur.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiş ve şu değerlendirmede bulunmuştur: “Arapların “وَحَسَنَ أَوْلِيَّكَ أَوْلِيَّكَ مِنْ رَفِيقًا” ve “وَكُرْمَ زَيْدٍ مِنْ رَجُلٍ” şeklindeki ifadelerinde “مِنْ” cer harfini kullanmaları bu konuda Kûfe dil ekolünün görüşünü desteklemektedir.”⁷⁰⁷

111. MESELE

Basra dil ekolüne göre “فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنِينَ”⁷⁰⁸ ayetinde zikredilen “فِتْنِينَ” sözcüğü “مَالِكٌ قَائِمًا” örneğinde zikredilen “قَائِمًا” sözcüğü gibi i‘râb bakımından hâl konumunda olması sebebiyle mansûbtur.

Kûfe dil ekolüne göre ise “فِتْنِينَ” sözcüğü i‘râb bakımından “مَا لَكُمْ” sözcüğünün haberi olur.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁰⁹

⁷⁰⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 96.

⁷⁰⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 97. en-Nisâ, 4/69. “Kim Allah’a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salih kişilerle beraberdirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır.”

⁷⁰⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 97.

⁷⁰⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 97. en-Nisâ, 4/88, “Size ne oluyor da münafıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz?”

⁷⁰⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 97.

112. MESELE

Basra dil ekolüne göre ism-i fâilin amel etmesi için şimdiki zaman (hâl) veya gelecek zaman (istikbâl) anlamlarını ifade etmesi gerekir. Ekol mensuplarına göre ism-i fâil geçmiş zaman (mâzî) anlamını ifade ettiği durumda amel etmez.

Kûfe dil ekolüne göre ise ism-i fâil geçmiş zaman anlamını ifade ettiği durumda da amel eder. Ekol mensupları “ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ ”⁷¹⁰ ayetini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷¹¹

113. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “ كَذَا رَجُلٍ ” örneğinde olduğu gibi “ كَذَا ” sözcüğünden sonra gelen temyîzin kesreli okunması caizdir.

Basra dil ekolüne göre ise “ كَذَا ” sözcüğünden sonra zikredilen temyîzin fethalı okunması vaciptir.

Müellif bu meselede her iki ekolün görüşüne de olumlu yaklaşmıştır.⁷¹²

114. MESELE

Basra dil ekolüne göre “ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشْرٌ مِثْلُكُمْ ”⁷¹³ ayetinde zikredilen istifhâm cümlesi “ النَّجْوَى ” sözcüğünü açıklamak için zikredilmiştir.

Kûfe dil ekolüne göre ise ayette geçen istifhâm cümlesi “ النَّجْوَى ” sözcüğünden bedeldir.

⁷¹⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 97, 98. Kehf 18/12, “Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı.”

⁷¹¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 97, 98.

⁷¹² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 98.

⁷¹³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 98, 99. Enbiya, 21/3. “O zalimler, “Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir?”

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷¹⁴

115. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “*ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا الْآيَاتِ لَيْسَ جُنَّةً*”⁷¹⁵ ayetinde zikredilen “*لَيْسَ جُنَّةً*” cümlesi “*بَدَا*” fiilinin fâilidir.

Basra dil ekolüne göre ise “*لَيْسَ جُنَّةً*” cümlesi “*بَدَا*” fiilinde müstetir (gizli) olan zamîri açıklayıcı olarak gelmiştir.

Müellif ise bu konuda “*لَيْسَ جُنَّةً*” cümlesinin mukadder/varsayılan bir kasemin cevabı olduğu görüşündedir.⁷¹⁶

116. MESELE

Basra dil ekolüne göre “*وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا*”⁷¹⁷ ayetinde müfessir/açıklayıcı cümle olarak gelen “*يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا*” cümlesi mukadder/varsayılan bir “*قول*” maddesiyle (mahallen) mansûbtur.

Kûfe dil ekolüne göre ise “*يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا*” cümlesi “*نَادَى*” fiiliyle mansûbtur.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷¹⁸

117. MESELE

Basra dil ekolüne göre “*أَقَانِمُ أَنْتَ*” cümlesinde geçen merfû munfâsıl zamîrin i‘râb bakımından fâil veya mübtedâ olması caizdir.

⁷¹⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 98, 99.

⁷¹⁵ Yûsuf, 35.

⁷¹⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 99.

⁷¹⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s.100. Hûd, 11/42. “Nuh, uzak duran oğluna, “Haydi yavrum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle beraber olma!” diye seslendi.”

⁷¹⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s.100.

Kûfe dil ekolü mensupları ise yalnızca mübtedâ oluşunu caiz kılmışlardır. İbnu'l-Hâcib de bu görüşü benimsemiştir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷¹⁹

118. MESELE

Basra dil ekolüne göre ma'rife/belirli bir kelimenin 'atfu'l-beyân olması her ne kadar caiz ise de nekra/belirsiz bir kelimenin 'atfu'l-beyân olması caiz değildir.

Kûfe dil ekolü mensupları ise ma'rife ve nekra sözcüklerin 'atfu'l-beyân olmasını caiz kılmışlardır.

Ekol mensupları “ مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ ”⁷²⁰ ve “ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينٍ ”⁷²¹ ayetlerini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷²²

119. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “سَكْرَانٌ” sözcüğü sıfat anlamını ifade etmesi ve kendisinde “ان” harflerinin ziyâde olunması sebebiyle gayr-ı munsarîf olmuştur.

Basra dil ekolüne göre ise gayr-ı munsarîf oluşu te'nîs anlamını ifade eden ve “ا” harfine benzeyen “ان” harflerinin kendisinde ziyâde olunması sebebiyledir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷²³

⁷¹⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 100.

⁷²⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 101. İbrâhim, 14/16. “Ardından da cehennem gelecek, orada zorbaya yanan gövdelerden sızan su içirilecektir.”

⁷²¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 101. Mâide, 5/95. “Yahut o kişi yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefarete öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun.”

⁷²² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 101.

⁷²³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 101, 102.

120. MESELE

Arap gramerinde “فُعْلَةٌ” vezninin çoğulu olan kelimelerde ‘aynel-fiilin zammeli, cezimli ve fethalı ile okunması caizdir. Basra dil ekolüne göre “ظلمات” sözcüğünde ‘aynel-fiilin fethalı okunmasının caiz olmasının sebebi, fethanın zammeden bedel olarak gelip kendisinden daha hafif olması sebebiyledir.

Kûfe dil ekolüne göre ise “ظلمات” kelimesi cem‘u’l-cemi‘/çoğulun çoğulu (ظلمة → ظلم) olduğu için fethalı okunması caizdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷²⁴

121. MESELE

Arap gramerinde “بِأَيَّ” sözcüğünde olduğu gibi memdûd isimlerin sonlarında bulunan hemze vakıf halinde “يَا” harfine dönüşür. Basra dil ekolüne göre hemzenin “يَا” harfine tebdil olması memdûd isimlerin “خَطَّيَا” ve benzeri kelimelere olan benzerliklerinden dolaydır.

Kûfe dil ekolüne göre ise kelimenin yapısında “يَا” harfinin bulunması sebebiyle vakıf halinde hemze “يَا” harfine dönüşür.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷²⁵

⁷²⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 102.

⁷²⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 103.

122. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre kelimenin yapısında “يا” harfi bulunan isim, fiil ve harfler “مولي”, “يحيى”, “مصطفى”, “غني”, “قري”, “علي”, “رمي”, “قضي” ve “بلي” örneklerinde olduğu gibi “يا” harfi ile yazılırlar.

Basra dil ekolünün önde gelen mensuplarına göre ise “ا” harfi ile yazılırlar.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷²⁶

123. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “إِيَّاكَ” sözcüğündeki “كَ” zamîr olup “إِيَّا” ise kendisine takviye olarak gelmiştir.

Basra dil ekolüne göre ise “إِيَّا” zamîr olup “كَ” ise hitâp harfidir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷²⁷

124. MESELE

Basra dil ekolüne göre “وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا”⁷²⁸ ayetinde geçen “وَالظَّالِمِينَ” sözcüğü ayette geçen “أَعَدَّ” fiilinin kendisini açıkladığı mukadder/varsayılan bir fiille mansûbtur. Ekol mensuplarına göre ayet “وَيُعَذِّبُ الظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا” takdirindedir.

Kûfe dil ekolüne göre ise “وَالظَّالِمِينَ” sözcüğünün mansûb oluşu “و” harfinin i’rab/konum bakımından “أَعَدَّ” fiili için zarf konumunda olması sebebiyledir.

⁷²⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 103, 104.

⁷²⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 104, 105, 106.

⁷²⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s.106. İnsân, 76/31. “Zalimlere gelince (Allah) onlar için elem verici bir azab hazırlamıştır.”

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷²⁹

125. MESELE

Basra dil ekolüne göre “فُعَلَاءٌ” ve “فُعَلَاءٌ” sözcüklerindeki “ا” harfi ilhâk için gelmiştir. Ekol mensuplarına göre “صَفْرَاءٌ”, “حَمْرَاءٌ” ve “بَيْدَاءٌ” örneklerinde olduğu gibi yalnızca “فُعَلَاءٌ” vezninde olan isimler memdûd isimdirler.

Kûfe dil ekolüne göre ise “فُعَلَاءٌ” vezninde gelenler memdûd isim olduğu gibi “فُعَلَاءٌ” vezninde gelenler de memdûd isimdirler. Ekol mensupları مِنْ طُورِ سَيْنَاءٍ⁷³⁰ ayetini (“سَيْنَاءٌ” sözcüğünü kesreli okuyan kırâate göre) bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷³¹

126. MESELE

Basra dil ekolü mensuplarına göre “يا ابنَ أُمِّ” ve “يا ابنَ عَمِّ” kelimeleri “خَمْسَةَ عَشَرَ” gibi mürekkep/birleşik isimdirler.

Kûfe dil ekolü mensuplarına göre ise bu kelimeler mürekkep isim değildirler. Ekol mensuplarına göre “يا ابنَ أُمِّ” ifadesi “يا ابنَ أُمِّ” takdirindedir. “ا” harfi hazfolunmuş “م” harfi ise “ا” harfine işaret etmesi açısından fetha harekesini almıştır.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷³²

⁷²⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s.106.

⁷³⁰ Mü'minûn, 20.

⁷³¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 106, 107.

⁷³² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 107.

127. MESELE

Basra ekolüne göre “ما زيدٌ منطلقاً” cümlesinde geçen “منطلقاً” sözcüğü “قائماً ليس زيدٌ” örneğinde olduğu gibi “ما” nefiy edatının haberi olması sebebiyle mansûbtur.

Kûfe ekolüne göre ise harf-i cerin hazfedilmesi sebebiyle mansûbtur. Ekol mensuplarına göre “ما زيدٌ منطلقاً” cümlesi “ما زيدٌ بمنطلقٍ” takdirindedir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷³³

128. MESELE

Basra dil ekolüne göre “الضيق” sözcüğüyle masdar anlamı kastedilirse bu durumda “البيع” ve “السَّير” sözcüklerinde olduğu gibi “الصَّيْقُ” şeklinde fethalı okunur. İsim anlamının kastedilmesi durumunda ise “العِلمُ” ve “السَّحْرُ” sözcüklerinde olduğu gibi “الصَّيْقُ” biçiminde kesreli okunur.

Kûfe dil ekolüne göre ise “الصَّيْقُ” şeklinde fethalı okunur.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷³⁴

129. MESELE

Basra dil ekolüne göre “امرأةٌ”, “قائمةٌ” ve “قاعدَةٌ” gibi sözcüklerin sonunda gelen “ة” harfi te'nîs alametidir.

Kûfe dil ekolü mensupları ise bu gibi sözcüklerde vakıf halinde “ة” harfinin “ه” şeklinde okunması sebebiyle “ه” nın te'nîs alameti olduğunu belirtmişlerdir.

⁷³³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 107.

⁷³⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 108.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷³⁵

130. MESELE

Basra dil ekolüne göre “حُبْلَى” ve “سَكْرَى” gibi maksûr isimlerin sonundaki “ا” harfi te'nîs alametidir.

Kûfe dil ekolüne göre ise bu gibi isimlerde “ى” harfi te'nîs alametidir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷³⁶

131. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “فُعَلَل” vezni (kalıbı) rubâî isimlere has/özü vezinlerdendir. Ekol mensuplarına göre “جُنْدَب” ve “جُحْدَب” gibi sözcükler “فُعَلَل” vezindedir. Basra dil ekolü mensuplarından Ahfeş de bu görüşü benimsemiştir.

Basra dil ekolüne göre ise “فُعَلَل” vezni rubâî isimlere has/özü vezinlerden değildir. Ekol mensuplarına göre “فُعَلَل” vezni “فُعَلَل” babına mülhaktır.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷³⁷

132. MESELE

Basra dil ekolüne göre “حَمْرَاءُ”, “بَيْضَاءُ”, “فُقَهَاءُ” ve “أَنْبِيَاءُ” gibi memdûd isimlerde elif-i memdûde (ء) te'nîs alametidir.

Kûfe dil ekolüne göre ise bu gibi isimlerde hemze (ء) te'nîs alametidir.

⁷³⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 108.

⁷³⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 108.

⁷³⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s.108, 109.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷³⁸

133. MESELE

Hemzeden önceki harfin sakin olması durumunda Basra dil ekolüne göre “مَسْنُولٌ” , “مَسْنُومٌ” ve “الْمَرْءَةُ” örneklerinde olduğu gibi hemze (ء) desteksiz olarak yazılır.

Kûfe dil ekolüne göre ise bu durumda hemze (ء) “مَسْنُوءٌ” ve “الْمَرْءَةُ” örneklerinde olduğu gibi harekeli okunur.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷³⁹

⁷³⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 109.

⁷³⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 109, 110.

2. “Fiil” Konusundaki İhtilâflı Meseleler

Bu başlık altında Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında vuku bulan 35 ihtilâflı mesele ele alınacaktır.

2.1. Meseleler (35 Mesele)

1. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre masdar, fiilden müştaktır. Ekol mensupları bu konuda şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

- a. Masdarın i‘lâl ve sıhhat bakımından fiile tâbi olması. (Yani bir kelimenin fiilinde i‘lâl yapılmışsa masdarında da yapılmıştır. Aksi halde yapılmamıştır.)
- b. “ضربت ضرباً” cümlesinde fiilin masdarda amel etmesi.
- c. Masdarın bazı durumlarda fiile tekid olarak gelmesi. (“ضربته ضرباً” cümlesinde olduğu gibi.)
- d. Bazı fiillerin masdarlarının olmayışı.

Basra dil ekolüne göre ise fiil, masdardan müştaktır. Ekol mensuplarının bu hususta öne sürdükleri delillerden bazıları ise şunlardır:

- a. Fiilin muayyen bir zamana masdarın ise mutlak bir anlama delalet etmesi. Dolayısıyla fiil mukayyed masdar ise mutlakdır. Mukayyed mutlakdan bir cüz olduğuna göre bu durumda fiil de masdarın cüzü olmuş olur.
- b. Masdarın isim olması hasebiyle kendi zatıyla kâim olup fiile ihtiyaç duymaması. Fiilin ise kendi zatıyla kâim olmayıp isme ihtiyaç duyması.
- c. Şayet masdar, fiilden müştâk olmuş olsaydı onun gibi hem mukayyed bir zamana hem de hadese delalet etmesi gerekirdi. Ancak masdar mukayyed bir zamana ve hadese (eyleme) delalet etmiyor.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁴⁰

2. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “زَيْدًا ضَرِيْبُهُ” cümlesinde geçen isim kendisinden sonra gelen fiille mansûbtur.

Basra dil ekolüne göre ise mukadder/varsayılan bir fiille mansûbtur. Ekol mensuplarına göre “زَيْدًا ضَرِيْبُهُ” cümlesi “ضَرِيْبٌ زَيْدًا ضَرِيْبُهُ” takdirinde olup cümlede zâhir olan fiil mukadder fiile delâlet etmektedir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁴¹

3. MESELE

“أَكْرَمْتُ وَاكْرَمَنِي زَيْدًا” örneğinde olduğu gibi aralarında tenâzu bulunan ‘âmillerden hangisinin amel edeceği iki ekol arasında tartışma konusu olmuştur. Kûfe dil ekolü birinci fiilin amel etmesini uygun görmüştür. Ekol mensupları bu konuda şu delilleri öne sürmüşlerdir:

a. Arap kelâmında birinci fiilin amel etmesinin çok yaygın oluşu.

b. Birinci fiilin ikinci fiilden önce geliyor olması birinci fiilin amel etmesindeki önceliğini gösterir.

Basra dil ekolü ise ikinci fiilin amel etmesini uygun görmüştür. Ekol mensupları “أَتُونِي أَفْرَغُ عَلَيْهِ قِطْرًا”⁷⁴² ve “هَأْوُمُ أَفْرُوُوا كِتَابِيَةَ”⁷⁴³ ayetlerini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁴⁴

⁷⁴⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 111, 112.

⁷⁴¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 113.

⁷⁴² Kehf, 18/96. “Bana yeterince demir madeni getirin” dedi. İki yamacın arasındaki boşluğu bir hizaya getirince, “körükleyin” dedi. Demiri eritip kor gibi yapınca da “Bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım” dedi.

⁷⁴³ Hakka, 69/19. “O zaman kitâbı sağından verilen kimse ise o zaman “Alınız kitâbımı okuyun” der.”

⁷⁴⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s.114.

4. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “نِعْمَ” ve “بِئْسَ” sözcükleri isimdir. Ekol mensuplarına göre “ما زيدٌ بنعم الرجل” ve “نِعْمَ السَّيْرُ عَلَى نِعْمِ الْعَيْرِ” cümlelerinde bu sözcüklerin başına cer harfinin gelmesi bunların isim olduğunu göstermektedir.

Basra dil ekolüne göre ise “نِعْمَ” ve “بِئْسَ” mutasarrıf/çekimli olmayan mâzî fiillerdir. Kûfe dil ekolünün önde gelen mensuplarından Kisâi de bu görüşü benimsemiştir. Ekol mensuplarının konuyla ilgili ileri sürdükleri deliller şunlardır:

- a. نِعْمًا رجلين ve نعموا رجالاً örneklerinde bu iki sözcüğe merfû muttasıl zamîrin bitişmesi.
- b. “نعم الرجل زيدٌ” ve “نعم رجالاً زيدٌ” cümlelerinde bu iki sözcüğün isim ve zamîrde raf ameli işlemleri.
- c. “نِعْمَتِ المرأة هندا” ve “بِئْسَتِ الجارية جُمُلًا” cümlelerinde bu sözcüklere te'nîs anlamını ifade eden “ت” harfinin bitişmesi.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁴⁵

5. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre ta'acub anlamını ifade eden “أفعل” sözcüğü isimdir. Ekol mensupları bu hususta şu delilleri öne sürmüşlerdir:

- a. “أفعل” sözcüğünün gayr-ı mutasarrıf (çekimsiz) olması.
- b. “أفعل” sözcüğünün isme özgü olan tasgîrinin yapılabilmesi.

⁷⁴⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 115, 116, 117.

c. “هو أقوم منه” örneğinde olduğu gibi isimlerde ‘aynel fiil başka bir harfe tebdîl edilmediği gibi ta‘accub anlamını ifade eden “ما أقوم” sözcüğünde de ‘aynel fiilin başka bir harfe tebdîl edilmemesi.

Basra dil ekolüne göre ise “أفعل” sözcüğü mâzî fiildir. Kûfe ekolünün önde gelen mensuplarından Kisâî de bu görüşü benimsemiştir. Ekol mensupları “ما أرشدني” örneğinde olduğu gibi “أفعل” sözcüğünün kendisine mütekellim zamîr bitiştğinde fiile özgü olan nûn-ı vikâye alması “أفعل” sözcüğünün fiil olduğunu gösterir şeklinde görüşlerini gerekçelendirmişlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁴⁶

6. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “ما أبيض الثوب” ve “ما أسود الشعر” örneklerinde olduğu gibi siyah veya beyaz renk anlamlarını ifade eden sözcüklerden ta‘accub sîgalarının yapılması caizdir.

Basra dil ekolü mensupları ise siyah veya beyaz renklerin dışındaki renklerden ta‘accub sîgalarının yapılmasını caiz kılmadıkları gibi siyah veya beyaz renk anlamlarını ifade eden sözcüklerden de ta‘accub sîgalarının yapılmasını caiz kılmamışlardır. Ekol mensuplarına göre sadece mâzî fiilden ta‘accub sîgası yapılır.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁴⁷

7. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “كان” ve “ظننتُ” fiillerinin ikinci mef‘ûlleri i‘râb bakımından hâl konumunda olmaları sebebiyle mansûbturlar.

⁷⁴⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 118, 119.

⁷⁴⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 120, 121.

Basra dil ekolüne göre ise mef'ûl konumunda olmaları sebebiyle mansûbturlar. Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁴⁸

8. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “ما زال” ve anlamını taşıyan fiillerin haberlerinin takdimi caizdir. Basra ekolü mensuplarından İbn Keysân da bu görüşü benimsemiştir.

Basra dil ekolüne göre ise caiz değildir. Kûfe dil ekolü mensuplarından Ferrâ da bu görüşü benimsemiştir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁴⁹

9. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre mutasarrıf (çekimli) olmayan “ليس” fiilinin haberinin kendisi üzerine takdimi caiz değildir. Ekol mensuplarına göre bu durum yalnızca mutasarrıf fiillerde caizdir. Basra ekolü mensuplarından Müberred de bu görüşü benimsemiştir.

Basra dil ekolüne göre ise caizdir. Ekol mensupları “أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ”⁷⁵⁰ ayetinde “ليس” fiilinin ma'mûlunun takdim edilmesini haberinin de takdim edilebileceğine delil saymışlardır.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁵¹

10. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre mâzî fiilin başında “فَدَ” edatı olmaksızın i'râb bakımından hâl konumunda olması caizdir. Basra ekolü mensuplarından Ahfeş de bu görüşü benimse-

⁷⁴⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 121, 122.

⁷⁴⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 122.

⁷⁵⁰ Hûd, 11/123. “İyi bilin ki, azap onlara geleceği gün, kendilerinden bir daha uzaklaştırılmaz ve alay etmekte oldukları şey, kendilerini çepeçevre kuşatmış olur.”

⁷⁵¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 123.

miştir. Ekol mensupları “أَوْ جَاؤُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ”⁷⁵² ayetini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Basra dil ekolü mensupları ise mâzî hâl cümlesinin başında “فَدَّ” edatının olmasını şart koşmuşlardır.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁵³

11. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre başında “ل” harfi bulunmayan emir fiilleri mu‘rab olup mu-kadder/varsayılan bir “ل” harfi ile meczûmdurlar.

Basra dil ekolüne göre ise bu özellikteki emir fiilleri sukûn üzere mebnîdirler. Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁵⁴

12. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre muzâri fiilin mu‘rab oluşu şu sebeplerden dolayıdır:

- Farklı anlamları kendisinde barındırması.
- Şimdiki ve gelecek zaman anlamlarını ifade etmesi.
- Başında nâsb ve cezm edatlarının gelmemesi.

Basra dil ekolü mensupları ise muzâri fiilin mu‘rab oluşunu şu iki sebebe bağlamışlardır:

- Başında ibtidâ lâminin gelmesi.

⁷⁵² Nisa, 4/90. “Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak (istemediklerin) den yürekleri sıkılarak size gelenler müstesna. Allah dileydi onları başınıza belâ ederdi de sizinle savaşarlardı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse bu durumda Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı vermemiştir.”

⁷⁵³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 124.

⁷⁵⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 125, 126.

b. Muzâri fiilin hareke ve sükûn bakımından ism-i fâile benzemesi. Nitekim “يَضْرِبُ” ile “صَارِبٌ” sözcükleri arasında hareke ve sakin harfler yönünden tam bir benzerlik vardır.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁵⁵

13. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre لا تأكل السمك و تشرب اللبن “Süt ile beraber balık yeme” cümlesinde geçen “تَشْرَبُ” sözcüğü sarf/hilâf üzere (yani ikinci fiilin hüküm bakımından birinci fiile muhalif oluşu sebebiyle) mansûbtur. Çünkü bu cümlede anlatılmak istenen balık yenilmesinin ve süt içilmesinin ayrı ayrı değil bir arada yapılmasının yasaklanmasıdır.

Basra dil ekolüne göre ise “تَشْرَبُ” sözcüğü mukadder bir “أَنْ” edatı ile mansûbtur.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁵⁶

14. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre cevap fiili civâr/komşuluk ile (yani cevap fiilinin şart fiiline komşu olması sebebiyle) meczûmdur.

Basra dil ekolünden ise bu konuda şu üç görüş nakledilmiştir:

- a. Çoğunluğa göre şart ve cevap fiilleri şart edatıyla meczûmdurlar.
- b. Bazıları şart edatının şart fiiliyle birlikte cevap fiilinde amel ettikleri görüşündedirler.
- c. Diğer bazılarına göre ise şart edatı şart fiilinde, şart fiili ise cevap fiilinde amel etmiştir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁵⁷

⁷⁵⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 127.

⁷⁵⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 127, 128.

⁷⁵⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 128.

15. MESELE

“إِنْ زَيْدٌ أَتَانِي آتِهِ” cümlesinde “إِنْ” edatından sonra merfû şekilde gelen isimde amel eden ‘âmilin ne olduğu hususu iki ekol arasında tartışma konusu olmuştur. Kûfe dil ekolüne göre isim kendisinden sonra gelen fiille merfûdur.

Basra dil ekolüne göre ise isim mukadder bir fiille merfûdur. Ekol mensuplarına göre “إِنْ زَيْدٌ أَتَانِي آتِهِ” cümlesi “إِنْ أَتَانِي زَيْدٌ آتِهِ” takdirindedir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁵⁸

16. MESELE

“إِنْ تَأْتِنِي زَيْدًا أَكْرَمًا” cümlesinde olduğu gibi mansûb şeklinde gelen ismin cevap fiili üzerine takdim edilip edilmeyeceği hususu iki ekol arasında tartışma konusu olmuştur. Basra ekolü mensupları merfû ve mansûb şeklinde gelen isimlerin cevap fiili üzerine takdimini caiz görmüşlerdir.

Kûfe dil ekolü mensuplarından ise bu konuda farklı iki görüş nakledilmiştir. Ferrâ takdim edilmesini câiz görmezken, Kisâf ise bunu câiz görmüştür.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁵⁹

17. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre şart ve ceza fiillerinin ma‘müllerinin şart edatı üzerine takdimi caizdir.

Basra ekolü mensuplarına göre ise şart edatı istifhâm edatı gibi sadru’l-keîâm iktiza ettiğinden şart ve ceza fiillerinin ma‘müllerinin şart edatı üzerine takdimi caiz değildir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁶⁰

⁷⁵⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 129.

⁷⁵⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 129, 130.

⁷⁶⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 130, 131.

18. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “تَنْزَلُ” ve “تَنَاوُلُ” fiillerinin asılları “تَنْزَلُ” ve “تَنَاوُلُ” olup bu fiillerde muzâraat harfi hazfedilmiştir. Ekol mensupları bu konudaki görüşlerini muzâraat harfinin zâid olması sebebiyle hazfedilmesinin (düşürülmesinin) evlâ olduğu gerekçesine dayandırmışlardır.

Basra ekolü mensupları ise bu fiillerde Kûfe ekolünün iddia ettiği gibi muzâraat harfinin değil kelimenin aslından olan “ت” harfinin hazfedildiği görüşünü savunmuşlardır. Ekol mensuplarına göre muzâraat harfi bir anlamı ifade etmek için ziyâde edildiğinden hazfedilmesi uygun değildir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷⁶¹

19. MESELE

Kûfe dil ekolü mensupları nün-i tekid-i muhaffefenin (te’kîd nûnunun hafifletilmiş şekli) musennâ (ikil) ve müennes (dişil) çoğul sigalarında gelmesini caiz kılmışlardır. Dil bilginlerinden Yûnus b. Habib el-Basrî de bu görüşü benimsemiştir. Ekol mensupları bu konuda “وَلَا تَتَّبِعَانِ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ”⁷⁶² ayetini (İbn ‘Âmir kiraâtine göre) görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Basra dil ekolü mensuplarına göre ise nün-i tekid-i muhaffefenin musennâ veya müennes çoğul sigalarında gelmesi caiz değildir. Basra dil ekolü mensupları Kûfe dil ekolünün bu iddiasına karşılık ayette geçen nün-i tekid-i muhaffefenin tekîd anlamını ifade etmediğini bilakis i’râb alameti olduğunu ve “وَلَا تَتَّبِعَانِ” cümlesinin “فَاسْتَقِيمَا غَيْرَ مُتَّبِعِينَ” takdirinde olup i’râb bakımından hâl konumunda olduğunu ifade etmişlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁶³

⁷⁶¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 131.

⁷⁶² Yunus, 10/89. “Allah, sakın bilmeyenlerin yolundan gitmeyin” dedi.

⁷⁶³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 131, 132.

20. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre fiillerde vasıl hemzesinin harekesi ‘aynel fiilin harekesine tabidir.

Basra dil ekolü mensuplarına göre ise vasıl hemzesinde aslolan kesreli harekelenmesidir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁶⁴

21. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “يَعِدُ” ve “يَزِنُ” gibi fiillerde “و” harfinin hazfedilmesi müteaddi (geçişli) fiil ile lâzım (geçişsiz) fiillerin birbirinden ayırt edilmesi içindir.

Basra dil ekolü mensuplarına göre ise “و” harfinin “ي” harfi ile kesra arasında gelmesi kelimenin telaffuzunu zorlaştırdığından “و” harfi tahfif (telaffuz kolaylığı) amacıyla hazfedilmiştir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷⁶⁵

22. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “كَانَ” ve kardeşlerinin/benzerlerinin haberinin ma‘müllerinin zarf veya câr-mecrûr olmamaları durumunda bile “كَانَ” ve kardeşlerinden sonra gelmeleri caizdir.

Basra dil ekolüne göre ise caiz değildir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷⁶⁶

⁷⁶⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 132, 133.

⁷⁶⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 133.

⁷⁶⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 133.

23. MESELE

Basra dil ekolüne göre “ظَنَنْتُ” ve kardeşlerinin/benzerlerinin ma‘mullerinin kendileri üzerine takdim edilmesi durumunda fiilin ilğa edilmesi (amelden düşmesi) caiz değildir.

Kûfe dil ekolüne göre ise caizdir. Ekol mensupları “بني وجدْتُ ملاكَ الشَّيْمَةِ الأَدَبِ” “Ben ahlakın özünü edepte gördüm” ifadesini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Basra dil ekolü mensupları ise Kûfe dil ekolünün görüşüne karşılık cümlede ibtidâ lâmını takdir edip cümlenin “بني وجدْتُ لَمَلَاكِ الشَّيْمَةِ الأَدَبِ” takdirinde olduğunu söylemişlerdir. Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁶⁷

24. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “قول” maddesiyle zan anlamı kastedilirse bu durumda muhatab zamîre isnad edilmesi gerekir.

Basra dil ekolü mensuplarına göre ise bu durumda muhatab zamîre isnad edilmesi gerekmez.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷⁶⁸

25. MESELE

Basra dil ekolüne göre “أَعْطَى” fiilinin birinci mef‘ûlunun ma‘rife ikinci mef‘ûlunun ise nekra olması durumunda ma‘rife şeklinde gelen mef‘ûlun fâilin yerine geçmesi evleviyetle tercih edilir.

Kûfe dil ekolüne göre ise bu durumda fâilin yerine geçme hususunda iki mef‘ûl arasında bir evleviyet (öncelik) söz konusu değildir.

⁷⁶⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 134.

⁷⁶⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 134.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁶⁹

26. MESELE

Basra dil ekolüne göre “ضربوني و ضربتُ الزيدين” örneğinde olduğu gibi tenâzû babında ikinci ‘âmilin amel edip birinci ‘âmilin ise merfû bir ma‘mûle ihtiyaç duyması halinde merfû olan ma‘mûl ‘umde (cümlelerin iki ana ögesinden biri) olup hazfî caiz olmadığından takdir edilir.

Kûfe dil ekolüne göre ise birinci ‘âmilin talep etmiş olduğu merfû ma‘mûl takdir edilmez hafzedilir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁷⁰

27. MESELE

Basra dil ekolüne göre “إلى” harfinin hafzedilmesi caiz değildir. Dolayısıyla ekol mensuplarına göre “ذهبتُ مصرَ” veya “ذهبتُ البصرةَ” denilmesi caiz değildir. Ancak ekol mensupları “ذهبتُ الشامَ” örneğini bundan hariç tutmuşlardır.

Kûfe dil ekolüne göre ise “إلى” harfinin hazfî (düşürülmesi) caizdir. Ekol mensuplarına göre “خرجتُ البرَ”, “خرجتُ مصرَ” ve “انطلقتُ السوقَ” örneklerinde olduğu gibi “إلى” harfinin “انطلقَ”, “ذهبَ” ve “خرجَ” fiilleriyle birlikte kullanılması durumunda hazfî kıyâsî (kuralı) olur.

⁷⁶⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 134, 135.

⁷⁷⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 135. İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde باب التنازع “Tenâzû bâbı” başlığı altında iki ekolün bu konudaki görüşünü şu beyitte ifade eder:

إِنْ عَامِلَانِ اقْتَضَيَا فِي اسْمِ عَمَلٍ ... قَبْلُ فَلِلْوَاحِدِ مِنْهُمَا الْعَمَلُ
وَالثَّانِي أَوْلَىٰ عِنْدَ أَهْلِ الْبَصْرَةِ ... وَاخْتَارَ عَكْسًا غَيْرَهُمْ ذَا أُسْرَةٍ

“İki ‘âmil kendisinden sonra gelen isimde amel etmek isterse ikisinden biri amel eder/Basra dil ekolü mensuplarına göre birinci ‘âmil, Kûfe dil ekolü mensuplarına göre ise ikinci ‘âmilin amel etmesi daha iyidir.” Bkz. *Şerhu’s Suyûtî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (Şrh. Muhammed Sâlih b. Ahmed el-Ğursî), s. 220, 221, Mektebetu Seydâ, Diyarbakır, 1432/2011.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁷¹

28. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre üç harfli fiillerin sonundaki harfin aslı “ي” ise bu durumdaki fiiller “مضى”, “رمى” ve “سعى” fiillerinde geçtiği şekliyle “ى” harfi ile yazılır. Şayet harfin aslı “و” ise bu durumda da “دعا” ve “غزا” örneklerinde geçtiği şekliyle “ا” harfi ile yazılır.

Basra dil ekolüne göre ise sondaki harfin aslına bakılmaksızın üç harfli fiiller “ا” harfi ile yazılır.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmaz.⁷⁷²

29. MESELE

Basra dil ekolüne göre “يحب” fiilinde “ي” harfinin kesreli/esreli okunması telaffuzu zorlaştırdığından söz konusu fiilde muzâraat harfinin kesreli okunması caiz değildir.

Kûfe dil ekolüne göre ise caizdir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmaz.⁷⁷³

30. MESELE

Basra ekolüne göre nakıs fiillerin mechûl yapılması caiz değildir.

Kûfe ekolüne göre ise caizdir. Ekol mensuplarından Ferrâ’ya göre “كان زيداً أحاك” cümlesinde geçen nakıs fiilin mechûlu “كين” şeklinde gelir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷⁷⁴

⁷⁷¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 136.

⁷⁷² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 136.

⁷⁷³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 136, 137.

⁷⁷⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 137.

31. MESELE

Basra dil ekolüne göre “ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بَدِينَارٍ لَا يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ ”⁷⁷⁵ ayetinde olduğu gibi şart ve ceza cümlelerinin ism-i mevsûlden sonra gelmeleri durumunda şart ve ceza cümleleri irâb/konum bakımından sıla cümlesi (ilgi cümlesi) olurlar.

Kûfe dil ekolüne göre ise bu durumda sıla cümlesi mukadder/varsayılan bir “قول” maddesiyle mansûb veya merfû olur. İbn Bâbişâz da bu görüşü benimser.

Müellif ise bu mesele de Basra dil ekolünün görüşünü tercih eder.⁷⁷⁶

32. MESELE

Basra dil ekolüne göre “ ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهَدَى ”⁷⁷⁷ ayetinde geçen “أَحْسَنَ” sözcüğü mâzî fiil olup sıla cümlesinden sayılır.

Kûfe dil ekolü mensupları ise ayette geçen “أَحْسَنَ” sözcüğünün i‘râb bakımından “الَّذِي” sözcüğünün sıfatı olmasını caiz kılmışlardır.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁷⁸

33. MESELE

Basra dil ekolüne göre “يَقْرَأُونَ” ve “يَسْتَهْزِئُونَ” gibi örneklerde hemzedden sonra “و” harfi yazılır.

⁷⁷⁵ Al-i İmrân, 2/75. “Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder.”

⁷⁷⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 137.

⁷⁷⁷ En‘âm, 6/154. “Sonra iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara nimeti tamamlamak, her şeyi açılmak, hidayet ve rahmete erdirmek için Musâ’ya Kitab’ı (Tevrat’ı) verdik ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına iman etsinler.”

⁷⁷⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 138.

Kûfe dil ekolüne göre ise bu gibi örneklerde “ي” harfinden sonra “و” harfi yazılır. Ekol mensuplarına göre hemze “يَسْتَهْزُونَ” ve “مُسْتَهْزُونَ” örneklerinde geçtiği şekliyle “ي” harfine dönüşür.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷⁷⁹

34. MESELE

Basra dil ekolüne göre hem “تَسأل” fiilinde ve hem de hemzenin sakin bir harften sonra geldiği bütün fiillerde hemze elif üzerine yazılır.

Kûfe dil ekolüne göre ise hemze harekesiyle yazılır.

Müellif bu meselede “تَسأل” fiilini hariç tutup hemzenin sakin bir harften sonra geldiği diğer bütün fiillerde hemzenin yazılışı konusunda Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁸⁰

35. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre başında lâm-ı cühûd (inkâr lâmı) bulunan fiillerin ma‘müllerinin kendileri üzerine takdimi caizdir. Ekol mensupları bu konuda şu beyti görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir:

لَقَدْ عَدَلْتَنِي أُمُّ عَمْرٍو وَ لَمْ أَكُنْ ... مَقَالَتَهَا مَا كُنْتُ حَيًّا لِأَسْمَعَا

“Ümmü Amr beni kınadı/Bundan böyle yaşamım boyunca onun sözünü dinlemeyeceğim.”

Basra dil ekolüne göre ise caiz değildir. Ekol mensuplarına göre beyitte geçen “و لَمْ أَكُنْ لِأَسْمَعَا مَقَالَتَهَا” sözcüğü mukadder/varsayılan bir fiille mansub olup beyit takdirindedir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷⁸¹

⁷⁷⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 138.

⁷⁸⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 139.

⁷⁸¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 139, 140.

3. “Harf” Konusundaki İhtilâflı Meseleler

Bu başlık altında “harf” konusunda Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında vuku bulan 56 ihtilâflı mesele ele alınacaktır.

3.1. Meseleler (56 Mesele)

1. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre şart anlamını ifade eden “ئِنْ” edatında hemzenin kesreli okunması caiz olduğu gibi bazı durumlarda fethalı okunması da caizdir. Ekol mensuplarına göre hemzenin fethalı okunması durumunda da “ئِنْ” sözcüğü şart anlamını ifade eder.

Basra dil ekolüne göre ise hemzenin fethalı okunması durumunda “ئِنْ” sözcüğü mutlak anlamda şart anlamını ifade etmez.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁸²

2. MESELE

Basra dil ekolüne göre “ل” harf-i ceri “فِي” harf-i cerin anlamını ifade etmez.

Kûfe dil ekolüne göre ise bazı durumlarda “ل” harf-i ceri “فِي” harf-i cerin anlamını ifade eder. Ekol mensupları “فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ”⁷⁸³ ayetini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiş ve Kûfe ekolü mensuplarının tezlerine delil olarak getirmiş oldukları ayetin takdirinin ise “لَجَزَاءِ يَوْمٍ” veya “لِحِسَابِ يَوْمٍ” şeklinde olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁸⁴

⁷⁸² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 141.

⁷⁸³ Al-i İmrân, 2/25. “Bakalım, kendilerini o geleceğinde hiç şüphe olmayan gün için bir araya topladığımız ve hiç kimseye haksızlık edilmeden herkese kazandığı tamamen ödendiği vakit, halleri nice olacaktır.”

⁷⁸⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 141, 142.

3. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “مِنْ” harf-i cerin mekân anlamında kullanımı caiz olduğu gibi zaman anlamında da kullanımı caizdir. Ekol mensupları “لَمَسْجِدٍ أُسَسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ”⁷⁸⁵ ve “إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ”⁷⁸⁶ ayetlerini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Basra dil ekolüne göre ise “مِنْ” harf-i cerin zaman anlamında kullanımı caiz değildir. Ekol mensuplarına göre “منذ” edatı bir eylemin başlangıç zamanını “مِنْ” edatı ise bir eylemin başlangıç mekânını ifade eder. Ekol mensupları Kûfe dil ekolünün görüşlerine delil olarak ileri sürdükleri birinci ayetin takdirinin “مِنْ تَأْسِيسِ أَوَّلِ يَوْمِ” şeklinde olduğunu ikinci ayetin ise “فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ” takdirinde olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁸⁷

4. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “رُبَّ” sözcüğü “كَمْ” sözcüğü gibi isimdir. Ekol mensuplarına göre “كَمْ” sözcüğü çokluk anlamını, “رُبَّ” sözcüğü ise azlık anlamını ifade eder. Bu yönüyle iki sözcük arasında bir benzerlik vardır.

Basra dil ekolüne göre ise “رُبَّ” sözcüğü kendisinde isim ve fiil alâmetleri bulunmadığından dolayı harftir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁸⁸

⁷⁸⁵ Tevbe, 9/108. “İlk günden temel takva üzerine kurulan mescit (Kuba mescidi) içinde namaz kılmana elbette daha layıktır.”

⁷⁸⁶ Cuma, 62/9. “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın.”

⁷⁸⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 142, 143.

⁷⁸⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 144.

5. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “زُبَّ” sözcüğünün anlamını ifade eden ve onun yerine geçen “و” harfi bizâtihi tek başına amel eder.

Basra dil ekolüne göre ise “و” ‘âtif harflerinden olduğundan bizâtihi tek başına amel etmez. Amel eden mukadder/varsayılan bir “زُبَّ” edatıdır. Ekol mensupları bu konuda görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“و” harfinin “زُبَّ” edatı ile beraber zikredilmesi “و” harfinin ‘âtif harfi olduğuna kendisinden sonra gelen “زُبَّ” edatının ise ‘âmil olduğuna delil olarak gösterilebilir.”

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷⁸⁹

6. MESELE

“مذ” veya “مُنْد” edatlarından sonra gelen merfû isimde amel eden ‘âmilin ne olduğu iki ekol arasında tartışma konusu olmuştur. Kûfe dil ekolüne göre “مذ” ve “مُنْد” edatlarından sonra gelen isim mahzûf bir fiille merfûdur.

Basra dil ekolü mensupları ise bu konuda şu şekilde görüş beyan etmişlerdir:

“ مذ ve مُنْد edatları isim olarak mülâhaza edildiklerinde bu durumda kendileri mubtedâ kendilerinden sonra gelen isim ise haber olur. Bu hâlde “مذ” ve “مُنْد” edatları dönem ve zaman (الأمد) anlamlarını ifade ederler. “مذ” ve “مُنْد” edatları harf olarak mülâhaza edildiklerinde ise bu durumda kendilerinden sonra gelen isim mecrûr olur.”

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁹⁰

⁷⁸⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 145, 146.

⁷⁹⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 146.

7. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “الله لأفعلن” örneğinde olduğu gibi kasem sözcüğünün yerine ‘ıvaz/bedel getirilmeden harf-i cer takdir edilerek ismin mecrûr olması caizdir.

Basra dil ekolüne göre ise kasem sözcüğünün yerine ‘ıvaz/bedel gelirse bu durumda ismin mecrûr olması caizdir. Ekol mensupları Kûfe dil ekolünün görüşlerine delil olarak getirdiği “الله لأفعلن” örneğini ise bu durumdan istisna edip bu örnekte geçen ismin çok kullanımdan (كثرة الاستعمال) dolayı mecrûr olduğunu söylemişlerdir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷⁹¹

8. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “لزيد أفضل من عمرو” cümlesinin başındaki “ل” edatı mukadder/varsayılan bir kasem sözcüğünün cevabında gelmiştir. Ekol mensuplarına göre söz konusu cümle “والله لزيد أفضل من عمرو” takdirindedir.

Basra dil ekolüne göre ise söz konusu cümlenin başında gelen “ل” edatı ibtidâ lâmidir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁷⁹²

9. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “و” ‘âtıf harfinin zâid olarak gelmesi caizdir.

Ekol mensupları “حتى إذا جاؤوها وفتحت أبوابها”⁷⁹³ ve “إذ السماء وأذنت لربها وحققت”⁷⁹⁴ ayetlerini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

⁷⁹¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 146, 147.

⁷⁹² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 147.

Basra dil ekolüne göre ise “و” ‘âtif harfinin zâid olarak gelmesi caiz değildir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁹⁵

10. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre veya/yahut/ya da anlamına gelen “أو” ‘âtif harfinin ve anlamına gelen “و” veya bilakis, hayır anlamlarını ifade eden “بل” ‘âtif harflerinin yerinde kullanılması caizdir. Ekol mensupları bu konuda görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

a. “وَلَا تَطْعُ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا”⁷⁹⁶ ayetinde geçen “أو” âtif harfi “و” âtif harfinin yerinde kullanılmış olup ayet و كُفُورًا takdirindedir.

b. “وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِثَّةِ آلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ”⁷⁹⁷ ayetinde geçen “أو” âtif harfi de “و” ve “بل” ‘âtif harflerinin yerinde kullanılmış olup ayet “و يَزِيدُونَ” veya “بل يَزِيدُونَ” takdirindedir.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁹⁸

11. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre müspet/olumlu cümlede “بل” ‘âtif edatı ile ‘âtif yapılması caiz olduğu gibi “لَكِنَّ” âtif edatı ile de ‘âtif yapılması caizdir. Dolayısıyla ekol mensuplarına göre “جاءني زيدٌ بل عمرو” veya “جاءني زيدٌ لَكِنَّ عمرو” ifadelerini kullanmak caizdir.

Basra dil ekolü mensupları ise müspet/olumlu cümlede “لَكِنَّ” ‘âtif edatı ile ‘âtif yapılmasını caiz görmemişlerdir.

⁷⁹³ Zümer, 39/73. “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: “Size selâm olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi, ebedi kalmak üzere buraya girin.”

⁷⁹⁴ İnşikâk, 84/1. “Gök yarıldığı ve Rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşan budur.”

⁷⁹⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 148.

⁷⁹⁶ İnsan, 76/24. “Onlardan hiçbir günahkâra ve hiçbir nanköre itaat etme.”

⁷⁹⁷ Saffat, 37/147. “Biz onu yüz bin yahut daha fazla insana peygamber olarak gönderdik.”

⁷⁹⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 148, 149.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁷⁹⁹

12. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre muhaffef/tahfif edilmiş “أَنْ” edatının hazfedilmesi durumunda yerine bir bedel gelmeden de muzâri fiilde nasb ameli işlemesi caizdir. Ekol mensupları bu konuda “وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ”⁸⁰⁰ ayetini (Abdullâh b. Mes‘ûd kırâatine göre) görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir. Ekol mensuplarına göre “تَعْبُدُوا” sözcüğü mukadder/varsayılan bir “أَنْ” edatı ile mansûb olup ayet “أَلَّا تَعْبُدُوا” takdirindedir.

Basra dil ekolüne göre ise “أَنْ” edatının hazfedilmesi durumunda kendisinin yerine bedel gelmeksizin amel etmesi caiz değildir. Ekol mensupları Abdullâh b. Mes‘ûd kırâatinin şâz olduğunu ayette geçen “تَعْبُدُوا” fiilinin nehy/olumsuzluk anlamını ifade eden “لَا” edatıyla meczûm olduğu şeklinde görüşlerini delillendirmişlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁰¹

13. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “كِي” edatı da nasb eden edatlarındandır. Ekol mensupları cer edatlarının isimlerde, “كِي” edatının ise fiillerde amel etmesini “كِي” edatının nasb edatı olduğuna delil olarak göstermişlerdir. Bağdat dil ekolü mensuplarından Zemahşerî de bu görüşü benimsemiştir.

Basra dil ekolü mensupları ise “كِي” örneğinde olduğu gibi “كِي” edatının isim başında gelmesini delil göstererek “كِي” edatının bazı durumlarda cer edatı olarak da kullanılmasını caiz görmüşlerdir.

⁷⁹⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 149.

⁸⁰⁰ Bakara, 2/83. “Hani biz İsrailoğullarından Allah’tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz diye söz almıştık.”

⁸⁰¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 150.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁰²

14. MESELE

“كي” edatı anlamına gelen “ل” edatının başına geldiği muzâri‘ fiilde nasb ameli yapan ‘âmilinin ne olduğu konusunda iki ekol arasında görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Kûfe dil ekolüne göre “ل” edatı “كي” edatının yerine geçerek onun anlamını ifade eder ve onun gibi bizâtihi amel eder. Ekol mensuplarına göre “كي” edatı fiili nasbettği gibi onun yerinde kullanılan “ل” edatı da onun gibi nasb ameli yapar. Dolayısıyla burada “أن” edatının takdir edilmesine ihtiyaç yoktur.

Basra dil ekolüne göre ise “ل” edatından sonra gelen muzâri fiil mukadder/varsayılan bir “أن” edatı ile mansûbtur. Ekol mensupları bu konuda görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“أن edatı isimde amel eden ‘amillerdendir. İsimlerde amel eden ‘amillerin fiillerde amel etmesi ise caiz değildir.”

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁰³

15. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “جئتُك لَكي أن تَكرِمَني” cümlesinde olduğu gibi “كي” ve “ل” edatlarından sonra “أن” edatının izhâr edilmesi caizdir. Ekol mensuplarına göre söz konusu cümlede geçen “كي” edatı fiilde nasb ameli yapmış, “أن” edatı ise tekîd anlamını ifade etmiştir.

⁸⁰² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 150, 151.

⁸⁰³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 151.

Basra dil ekolüne göre ise “كي” ve “ل” edatları “أَنْ” edatından bedel olarak geldikleri için “كي” ve “ل” edatlarından sonra “أَنْ” edatının izhâr edilmesi caiz değildir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁰⁴

16. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “كما” edatının “كيما” edatının anlamını ifade edip onun gibi nasb ameli işlemesi caizdir. Ekol mensupları “لا تظلموا الناس كما لا تظلموا” “Sana zulmedilmediği gibi sen de insanlara zulmetme ” cümlesini delil göstererek “كما” edatının ayrıca raf ameli işlemesini de caiz kılmışlardır.

Basra dil ekolüne göre ise “كما” edatının “كيما” edatının anlamını ifade edip onun gibi nasb ameli işlemesi caiz değildir. Ekol mensupları bu konuda görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“Teşbih/benzeme anlamını ifade eden “ك” harfinin sonuna “ما” harfi ziyâde edilerek “كما” edatı “كَيْمَا” edatı gibi tek bir harf kılınmıştır. “كَيْمَا” edatının fiilde nasb ameli işlemesi caiz olmadığı gibi “كما” edatının da fiilde nasb ameli işlemesi caiz değildir.”

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁰⁵

17. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre lâm-ı cahd (inkâr/olumsuzluk lâmı) bizâtihi kendisi fiilde nasb ameli işler. Ekol mensuplarına göre kendisinden sonra tekîd anlamını ifade etmek için “أَنْ” edatının izhâr edilmesi caizdir. Ekol mensupları şu şii bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir:

⁸⁰⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 151, 152.

⁸⁰⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 152, 153.

لَقَدْ عَذَرْتَنِي أَمْ عَمْرٍو وَ لَمْ أَكُنْ ... مَقَالَتَهَا مَا كُنْتُ حَيًّا لِأَسْمَعَا

“Ümmü Amr beni kınadı/Bundan böyle yaşamım boyunca onun sözünü dinlemeyeceğim.”

Basra dil ekolüne göre ise lâm-ı cahdten sonra mukadder/varsayılan bir “أَنْ” edatı fiilde nasb ameli işler. Ekol mensuplarına göre “أَنْ” edatı lâm-ı cahdten bedel olarak geldiğinden “أَنْ” edatının kendisinden sonra izhâr edilmesi caiz değildir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁸⁰⁶

18. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “حتى” sözcüğü “أَنْ” edatı takdir edilmeksizin bizâtihi kendisi muzâri fiilde nasb ameli işler. Ekol mensuplarına göre “حتى” edatı “في” ve “إلي” cer harflerinin anlamlarını ifade ettiğinden harf-i cer takdir edilmesine gerek görülmeksizin bizâtihi kendisi isimde cer ameli işler.

Basra dil ekolü mensuplarına göre ise “حتى” sözcüğünden sonra gelen fiil mukadder/varsayılan bir “أَنْ” edatı ile mansûbtur. Ekol mensupları ayrıca “حتى” sözcüğünden sonra gelen ismin de bizâtihi “حتى” sözcüğü ile mecrûr olduğunu ifade etmişlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁰⁷

⁸⁰⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 153.

⁸⁰⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 153, 154.

19. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “إن” edatı bazı durumlarda “إذ” edatının anlamını ifade eder. Ekol mensupları “لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ”⁸⁰⁸, “وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا”⁸⁰⁹ ayetlerini ve “وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ”⁸¹⁰ hadîsini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Basra dil ekolüne göre ise “إن” edatının “إذ” edatının anlamını ifade etmesi caiz değildir. Ekol mensupları Kûfe ekolünün görüşlerine istişhad olarak getirdikleri ayet ve hadîslerde “إن” edatının şart anlamını ifade ettiğini söylemişlerdir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁸¹¹

20. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “ما إن زيد قائم” cümlesinde geçen “إن” sözcüğü “ما” edatının anlamını ifade eder. Ekol mensupları bu konudaki görüşlerini “إن” sözcüğünün “ما” edatının anlamında kullanımının Arap kelâmında çok yaygın olduğu şeklinde gerekçelendirmişlerdir.

Basra ekolüne göre ise “ما إن زيد قائم” cümlesindeki “إن” sözcüğü zâiddir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸¹²

⁸⁰⁸ Bakara, 2/23. “Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur’an hakkında şüphede iseniz haydi onun benzeri bir süre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah’tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin).”

⁸⁰⁹ Fetih, 48/27. “Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı traş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram’a gireceksiniz.”

⁸¹⁰ Hadis için Bkz. Ebû Huseyin Muslim b. Haccâc en-Nisâbüri, *Sahih-i Müslim Muhtasarı*, I, (Çev.: Abdullâh Feyzî Kocaer), Konya, 2005, 467.

⁸¹¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 154, 155.

⁸¹² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 155.

21. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “أن” edatının haberinde “ل” harfinin gelmesi durumunda “أن” edatı “ما” sözcüğünün “ل” harfi ise “إلا” sözcüğünün anlamını ifade eder. Ekol mensupları bu konudaki görüşlerini Arap kelâmında bu türlü kullanımın çokça yaygın olduğu şeklinde gerekçelendirmişlerdir.

Basra dil ekolüne göre ise bu durumda “أن” şeddeli “إن” den tahfif edilen “أن” i muhaffefe olur, “ل” harfi ise tekîd anlamını ifade eder.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸¹³

22. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “متى” ve “بينما” sözcüklerinin şart edatı olması caiz olduğu gibi “كيف” sözcüğünün de şart edatı olması caizdir. Ekol mensuplarına göre “كيف” sözcüğünün şart edatları olan “متى” ve “بينما” sözcüklerine olan benzerliği “كيف” sözcüğünün şart edatı olmasında etkili olmuştur.

Basra dil ekolüne göre ise “كيف” sözcüğünün şart edatı olması caiz değildir. Ekol mensupları bu konudaki görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“ “كيف” sözcüğünün dışındaki şart edatlarının cevap cümlesi ma‘rife veya nekra biçiminde gelir. “كيف” sözcüğünün cevap cümlesi ise diğer şart edatlarından farklı olarak sadece nekra şeklinde geldiğinden bu durum onun şart edatı olmasına engel teşkil etmiş olur.”

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁸¹⁴

⁸¹³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 155, 156.

⁸¹⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 156.

23. MESELE

Kûfe dil ekolü mensuplarına göre tenfîs (yakın gelecek) anlamını ifade eden “س” harfinin aslı “سوف” olup çok kullanımdan (كثرة الاستعمال) dolayı kısaltılmıştır.

Basra dil ekolüne göre ise “س” harfi başlı başına bir kelimedir. Ekol mensupları çok kullanımdan dolayı kelimedeki harfin hafzedilmesinin (düşürülmesinin) kıyâsî olmadığı şeklinde görüşlerini delillendirmişlerdir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁸¹⁵

24. MESELE

Basra dil ekolüne göre “أم” edatının hemze ve “بل” edatlarının anlamını ifade etmesi caizdir. İbn Bâbişâz ve İbnü’ş-Şecerî de bu görüşü benimsemişlerdir.

Kûfe dil ekolüne göre ise caiz değildir. Ekol mensuplarına göre hemze ve “بل” edatından sonra “أم” edatı ile ‘atıf yapılır. İbn Hişâm el-Mısırî de bu görüşü benimsemiştir.

Müellif ise bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸¹⁶

25. MESELE

Kûfe dil ekolünün son dönem âlimlerinin çoğuna göre “ال” edatının i‘râb bakımından muzâfun ileyh konumunda bulunan zamîrin yerinde kullanılması caizdir. Ekol mensupları “فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ”⁸¹⁷ ayeti ile “مررتُ برجلٍ حسنٍ الوجهُ” örneğini görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir. Ekol mensuplarına göre ayetin takdiri “فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ مَأْوَاهُ”, cümlenin ise “مررتُ برجلٍ حسنٍ وجهه” şeklindedir. Mısır dil ekolünün önde gelen temsilcilerinden olan İbn Hişâm da bu görüşü tercih etmiştir.

⁸¹⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 156.

⁸¹⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 157.

⁸¹⁷ Naziat, 79/41. “Kimde Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoysa şüphesiz cennet onun sığınağıdır.”

Basra dil ekolünün çoğunluğuna göre ise “ل” edatının muzâfun ileyh olan zamîrin yerinde kullanılması caiz değildir. Basra ekolünün çoğunluğu Kûfe ekolünün görüşlerine delil olarak getirdikleri ayetin takdirinin “المأوى له”, cümlenin takdirinin ise “الوجه منه” şeklinde olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸¹⁸

26. MESELE: Kûfe dil ekolüne göre “يا لزيد” cümlesinde müsteğâs ismin (kendisinden yardım istenilen kişi) başında gelen “ل” harfi müstakil bir harf olmayıp ismin bir parçasını oluşturur. Ekol mensuplarına göre “يا لزيد” cümlesi “يا آل زيد” takdirinde olup müsteğâs isim izâfet ile mecrûrdur.

Basra dil ekolü mensuplarına göre ise müsteğâs ismin başında gelen “ل” harfi cerdir. Ekol mensuplarına göre müsteğâs isim harf-i cer ile mecrûr olup müsteğâs ve müsteğâs min eclihi (kendisi için yardım istenilen) sözcüklerinin birbirinden ayırt edilmesi gayesini temin etmek için “ل” harfi fetha ile harekelenir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁸¹⁹

27. MESELE

Kûfe ekolüne göre “لعل” sözcüğü bazı durumlarda istifhâm anlamını ifade eder. Ekol mensupları “لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا”⁸²⁰ ve “وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَكِّي”⁸²¹ ayetlerini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürüp bu ayetlerde geçen “لعل” sözcüğünün istifhâm anlamını ifade ettiğini iddia etmişlerdir.

Basra ekolüne göre ise “لعل” sözcüğünün istifhâm anlamını ifade etmesi caiz değildir. Ekol mensuplarına göre kelimenin hakiki (gerçek, temel) anlamında kullanılması

⁸¹⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 157.

⁸¹⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 157, 158.

⁸²⁰ Talak, 65/1. “Bilemezsin, olur ki Allah sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.”

⁸²¹ Abese, 80/3. “(Ey Muhammed) Ne bilirsin belki de o arınacak.”

mümkün iken zaruret durumu haricinde hakiki anlamının dışında kullanılması caiz değildir.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁸²²

28. MESELE

“ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ” cümlesindeki “ب” harf-i cerin müte‘allakı (bağlı olduğu öge) hususunda iki ekol arasında görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Basra dil ekolüne göre “ب” harf-i cerin müteallakı mukadder/varsayılan bir isimdir ve bu durumda cümle isim cümlesi olur.

Kûfe dil ekolüne göre ise “ب” harf-i cerin müteallakı mukadder bir fiildir. Bu durumda da cümle fiil cümlesi olur. İbn Hişâm da bu görüşü benimser.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁸²³

29. MESELE

Kûfe dil ekolü mensupları harf-i cerleri “sıfat” diye isimlendirirler. Ekol mensuplarından Ferrâ ise “mahal” diye isimlendirir.

Basra dil ekolü mensupları ise “zarf” diye isimlendirirler.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁸²⁴

30. MESELE

Basra dil ekolüne göre “ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ”⁸²⁵ ayetinde geçen “لا” edatı zâid olup tekîd anlamını ifade eder.

Kûfe dil ekolüne göre ise söz konusu ayette geçen “لا” edatı “غير” sözcüğünün anlamını ifade eder.

⁸²² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 158.

⁸²³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 158, 159.

⁸²⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 159.

⁸²⁵ Fatiha, 1/7. “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.”

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih eder.⁸²⁶

31. MESELE

Basra dil ekolüne göre “ذلك” sözcüğündeki “ل” harfi uzak için kullanılan hitâb anlamını tekîd ve takviye etmek amacıyla ziyâde edilir.

Kûfe dil ekolüne göre ise “ذَا” sözcüğünün hitâb harfi olan “ك” harfine izâfet edildiği tevehhümünü izale etmek/gidermek için “ل” harfi ziyâde edilir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih eder.⁸²⁷

32. MESELE

Basra dil ekolüne göre cinsin hükmünü nefyeden (olumsuz kılan) “لا” edatı “إِنَّ” ye olan benzerliğinden dolayı nasb ameli işler.

Kûfe dil ekolüne göre ise “لا” edatının “إِنَّ” ile bir benzerliği yoktur. Ekol mensuplarına göre “لا رجل عندك” cümlesinde “رجل” sözcüğü “لا” edatı ile mebnîdir, mansûbtur.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸²⁸

33. MESELE

Basra dil ekolü mensuplarına göre “ما زيدٌ بمنطلي” cümlesindeki “ب” harfi “ليس” fiilinde olduğu gibi cümledeki nefy/olumsuzluk anlamını tekîd eder.

Kûfe dil ekolü mensuplarına göre ise “ما زيدٌ لمنطلي” cümlesi “إِنَّ زَيْدًا لِمَنْطَلِي” ifadesine cevap mahiyetinde gelmiştir. Dolayısıyla ekol mensuplarına göre “ما” edatı “إِنَّ” sözcüğünün, “ب” harfi ise “ل” harfinin mukabilinde gelmiştir.

⁸²⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 159.

⁸²⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 159.

⁸²⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 160.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸²⁹

34. MESELE

Basra dil ekolüne göre “ب” harfi teb‘îz/parça anlamını ifade etmez. Ekol mensupları “ب” harfinin teb‘îz anlamını ifade ettiği iddia edilen yerlerde de aslî anlamı olan ilsâk (bitişme, temas kurma) anlamını ifade ettiği görüşündedirler.

Kûfe dil ekolüne göre ise “ب” harfi bazı durumlarda teb‘îz anlamını ifade eder. Ekolü mensupları bu konuda “عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ”⁸³⁰ ve “وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ”⁸³¹ ayetlerini görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiş, Kûfe ekolünün görüşlerine delil olarak getirmiş olduğu ayetlerde geçen “ب” harfinin ilsâk anlamını ifade ettiğini söylemiştir.⁸³²

35. MESELE

Basra dil ekolüne göre şart anlamını ifade eden “إِنْ” in başında gelen “مَا” edatı şart anlamını tekîd ve takviye etme amacıyla ziyâde edilmiştir.

Kûfe dil ekolüne göre ise bu durumda “مَا” harfi zâid olur.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸³³

⁸²⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 160.

⁸³⁰ İnsan, 76/ 6. “Bir pınar ki Allah’ın kulları ondan içer, onu istedikleri şekilde fışkırtıp akıtırlar.”

⁸³¹ Maide, 5/6. “Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi dirseklere kadar ellerinizi ve başlarınıza meshedip her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın.”

⁸³² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 160, 161.

⁸³³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 161.

36. MESELE

Basra dil ekolüne göre “عن” harf-i ceri mucâvezet/uzaklık anlamının dışında başka bir anlam ifade etmez.

Kûfe dil ekolüne göre ise “عن” harf-i ceri mucâvezet anlamının dışında başka anlamlar da ifade eder.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih eder.⁸³⁴

37. MESELE

Basra dil ekolüne göre “عشرة إلا ستة” örneğinde olduğu gibi istisnâ edilip çıkarılan bütünün yarısından fazla ise bu durumda istisnâ yapılması caiz değildir.

Kûfe dil ekolüne göre ise istisnâ edilip çıkarılan bütünü kapsamıyorsa (bütüne eşit değilse) bu durumda istisnâ yapılması caizdir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih eder.⁸³⁵

38. MESELE

Basra dil ekolüne göre munkatı istisnâ da “إلا” edatından önce nefy/olumsuzluk anlamını ifade eden “ما” edatı zikredilirse bu durumda “إلا” edatı “لكن” sözcüğünün anlamını ifade eder.

Kûfe dil ekolüne göre ise bu durumda “إلا” edatı “سوى” sözcüğünün anlamını ifade eder.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih eder.⁸³⁶

⁸³⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 161.

⁸³⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 161, 162.

⁸³⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 162.

39. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “إِنْ قَامَ لَنَا” ve “إِنْ قَعَدَ لِرَيْدٍ” şeklinde cümlelerin kullanılması caizdir. Ekol mensupları “شَلَّتْ يَمِينُكَ إِنْ قَتَلْتَ لِمُسْلِمًا” “Şayet herhangi bir müslümanı vurup öldürürsen sağ elin kurusun” ifadesini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Basra dil ekolüne göre ise bu şekildeki ifadelerin kullanılması caiz değildir.

Müellif bu meselede her hangi bir tercihte bulunmaz.⁸³⁷

40. MESELE

Basra dil ekolüne göre muşedded (şeddeli) tekîd nûnu ve muhaffef (şeddesiz) tekîd nûnunun her biri bizâtihi asıl olup biri diğerinin fer’i (eki) konumunda değildir.

Kûfe dil ekolüne göre ise şeddeli tekîd nûnu asıl olup şeddesiz tekîd nûnu ise onun fer’i niteliğindedir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸³⁸

41. MESELE

Basra dil ekolüne göre “فِيمَا تَرَيْنَ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا”⁸³⁹ ve “فِيمَا نَذَهَبَنَّ بِكَ”⁸⁴⁰ ayetlerinde “مَا” sözcüğünün kâsem/yemin anlamını ifade eden “ل” harfine olan benzerliğinden dolayı tekîd nûnu gelmiştir. Ekol mensuplarına göre “مَا” sözcüğü tekîd anlamını ifade etmesi yönüyle “ل” harfiyle benzerlik arz eder.

Kûfe dil ekolüne göre ise şart anlamını ifade eden “إِمَّا” ile tahyîr/tercih anlamını ifade eden “إِمَّا” edatlarının birbirinden ayırt edilmesi gayesini temin etmek için söz konusu iki ayette tekîd nûnu gelmiştir.

⁸³⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 163.

⁸³⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 164.

⁸³⁹ Meryem, 26. “İnsanlardan birini göreceksen şüphesiz ben Rahman’a susmayı adadım” de.

⁸⁴⁰ Zuhuruf, 41. “Ya biz seni bu dünyadan alıp götürürüz de, onlardan intikam alırız.”

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁴¹

42. MESELE

“لولا” edatından sonra gelen merfû isimde amel eden ‘amilin ne olduğu hususu iki ekol arasında tartışma konularından biridir. Kûfe dil ekolüne göre “لو” edatı kendisinden sonra gelende amel ettiği gibi “لولا” edatı da kendisinden sonra gelen isimde amel eder. Ekol mensupları “لو لم يمنعني زيد من الفعل لعلت” cümlesinin “لولا زيد لعلت” görüşündedirler. Fiil hazfedilmiş “لولا” edatı kendisinden ‘ıvaz/bedel olarak gelmiştir. İbnu’l-Enbârî ve Zemahşerî de bu konuda Kûfe dil ekolünün görüşünü benimsemişlerdir.

Basra dil ekolü mensupları ise “لولا” edatından sonra gelen ismin ibtidâ üzere merfû, haberin ise mahzûf olduğu görüşündedirler. Ekol mensupları bu mesele de görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“Bir harfın amel edebilmesi isim veya fiilden birine özgün olması durumunda gerçekleşir. “لولا” edatı ise isim veya fiile özgü bir edat değildir. “لولا” edatının amel etmemesi hem isim hem de fiilin başında gelebilme selahiyetine sahip olması sebebiyledir.”

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁴²

43. MESELE

“ليس” fiiline benzeyen “ما” nefy/olumsuzluk edatının haberinin ne ile mansûb olduğu iki ekol arasındaki tartışma konularından biridir. Kûfe dil ekolüne göre ما’ı hicâziyye haberde nasb ameli yapmaz, haber harfî cerin hazfîyle mansûbtur.

Basra dil ekolüne göre ise “ما”ı hicâziyye “ليس” fiiline benzemesi sebebiyle bizâtihi onun gibi haberde nasb ameli yapar.

⁸⁴¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 164.

⁸⁴² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 164, 165.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih eder.⁸⁴³

44. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “طعامك ما زيد أكلاً” örneğinde olduğu gibi “ما” nefy/olumsuzluk edatının haberinin ma‘mûlunun kendisi üzerine takdim edilmesi caizdir. Ekol mensupları görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“ ما edatı “لا”, “لم” ve “لن” edatları gibi nefy/olumsuzluk anlamını ifade eder. Bu edatlardan sonra gelen sözcüklerin ma‘mûllerinin takdimi caizdir. Dolayısıyla bu edatlar için caiz olan durum “ما” edatı için de caiz olmalıdır.”

Basra dil ekolüne göre ise “ما” nefy/olumsuzluk edatının haberinin ma‘mûlunun kendisi üzerine takdim edilmesi caiz değildir. Basra ekolü mensupları ise bu konudaki görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“ ما edatı nefy/olumsuzluk anlamını ifade eder. Kendisinden sonra ise ya isim veya fiil gelir. Bu yönüyle istifhâm harflerine benzer. İstifhâm harflerinden sonra gelen sözcük öncesinde amel etmediği gibi “ما” edatından sonra gelen sözcük de öncesinde amel etmez.”

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih eder.⁸⁴⁴

45. MESELE

Kûfe dil ekolü “ما طعامك أكل إلا زيد” şeklinde bir ifadenin kullanılmasını caiz görmez. Ekol mensuplarına göre burada fâil mahzûf olup ifade “ما أكل أحد طعامك إلا زيد” takdindedir. Basra dil ekolüne göre ise bu şekilde bir ifadenin kullanılması caizdir. Ekol mensupları bu konudaki görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

⁸⁴³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 165.

⁸⁴⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 165, 166.

“Söz konusu cümlede geçen fiil mutasarrıf (çekimli) bir fiildir. Diğer mutasarrıf fiillerde ma‘mûlün takdimi caiz olduğu gibi bu cümlede geçen fiilin de ma‘mûlünün takdimi caizdir.”

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁴⁵

46. MESELE

“ئ” ve benzerlerinin haberlerinde amel eden ‘amilin ne olduğu hususu iki ekol arasındaki tartışma konularından bir diğeridir. Kûfe dil ekolüne göre “ئ” ve benzerlerinin haberleri bu edatlar ile merfû değil bu edatların dâhil olmadan önceki halleri üzere kalarak merfû olmuşlardır. Ekol mensupları bu konudaki görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“ئ ve benzerlerinin mubtedâyı nasb etmeleri fiile olan benzerliklerinden dolayıdır. Bu konuda nahiv âlimleri arasında ittifak vardır. Söz konusu harfler bu konuda fiilin fer’i olurlar. Fer’ çoğunlukla asıldan zayıf olur. Asıldan daha düşük olmaları sebebiyle haberde amel etmemeleri gerekir. Amel ettikleri zaman fer’ ile asıl aynı seviyeye çıkmış olurlar ki bu da caiz değildir. Dolayısıyla haber bu harflerin dâhil olmadan önceki halleri üzere merfû kalması gerekir.”

Basra dil ekolüne göre ise “ئ” ve benzerlerinin haberleri bu edatlarla merfûdur. Ekol mensuplarına göre bu edatlar şu beş özellikten dolayı fiile güçlü bir şekilde benzetilmektedirler:

- a. Fiil vezninde gelmeleri
- b. Mâzî fiil fetha üzere mebnî olduğu gibi “ئ” ve benzerleri de fetha üzere mebnîdirler.
- c. Nûn-ı vikâye (fiili esreden koruyan nûn) fiile bittiği gibi aynı şekilde “ئ” ve benzerlerine de bitişir.

⁸⁴⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 166.

d. “إِنَّ” ve benzerlerinin her biri fiil anlamını taşır. Nitekim “إِنَّ” ve “أَنَّ”, “أَكْدَتْ”, “كَانَ”, “شَبَّهْتُ”, “لَكِنَّ”, “اسْتَدْرَكْتُ”, “لَيْتَ”, “تَمَيَّيْتُ”, “لَعَلَّ” ise “تَرْجَيْتُ” anlamındadır.

e. Fiil ismi gerektirdiği gibi “إِنَّ” ve benzerlerinin de her biri ismi gerektirmektedir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁴⁶

47. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “إِنَّ زَيْدًا وَّعَمْرًا قَائِمَانِ” cümlesinde olduğu gibi “إِنَّ” edatı haberini almadan önce isminin mahalline ‘atf yapılması caizdir. Ekol mensupları bu iddialarını desteklemek için naklî ve aklî delilleri öne sürmüşlerdir.

Nakli delil bağlamında “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هَادُوا وَ الصَّابِتُونَ وَ النَّصَارَى”⁸⁴⁷ ayetini görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir. Aklî delile gelince; “Senden daha faziletli hiçbir erkek ve kadın yoktur” cümlesinde haber zikredilmeden önce “لَا”nın mahalline ‘atf yapılabileceği hususunda icmâ vardır. Ekol mensuplarına göre bu husustaki icmâ “إِنَّ” edatının da haberini almadan önce isminin mahalline ‘atfın caiz olabileceğine delil teşkil eder.

Basra dil ekolüne göre ise “إِنَّ” edatı haberini almadan önce isminin mahalline ‘atf yapılması caiz değildir. Kûfe dil ekolünün “إِنَّ” edatını “لَا”ya kıyâs etmeleri Basra ekolü mensupları tarafından tenkit edilmiştir. Ekol mensuplarına göre “إِنَّ” edatının aksine “لَا” edatı zayıf olduğundan haberde amel yapmaz. Basra dil ekolü mensupları ayrıca Kûfe dil ekolünün tezlerine delil olarak ileri sürdükleri ayeti de şu şekilde yorumlamışlardır:

a. Ayette takdîm ve te’hîr vardır. Ayet “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَ الصَّابِتُونَ كَذَلِكَ”

takdirindedir.

⁸⁴⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 166, 167.

⁸⁴⁷ Maide, 5/69. “Şüphesiz inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Sabîiler ve Hristiyanlardan (her bir grubun kendi şeriatında) “Allah’a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır” (diye hükmedilmiştir.)

b. “مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ” cümlesi “الصَّابِتُونَ” cümlesinin haberi olabilir. Bu durumda الصَّابِتُونَ sözcüğü için açıkça zikredilmiş haberin bir benzeri “الَّذِينَ هَادُوا” için de takdir edilir.

c. “الصَّابِتُونَ” kelimesi “تَابُوا” sözcüğünün anlamını ifade eden “هادوا” sözcüğündeki merfû zamîre atfedilmiş olabilir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁴⁸

48. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “إِنْ زَيْدٌ قَائِمٌ” örneğinde olduğu gibi muhaffef/şeddesiz “إِنْ” edatı isimde nasb ameli işlemez. Ekol mensupları naklî delil bağlamında “إِنْ كَلَّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا”⁸⁴⁹ ve “إِنْ كَلَّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدِينَا مُخَضَّرُونَ”⁸⁵⁰ ayetlerini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir. Aklî delil bağlamında ise görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“Muşedded/şeddeli olan “إِنْ” edatı fiile olan benzerliğinden dolayı amel eder. Tahfif edildikten sonra fiile olan benzerliğini kaybettiğinden amel yapmaz.”

Basra dil ekolüne göre ise muhaffef olan “إِنْ” edatı isimde nasb ameli işler. Ekol mensupları “وَإِنْ كَلَّا لَمَّا لِيُؤْفَيْتَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ”⁸⁵² ayetini bu konuda görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir. İbnu'l-Enbârî de bu görüşü benimsemiştir.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁵³

⁸⁴⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 167, 168.

⁸⁴⁹ Târık, 86/4. “Hiçbir kimse yoktur ki, üzerinde koruyucu bulunmasın.”

⁸⁵⁰ Yâsin, 36/32. “Onların hepsi de mutlaka toplanıp hesap için huzurumuza çıkarılacaklardır.”

⁸⁵¹ Zuhruf, 43/35. “Bütün bunlar, sadece dünya hayatının geçimliğidir.”

⁸⁵² Hûd, 11/111. “Şüphesiz Rabbin onların herbirine, yaptıklarının karşılığını tastamam verecektir.”

⁸⁵³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 169, 170.

49. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “لِئِنَّ” edatında olduğu gibi “لِئِنَّ” edatının da haberinde “ل” harfinin gelmesi caizdir. Ekol mensuplarına göre “لِئِنَّ” nin aslı “لِئِنَّ” olup başına “ل” ve “ك” harfleri getirilmiştir. Basra dil ekolüne göre ise “لِئِنَّ” edatının haberinde “ل” harfinin zikredilmesi caiz değildir. Ekol mensupları bu konuda görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“ ل harfinin te’kîd anlamını ifade ettiği varsayılırsa bu durumda te’kîd anlamını ifade eden “لِئِنَّ” edatı ile birlikte zikredilmesi uygun olur. “ل” harfinin kasef anlamını ifade ettiği varsayıldığında ise bu durumda da kasef cevabında gelen “لِئِنَّ” edatı ile beraber zikredilmesi uygun olur.”

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁵⁴

50. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “لِعَلَّ” sözcüğündeki “ل” harfi diğer harfler gibi kelimenin aslî harflerindedir.

Basra dil ekolüne göre ise “لِعَلَّ” sözcüğündeki “ل” harfi zâiddir. Ekol mensupları “لِعَلَّ” sözcüğünün Arap kelâmında “ل” harfi olmaksızın kullanımının çok yaygın olduğu şeklinde görüşlerini gerekçelendirmişlerdir.

Müellif bu meselede Kûfe dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁵⁵

51. MESELE

Mustesnâda amel eden ‘âmilin ne olduğu hususu da iki ekol arasındaki tartışma konularından biridir. Kûfe dil ekolüne göre “لِئِنَّ” istisnâ edatının bizâtihi kendisi mustesnâ

⁸⁵⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 172, 173.

⁸⁵⁵ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 173.

da amel eder. Ekol mensuplarına göre “إِلَّا” sözcüğü “إِنَّ” ve “لَا” den mürekkeptir. “إِنَّ” edatı tahfif edilerek “لَا” ya idğam edilmiştir. Dolayısıyla olumlu cümlelerde “إِنَّ” edatı nazarı itibara alınarak müstesnâ mansûb kılınmış, olumsuz cümlelerde ise “لَا” edatı nazarı itibara alınarak ‘âtıf yapılmıştır. Ferrâ da bu görüşü benimsemiştir.

Basra dil ekolüne göre ise fiil mustesnâ da amel eder. Ekol mensuplarına göre fiil nasıl ki harf-i cer ile muteaddi anlamı kazanıyorsa öyle de mustesnâ da amel eder. Ekol mensuplarından Muberrred’e göre ise mustesnâ da amel eden “إِلَّا” edatından anlaşılan “أَنْتَسِبِي” fiilidir. Ona göre “قَامَ الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا” ifadesi “أَنْتَسِبِي زَيْدًا” anlamındadır.

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmaz.⁸⁵⁶

52. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “إِلَّا” sözcüğü “و” harfinin anlamını ifade eder. Ekol mensuplarına göre “وَلَا الَّذِينَ ظَلَمُوا”⁸⁵⁷ ayeti “لئلا يكون للناس عليكم حجة إلا الذين ظلموا” takdirindedir.

Basra dil ekolüne göre ise “إِلَّا” sözcüğü “و” harfinin anlamını ifade etmez. Ekol mensupları bu konuda görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“إِلَّا” edatı istisnâ anlamını ifade eder. “و” harfi ise kendisinden sonra gelen öğenin önceki öğeye anlam ortaklığını ifade eder. Bu iki edat farklı anlamlar ifade ettiklerinden biri diğərinin yerine kullanılamaz. Kûfe dil ekolünün tezlerini ispat etmek için delil olarak getirdikleri ayette ise istisnâ munkatı‘ olup “إِلَّا” istisnâ edatı burada “لَكِنَّ” sözcüğünün anlamını ifade eder. Dolayısıyla ayet “لَكِنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا” takdirindedir. İstisnâ munkatı‘ ise Kur’an-ı Kerîm’de ve Arap kelâmında çokça yer alır.”

⁸⁵⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 174.

⁸⁵⁷ Bakara, 2/150. “(Ey Mûminler! Siz nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram’a doğru çevirin ki zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın.”

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmaz.⁸⁵⁸

53. MESELE

İstisnâ edatının cümlelerin başında gelip gelmeyeceği hususu da iki ekol arasındaki tartışma konularından biridir. Kûfe dil ekolüne göre “إِلَّا طَعَامَكَ مَا أَكَلَ زَيْدٌ” örneğinde olduğu gibi cümlelerin başında “إِلَّا” istisnâ edatının gelmesi caizdir. Basra dil ekolü mensuplarından Zeccâc da bu görüşü benimser. Ekol mensupları şu şiiri görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir:

و بلدة ليس بها طوري ... ولا خلا الجِنَّ بها إنسي

“Nice beldeler var ki orada cin haricinde ne bir vahşi hayvan ne de kendisiyle ünsiyet kurulacak bir dost bulunur.”

Basra dil ekolüne göre ise “إِلَّا” istisnâ edatının cümlelerin başında gelmesi caiz değildir. Ekol mensupları bu konudaki görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“إِلَّا istisnâ edatının cümlelerin başında gelmesi durumunda “إِلَّا” istisnâ edatının öncesi sonrasında amel etmesi gibi bir durum ortaya çıkar ki bu da caiz değildir. Ayrıca “إِلَّا” istisnâ edatı kendisinden sonra isim veya fiilin gelmesi yönüyle istifhâm harfine benzemektedir. Kûfe dil ekolünün delil olarak ileri sürdükleri şiir ise “و ليس طوري إِلَّا إنسي” takdirdedir.”

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmaz.⁸⁵⁹

54. MESELE

Basra dil ekolüne göre nispet “yâ” sı (bir kişiyi bir işe, kişiye veya yere nispet eden “yâ”) harf olup i‘râbtan mahalli yoktur.

Kûfe dil ekolünün bazı mensupları ise nispet “yâ” sıının isim olduğu görüşündedirler.

⁸⁵⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 174, 175.

⁸⁵⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 175, 176.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih eder.⁸⁶⁰

55. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre muhaffef/şeddesiz tekîd nûnu telaffuz edildiği şekliyle “nûn” (ن) harfi ile yazılır.

Basra dil ekolüne göre ise “elif” (ا) harfi ile yazılır. Ekol mensupları bu konuda görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir:

“*لنسفعاً بالناصية*”⁸⁶¹ ayetinde ve “*افعلن يا هذا*” örneğinde üzerinde vakfedilmesi durumunda “elif” harfi ile vakfedilir ve bu şekilde vakfedileceği konusunda kırâat âlimleri ile dil bilginleri arasında herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir.”

Müellif bu meselede herhangi bir tercihte bulunmaz.⁸⁶²

56. MESELE

Kûfe dil ekolüne göre “حاشا” sözcüğü mâzî fiildir. Ekol mensupları “حاشا” sözcüğünün mutasarrıf (çekimli) olup harf-i cer ile muteaddî olmasını mâzî fiil oluşuna delil saymışlardır.

Basra dil ekolüne göre ise “حاشا” sözcüğü harf-i cerdir. Ekol mensuplarının bu konuda ileri sürdükleri deliller ise şunlardır:

a. Diğer istisnâ edatlarının başında nefy/olumsuzluk edatlarından olan “ما” gelmediği gibi “حاشا” sözcüğünün başında da “ما” nefy edatının gelmemesi. Nitekim Arap kelâmında “*ما حاشا زيداً*” şeklinde bir ifade kullanılmamıştır.

b. Arapların şu şiirde olduğu gibi “حاشاي” sözcüğünü kendi ifadelerinde kullanmaları.

⁸⁶⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 176.

⁸⁶¹ Alâk, 96/15. “Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden yakalarız.”

⁸⁶² ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 177.

في فِتيَةٍ جعلوا الصليبَ إمامهم ... حاشاي إني مسلمٌ معذورٌ

“Bir topluluk putu kendilerine önder kıldı/Ben hariç, çünkü ben müslümanım, sünnetliyim.”

c. “حاشاي” sözcüğü şayet fiil olmuş olsaydı sonuna nûn-ı vikâye getirilip “حاشاني” denilmesi gerekirdi ki, bu da denilmemiştir.

Müellif bu meselede Basra dil ekolünün görüşünü tercih etmiştir.⁸⁶³

⁸⁶³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 177-179.

SONUÇ

İslâm'a giren toplumların dil farklılıklarının Arap dili üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. İlk bozulmanın i'râbta görüldüğü söylenebilir. Arap dilinde "lahn"ın çoğalması Kur'an'ın yanlış okunmasına kadar varmış, bu durum ise Arap dilinin korunmasını gündeme getirmiştir. Kur'an'ın okunuşundaki hataları ve gittikçe artan dil hatalarını düzeltmek amacıyla gramer kurallarının tespitine yönelik nahiv ve sarf alanında çeşitli eserler kaleme alınmıştır.

Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki ihtilâflı konulara muhtelif nahiv eserlerinde değinilmekle birlikte bu husus müstakil olarak bazı dil bilginleri tarafından ele alınmış ve bunun sonucu olarak Arap dilinde hilâfiyât alanında çeşitli eserler ortaya çıkmıştır. Çalışmamıza konu olan Abdullatîf ez-Zebîdî'nin *İ'tilâfu'n-nusra* adlı eseri de bu türden kaleme alınan eserlerden birisidir. ez-Zebîdî, daha çok nahiv ilmiyle iştigal etmiş ve geride nahiv konusunda Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında yaşanan tartışmaları günümüze taşıyan son derece kıymetli ve orijinal bir eser bırakmıştır. Eserin hilâfiyyat alanında yazılmış önemli eserler arasında yerini aldığı söylenebilir.

Eser, 224 ihtilâflı meseleyi ele alması yönüyle zengin bir muhtevaya sahiptir. Gerek ihtiva ettiği mesele sayısı ve gerekse sistematik bir tarzda ele alınması cihetiyle hilâf alanında çalışma yapanların istifade edebilecekleri kıymetli kaynakların başında gelmektedir.

Eser hakkında şunları söylemek mümkündür: Eserde iki ekolün isim, fiil ve harf konusundaki görüşleri özlü ve sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Müellif, eserinde görüşlerin kaynağı ile ilgili herhangi bir referansta bulunmamıştır. Sadece ihtilâflı meseleleri aktarmakla yetinmemiş görüşler ile ilgili olarak lehte veya aleyhte değerlendirmelerde de bulunmuştur. İhtilâflı meseleleri fasl ve mesele başlıkları altında ele almıştır. Daha çok Basra dil ekolünün görüşlerini tercih etmiş çok az yerde Kûfe dil ekolünün görüşlerini benimsemiştir.

Eserde kullanılan dil ile ilgili olarak da şu tespitlerde bulunulabilir: Eser dil üslûbunun açıklığıyla dikkat çekmektedir. Oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanılan eserde kapalı ifadeler rastlanılmaz.

Sonuç olarak bu çalışmamız bize iki ekol arasında yaşanan tartışmalar hakkında bilgi sahibi olma ve ez-Zebîdî gibi önemli bir âlimi tanıma imkânı vermiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abdullâh, İbrâhim Muhammed, *İbnu'l-Hâcib en-nahvî*, Dâru Sa'duddîn, y.y., 1426/2005.

el-Afğânî, Sa'îd, *Min târihi'n-nahv*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1398/1978.

'Alûş, Cemîl, *İbnu'l-Enbârî ve cuhûduhu fi'n-nahvi*, Tunus, 1981.

el-'Askalânî, Şihâbuddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Hacer, *İnbâu'l-ğumur bi ebnâi'l-*

'umur, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, t.s.

el-Bağdâdî, Hatîb, Ebûbekir Ahmed b. Alî, *Târihu Bağdâd*, (thk.: Mustafâ Abdulkâdir

Atâ), I, Beyrût, 1417/1997.

el-Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, I,

İstanbul, 1951.

Bakır, Abdulhâlik, "Basra", *DİA*, V, İstanbul, 1992.

Bakırcı, Selami; Demirayak, Kenan, *Arap Dili Gramer Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Fen-

Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, 2001.

Brockelmann, Carl, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, (Çev.: Mahmûd Fehmî Hicâzî), el-Hey'etu'l-

Mısriyye, y.y., 1993.

Câbir, Humeyd Sirâc, *Basra fi lisâni'l-'Arab li 'bni Manzûr*, Dimeşk, 2012.

Çelebi, Kâtip, Mustafâ b. Abdillâh, *Sullemu'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, (Editör:

Ekmeleddîn İhsanoğlu; thk.: Mahmûd Abdulkâdir el-Arnâvud, Sâlih Sa'dâvî

Sâlih), II, İstanbul, 2010.

-----, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmil-kutubi'l-funûn*, Muessesetu't-Târihi't-Turkî,

Ankara, 2014.

Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, 2797/1976.

Dayf, Şevkî, *Târihu 'l-edebi 'l-'Arabî 'asru duveli ve 'l-imârât Mısr eş-Şâm*, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, t.s.

ed-Durî, Abdul'azîz, "Bağdat", *DİA*, IV, İstanbul, 1991.

Durmuş, İsmail, "Nahiv", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006.

-----, "İstişhâd", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001.

Ebbâh, Muhammed el-Muhtâr Veled, *Târihu 'n-nahvi 'l-'Arabî*, 1417/1996.

Emîn, Ahmed, *Duhâ 'l-İslâm*, II, Beyrût, t.s.

-----, *Zuhru 'l-İslâm*, III-IV, Kâhire, 1966.

el-Es'ad, Abdülkerîm Muhammed, *Makâlâtun muntehabe fi 'ulûmi 'l-luğa*, Dâru'l-Mi'râcu'l-Devliyye, y.y., t.s.

el-Fâkihî, Abdullâh b. Ahmed, *Şerhu Kitâbi 'l-hudûd fi 'n-nahv*, (thk.: Ramazân Ahmed ed-Demîrî), Mektebetu Vehbe, Kâhire, t.s.

Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni 'l-Kur'an*, I, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1403/1983.

Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *Mu'cemu 'l-kâmusi 'l-muhît*, (trt.: Halîl Me'mûn Şeyhâ), y.y., 1430/2009.

Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, II, İstanbul Üniv. Yayınları, 4673, İstanbul, 2007.

Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, (Çev.: Azmi Yüksel, Rahmi Er), İmaj Yayınları, 1993.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu 'l-'Ayn*, (thk.: Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmurrâî, tsh.: Es'ad et-Tayyîb), III, y.y., t.s.

el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XI-XVIII, Matbû'âtu Dâri'l-Me'mûn, Mısır, t.s.

el-Hittî, Abdulkâdir Râhim, *Hasâisu mezhebi'l-Endelusi'n-nahvî*, Menşûrâti Câmi'âti

Bingâzî, Bingâzî, 1993.

el-Hulvânî, Muhammed Hayr, *el-Mufasssal fî târihi'n-nahvi'l-'Arabî*, I, Muessesetu'r-

Risâle, Beyrût, 1399/1979.

el-Isbehânî, Alî b. el-Huseyin, *Kitâbu'l-eğânî*, XII, Dâru'l-Kutub, Mısır, t.s.

İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Nuzhe*

tu'l-elibbâ' fî tabakâti'l-udebâ', (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kâhire, t.s.

-----, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, (thk.: Cevdet

Mebrûk Muhammed), Mektebetu'l-Hânicî, Kâhire, 3973/2002.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, (thk.: Muhammed Alî en-Neccâr), I, Beyrût, t.s.

İbn Haldûn, *Mukaddime*, (Çev.: Süleyman Uludağ), II, Dergah Yay., İstanbul, 1983.

İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Abdillâh el-Mısırî, *Muğni'l-lebîb*, (thk.: el-

Fâhurî), I, Beyrût, 1411/1991.

İbnu'l-İmâd, Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men ze*

heb, (thk.: A. Kâdir el-Arnâvud, Mahmûd el-Arnâvud), IX, Dâru İbn Kesîr,

Beyrût, 1413/1993.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*,

(tsh.: Emîn Muhammed Abdulvehhâb, Muhammed es-Sâdık el-Ubeydî), XIV,

Beyrût, 1428/1997.

İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, (thk.: Mustafâ eş-Şuveymî), Tunus,

1405/1985.

İbn Tağriberdî, Cemâluddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağriberdî, *en-Nucûmu 'z- zâhire fî mulûki Mısra ve 'l-Kâhira*, I, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kâhire, 1348/1929.

İbn Ya'îş, Ya'îş b. Alî b. Ya'îş, *Şerhu 'l-Mufasssal*, III-VIII, İdâretu't-Tibâ'âti'l- Muniriyye, Mısır, t.s.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu 'l-muellifîn terâcimu musannifi 'l-kutubi 'l- 'Arabiyye*, III-VII, Beyrût, t.s.

el-Kıftî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasan Alî b. Yûsuf, *İnbâhur-ruvât 'alâ enbâhi 'n-nuhât*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), II-IV, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kâhire, 1374/1955.

Kudâre, Fahr Sâlih Suleymân, *Mesâilu hilâfiyye beyne 'l-Halîl ve Sîbeveyh*, Ürdün, 1410/1990.

Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı No:1, Konya, 1969.

el-Luğavî, Ebu't-Tayyîb Abdulvâhid b. Alî el-Halebî, *Merâtibu 'n-nahviyyîn*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kâhire, t.s.

Mahmûd, Huseynî Mahmûd, *el-Medresetu 'l-Bağdâdiyye fî târihi 'n-nahvi 'l- 'Arabî*, Dâru Ummâr, Beyrût, 1407/1986.

el-Mahzûmî, Mehdî, *Medresetu 'l-Kûfe ve menhecuha fî dirâseti 'l-luğa ve 'n-nahv*, Dâru'r-Râidu'l- 'Arabî, Beyrût, 1406/1986.

el-Makarrî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu 't-tîb min ğusni 'l-Endelusi 'r-ratîb*, (thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), I-II, Mısır, 1367/1949.

Mekram, Abdul'âl Sâlim, *el-Medresetu 'n-nahviyye fî Mısır ve 'ş-Şâm*, Muessesetu'r-Risâle, y.y., 1410/1990.

el-Mes'ûdî, Alî b. el-Huseyin b. Alî el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, (thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), I, Mısır, 1367/1948.

el-Muhtâr, Muhammed, *Târihu'n-nahvi'l-'Arabî fi'l-maşrik ve'l-mağrib*, y.y., 1417/1996.

en-Nisâbûrî, Ebû Huseyin Muslim b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim Muhtasarı*, (Çev.: Abdullâh Feyzi Kocaer), I, Konya, 2005.

er-Râcihî, Abduhu, *Durûs fi'l-mezâhibi'n-nahviyye*, Beyrût, 1980.

er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru's-Sihâh*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1431/2010.

Rızâ, Ahmed, *Mu'cemu metni'l-luğa*, V, Beyrût, 1380/1960.

es-Sabbân, Muhammed b. Alî, *Hâşiyetu's-Sabbân Şerhul Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk.: Tâhâ Abdurrâ'ûf Sa'd), el-Mektebetu't-Tevfikiyye, y.y., t.s.

es-San'ânî, Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Ya'îş, *et-Tehzîbu'l-vasît fi'n-nahv*, (thk.: Fahr Sâlih Suleymân), Beyrût, 1411/1991.

es-Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *ed-Dav'u'l-lâmî 'li-ehli'l-karni't-tâsi'*, IV, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût, t.s.

es-Sertâvî, Mu'âz, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve kuhûduhu'n-nahviyye*, Ürdün, 1408/1988.

es-Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Hasan b. Abdillâh, *Ahbâru'n nahviyyîn el-Basriyyîn*, (thk.: Muhammed İbrâhim el-Bennâ), Kâhire, 1405/1985.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fi 'ilmi usûli'n-nahvi*, (thk.: Ahmed Suphi Furat), Mektebetu Kulliyeti'l-Âdâb, İstanbul, 1395/1975.

-----, *Kitâbu'l-iktirâh fi 'ilmi usûli'n-nahvi*, (thk.: Ahmed Muhammed Kâsımî), Mektebetu Lisâni'l-'Arab, y.y., t.s.

- , *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, (thk.: 'Abdul'âl Sâlim Mekram), I, Beyrût, 1406/1985.
- , *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, (thk.: Fevvâz Ahmed Zemerlî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût, 1432/2011.
- , *Hem 'u'l-hevâmi'*, (thk.: Abdul'âl Sâlim Mekerâm), V, Dâru'l-Buhûsi'l-'İlmiyye, y.y., 1399/1979.
- , *Husnu'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhira*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), I, Dâru İhyâi Kutubi'l-'Arabiyye, y.y., 1387/1967.
- , *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), II, Dâru'l-Fikr, y.y., 1399/1979.
- eş-Şek'a, Mustafâ Muhammed, *Celâluddîn es-Suyûtî mesîretuhu'l-'ilmiyye ve mebâhi suhu'l-luğaviyye*, y.y., 1401/1981.
- et-Tantâvî, Muhammed, *Neş'etu'n-nahvi ve târihu eşheri'n-nuhât*, Dâru'l-Menâr, y.y., 1412/1991.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafâ, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzu'âti'l-'ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1405/1985.
- et-Tenûhî, Mufaddal b. Muhammed b. Mis'âr, *Târihu'l-'ulemâi'n-nahviyyîn*, (thk.: Abdul fettâh Muhammed el-Hulv), 1412/1992.
- el-Yemânî, Abdulbâkî b. Abdilmecîd, *İşâretu't-ta'yîn fî terâcimi'n-nuhâti ve'l-luğaviyyîn*, (thk.: Abdilmecîd Deyyâb), Riyâd, 1406/1986.
- ez-Zebîdî, Abdullatîf, *İ'tilâfu'n-nusra fî htilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra*, Beyrût, 1987.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed Ahmed b. Osmân, *Siyeru'a'lâmi'n-nubelâ*, (thk.: Şu'ayb el-Arnâvut, Alî Ebû Zeyd), IIX- XXIV, y.y., 1401/1981.

-----, *Târihu'l-İslâm (h. 161-170)-(h. 520-530)*, (thk.: Ömer Abdusselâm Tedmurî),
Beyrût, 1411/1990.

Zeydân, Corcî, *Târihu'l-luğati'l-'Arabiyye*, I-III, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût, 1983.

ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-'A'lâm kâmusu terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî
ve'l-muste'rabîn ve'l-musteşrikîn*, I-IV, Kâhire, 1374/1955.

ez-Zubeydî, Muhammed b. el-Hasan, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğâviyyîn*, (thk.: Mu
hammed Ebu'l Fazl İbrâhim), Kâhire, 1373/1954.

Makaleler

Bulut, Ali, "el-Ferrâ'nın Me'âni'l-Kur'an'ın da Kullandığı Kûfe Dil Okuluna Ait Terim
ler", *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyât Fak. Dergisi*, sy. 14-15, Samsun, 2003.

Ergüven, Şahabettin, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniv.
İlahiyât Fak. Dergisi*, 2007/1, Cilt: 6, Sayı: 11, 155-183.

İnanç, Yonis, "Nahiv İlmi Açısından Temîm Lehçesinin İstişâh Değeri", *Sakarya Üniv.
İlahiyât Fak. Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı: 31, Haziran 2015, s. 1-25.

Karadavut, Ahmet, "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu", *Selçuk Üniv. İlahiyât Fak. Dergisi*,
Konya, Yıl: 1997, Sayı: 7, s. 325-350.

Kızıklı, Zafer, "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 2,
Sayı: 35, 2008, s. 197-212.

-----, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", *Marife*, Kış 2013, s. 133-149.